

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YEMEN TARİHİ HAKKINDA YAZILMIŞ TÜRKÇE ESERLER

Çağlar ÜNAL

**Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

**Doç Dr. Yahya YEŞİLYURT
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN
Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÖZKAYA**

KASTAMONU - 2018

TEZ ONAYI

Çağlar Ünal tarafından hazırlanan “**Yemen Tarihi Hakkında Yazılmış Türkçe Eserler**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Unvanı Adı SOYADI
Üniversite Adı

Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Unvanı Adı SOYADI
Üniversite Adı

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Jüri Üyesi

Unvanı Adı SOYADI
Üniversite Adı

Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÖZKAYA
Kastamonu Üniversitesi

03 /07/2018

Enstitü Müdürü

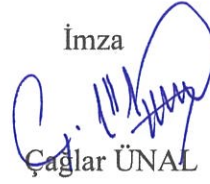
Unvanı Adı SOYADI

Prof. Dr. Ceydet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Çağlar ÜNAL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1. 1. Yemen'in Coğrafi ve Sosyal Yapısı.....	1
1. 2. Yemen'in Stratejik Önemi ve Osmanlı'nın Yemen Hâkimiyetinin Sebepleri.....	3
1. 3. Yemen'in Tarihçesi.....	4
1. 3. 1. İslamiyet Öncesi Dönem.....	4
1. 3. 2. Yemen'de İslamiyet'in Yayılması ve Kurulan Devletler.....	6
1. 3. 3. Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti.....	8
1. 4. Yemen İsyanlarının Sebepleri.....	17
1. 5. Yemen Tarihiyle İlgili Eserler ve Güncel Araştırmalar.....	20
2. OSMANLI DÖNEMİ YAZILAN ESERLER	22
2. 1. Yemen'in Genel Tarihini Anlatan Eserler.....	22
2. 2. Osmanlı Dönemi Hatırat ve Seyahatnameler.....	28
2. 3. Rapor Niteliği Olan Eserler.....	36
3. CUMHURİYET DÖNEMİ YAZILAN ESERLER	44
3. 1. Osmanlı Türkçesiyle Yazılanlar.....	44
3. 2. Latin Harfli Olanlar.....	46
4. GÜNCEL ÇALIŞMALAR	51
4. 1. Kitaplar.....	51
4. 2. Tezler.....	55

4. 3. Makaleler ve Diğer Eserler.....	70
5. SONUÇ.....	97
KAYNAKLAR.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

YEMEN TARİHİ HAKKINDA YAZILMIŞ TÜRKÇE ESERLER

Çağlar ÜNAL
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT

Yemen uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin mücadele sahasına dönüşmüş bir bölgedir. Osmanlı Devleti, Yemen'deki hâkimiyetinin başlangıcından bitişine kadar buradaki sorunlarla uğraşmıştır. İç ve dış kaynaklı sebeplerden dolayı buraya hâkim olmak isteyen Osmanlılar, bu uğurda büyük kayıplar yaşamışlardır. Başka meselelerle uğraştıkları dönemlerde bile burayı göz ardı etmemişlerdir. Bu nedenle Yemen, merkezden uzak bir vilayet olmasına rağmen, Anadolu'daki vilayetlerden ayrı tutulmamıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin Yemen'de uğradığı kayıpların acısı bugün bile hissedilmektedir. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen unutulmayan bu coğrafyanın tarihi, bizler için önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda başlayan Yemen hâkimiyeti, kesintilerle 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Bu dönemi aydınlatmak için şüphesiz arşiv belgeleri büyük önem taşımaktadır. Fakat bu belgelerin de yetersiz kaldığı durumlar olabilmektedir. Ortaya çıkan bu açığı kapatmak için yardımcı kaynaklar öneme sahiptirler. Yardımcı kaynaklar, olayları daha iyi kavramamızı sağlarlar. Bu yardımcı kaynaklar, Osmanlı Devleti'nin Yemen'i idaresinde tuttuğu günlere dair eserlerdir. Bu eserler, sayıca az olmakla beraber Osmanlı hâkimiyetinin ilk döneminden başlamaktadır ve 20. yüzyıla kadar sürmektedir. 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde eserlerin sayısının arttığını görüyoruz. Bunlar Osmanlı Devleti görevlilerinin kaleme aldığı el yazması veya matbu eserlerdir. Bu görevlilerden bazıları da eserlerini Cumhuriyet döneminde yayınlamışlardır. Çalışmada gerek el yazması ve matbu eserler; gerekse güncel çalışmalar incelenerek Yemen tarihi hakkında toplu literatür incelemesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yemen, Hatırat, Layiha, El Yazması

ABSTRACT

MSc Thesis

TURKISH LITERATURE WRITTEN ABOUT THE HISTORY OF YEMEN

Çağlar ÜNAL

Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of History

Supervisor: Assoc.Prof. Yahya YEŞİLYURT

Yemen is a region that has been a struggle area of the Ottoman State for many years. The Ottoman Empire has dealt with these problems from the beginning to the end of Yemen's rule. Ottomans who wanted to dominate this region because of internal and external reasons had great losses. They have not ignored here even during times when they were dealing with other issues. Therefore, although Yemen was a remote province, it was not separated from the provinces in Anatolia. So that, the sufferings of the Ottoman State's losses in Yemen is felt even today. The history of this region which was unforgettable despite many years is important for us. Yemen domination of the Ottoman Empire, which started in the 16th century, continued with interruptions until the beginning of the 20th century. Certainly, archival documents are important to illuminate this period. However these documents may also be inadequate in some cases. Resources have importance to close this gap. They provide us a better understanding of events. These resources belong to the days that the Ottoman State held in the administration of Yemen. Although these works are few in number, they begin from the first period of Ottoman domination and continue until the 20th century. In the 19th and 20th Century number of works increased. These are manuscripts or printed works by the Ottoman State officials. Some of these officials published their works during the Republican period. In this study, collective literature review about the history of Yemen is aimed by examining manuscripts, printed works and also current works.

Key Words: Ottoman State, Yemen, Memoirs, Manuscripts

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Yemen'in Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu dönemi aydınlatacak eserler incelenmiştir. Osmanlı devrinde yazılan el yazması ve matbu eserlerin yanı sıra Cumhuriyet döneminde yayınlanan eserlere ve güncel çalışmalara yer verilmiştir. Yemen tarihine ilgi duyan araştırmacıları, kaynaklara nasıl ulaşabilecekleri ve bunların içerikleri hususunda bilgilendirmek hedeflenmiştir.

Yüksek lisans eğitimime başladığımdan bu yana desteğini hiç esirgemeyen kıymetli hocam, tez danışmanım Yahya YEŞİLYURT'a teşekkür ederim. Gerek ders dönemimde gerekse tez esnasında yanımda olduklarından hiç şüphe duymadığım babam Kemal ÜNAL'a, annem Selma ÜNAL'a ve kardeşim Meltem ÜNAL'a çok teşekkür ederim. Son olarak tez dönemimin stresini benimle paylaşan ve beni cesaretlendiren eşim Kübra Nur ÜNAL'a da teşekkür ederim.

Çağlar ÜNAL

Kastamonu, Temmuz, 2018

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
A.Ü.	:	Ankara Üniversitesi
ay. es.	:	Aynı eser
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
G.O.P.	:	Gazi Osman Paşa
G.S.E.D.	:	Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi
Haz.	:	Hazırlayan
IRCICA	:	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	:	İstanbul Üniversitesi
M.E.B.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
OTAM	:	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
TAEK	:	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kurumu
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
T.s.m.	:	Topkapı Sarayı Kütüphanesi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Yay.	:	Yayınlayan

1.GİRİŞ

1.1. Yemen'in Coğrafi ve Sosyal Yapısı

Yemen bölgesi, Arabistan Yarımadası'nın güneybatı kısmından ibaret olan bir ülkedir. Güneyden Arap Denizi ve batıdan Kızıldeniz ile çevrili olup iç kısımlarda Denha Çölü'ne kadar uzanmaktadır. Günümüzde doğusunda Umman, kuzeyinde ise Suudi Arabistan bulunmaktadır¹. Bu iki bölgeyi Yemen dâhilinde kabul edenler de bulunmaktadır². Yemen arazisi Sera denen dağlık ve Tihame denen ovalık iki büyük bölge ile Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun Arap Yarımadasındaki kıyı şeridinden ibarettir³. Yemen'in yüzölçümü 536.869 kilometrekaredir⁴. Yemen'in geçmişinde zaman zaman yaşanan siyasi ve idari değişiklikler yüzölçümünün kaynaklarda farklı verilmesine sebep olmuştur⁵.

Yemen'in dağlık bölgelerine yağmur Haziran ortalarından Eylül'e kadar Arap Deniz'i ve Kızıldeniz'in etkisiyle düşmektedir. Senenin geri kalan aylarında ise yağmurun görülmesi pek nadirdir⁶. Tihame Bölgesi ise geniş kumlu arazileri içine almış olup, verimsiz ve yazları 40 dereceye varan bir iklime sahiptir. Bu bölgede hemen hemen hiç yağmur yağmaz⁷. Yemen'in sahip olduğu bu yer şekilleri ve iklim özellikleri Osmanlı Devleti'nin askeri harekâtlar esnasında hareket kabiliyetini etkilemiş ve büyük kayıplar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Örneğin Rüştü Paşa hatıratında Tihame'de sıcaklıkların öldürücü olduğunu, gündüz yürümenin tehlikeli olduğunu belirtmişti⁸. Doktor Hasan Kadri Bey ise bölgeler arasındaki değişkenlik

¹ Yahya Yeşilyurt, **Yemen: Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011, s. 39.

² Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 39.

³ İhsan Süreyya Sırma, "*Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması*", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12 ,1982, s. 427.

⁴ Halil Kurt, "*Yemen (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)*", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s .401.

⁵ Turgut Hatipoğlu, "*Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)*", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s.7.

⁶ Yahya Yeşilyurt, "*Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2011, s. 10.

⁷ İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları**, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 28.

⁸ Rüştü Paşa, **Yemen Hatıratı**, (haz. Kadir Danış), İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s.52.

gösteren iklim şartlarına dikkat çekmişti. Bir Ciballi'nin Tihame'de, bir Tihameli'nin ise Cibal'de yaşayamayacağını ifade etmiştir. Ona göre; "Bir vadili üstündeki dağda üşür. Bir dağlı altındaki vadide yanardı"⁹.

Yemen'in coğrafi açıdan dikkat çeken ve onu komşularından farklı kılan özelliği, batı kısmında belirgin olmak üzere, sahip olduğu zengin bitki örtüsüdür¹⁰. Kuraklık baş gösterse de Yemen, yarımadanın en verimli topraklarını içinde barındırmaktadır. Bazı bölgelerinde ortalama olarak yılda iki yahut üç defa mahsul alınmaktadır¹¹. Yemen'de görev yapmış Askeri Tabip İbrahim Abdüsselam Paşa Yemen'in bitkisel coğrafyası konusunda bir eser hazırlamıştır¹². Bölgedeki mevcut bitki türleri ve tarım ürünleri hakkında bilgi verdiği eseri, bu yöndedir. Ekonomisi tarım ağırlıklı olan Yemen'in başlıca ürünleri arasında kahve gelir. Bunu tütün takip etmektedir. Ülkenin diğer bir zenginliği de demir ve kömürden ibaret olan yeraltı kaynaklarıdır¹³.

Yemen'in 2017 yılı itibariyle nüfusu 28.3 milyondur. Büyük çoğunluğu Arap ve bir kısmı Afrikalı olan nüfusun % 99.1'i Müslüman'dır. Müslüman nüfusun % 65'i Sünni ve % 35'i Şii mezheplerine mensupturlar¹⁴. Müslüman nüfusun dışında Yahudi ve Hıristiyanlar'da bulunmaktadır. Sünni ve Şii mezhepleri de kendi içlerinde kollara ayrılmışlardır ve bu yönden Yemen zengin bir dokuya sahiptir. Doktor Hasan Kadri eserinde Yemen'in sosyal yapısına dair bilgiler aktarırken; o dönemde Yemen'de mevcut sınıfsal yapılanma hakkında bilgilerde vermiştir. Seyyidler, fıkıhçılar ve yardımcıları, şeyhler gurubuna dâhil insanların toplumda söz sahibi olduğunu ve bunların dışında kalanların aşağı sınıflar olarak nitelendirildiğini bildirmektedir. Kendini üst seviye olarak gören grupların yabancılar ve kendilerinden aşağı gördükleri sınıflardan kız alıp vermedikleri belirtilmiştir¹⁵. Aynı eserde kadınların aile kurumunun en çok çalışan üyesi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca

⁹ Hasan Kadri, **Yemen ve Hayatı**, Kader Matbaası, İstanbul 1328, s. 22.

¹⁰ Mim Kemal Öke-M.Lütfullah Karaman, **Adı Yemen'dir**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003, s. 10.

¹¹ Yeşilyurt, Yemen'de Osmanlı-İngiliz..., s. 31.

¹² İbrahim Abdüsselam, **Yemen Seyahatnamesi ve Coğrafyayı Nebatîsi**, Hilal Matbaası, İstanbul 1324.

¹³ Öke-Karaman, a.g.e, s. 10.

¹⁴ <https://www.deik.org.tr/uploads/yemen-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> 16.03.2018.

¹⁵ Hasan Kadri, a.g.e, s. 24-27.

yapılan tespitte aile olmanın ne olduğunu anlamadan evliliklerin yapıldığını ileri sürmüştür¹⁶.

1.2. Yemen'in Stratejik Önemi ve Osmanlı'nın Yemen Hâkimiyetinin Sebepleri

Yemen, bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca önem arz eden bir yer olmuştur. Uzak Doğu ticaret yolu üzerinde bulunan Yemen, Amerika ve Ümit Burnu keşfedildikten sonra da sahip olduğu coğrafi önemi korumaya devam etmiştir¹⁷. Romalılar, İranlılar, Hollandalılar, Portekizliler ve Osmanlıların bu bölgeye hâkim olmak istemeleri ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Batılı devletlerin bölgeye hâkim olmak istemeleri Yemen'in bu jeopolitik öneminden kaynaklanmaktadır¹⁸. Ticari faaliyetlerin yanı sıra Yemen'in bulunduğu konum Müslümanlar açısından da büyük öneme sahipti. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar, denizden gelen tehditler bakımından Haremeyn'in (Mekke-i ve Medine-i Münevvere) kalesi durumundaydı¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savaşlarında Memlûkleri mağlup etmesiyle Mısır, zamanın en güçlü Türk-İslam Devleti'nin sınırları içine dâhil olmuştu. Osmanlılar böylece güney ucu ile Hint Okyanusu'na açılan Kızıldeniz'e erişmişti²⁰. Hindistan'dan ve diğer istikametlerden gelen Doğu Ticareti'nin önemini ve sağladığı menfaatleri anlayan Osmanlılar, bu ticareti canlandırmaya karar vererek hareket etmeye başladılar. Bunun için yapılması gereken Kızıldeniz kontrol altına alındıktan sonra Hindistan ile Akdeniz arasındaki emniyeti temin etmekte²¹. Memlûk topraklarını sınırlarına katan Osmanlıları Kızıldeniz'de ve Hint Okyanusu'na çıkışta kuvvetlenmiş bir deniz gücü bekliyordu²². Portekizliler bölgede faaliyet göstermekteydiler. Bu nedenle bölgede bulunan stratejik noktalara hâkim olmak hayati önem taşımaktaydı ve hâkim olan devletlere

¹⁶ Hasan Kadri, a.g.e, s. 91.

¹⁷ Sırma, Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında..., s. 57.

¹⁸ Yeşilyurt, Yemen'de Osmanlı-İngiliz..., s. 67.

¹⁹ Hulusi Yavuz, **Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti(1517-1571)**, Serbest Matbaası, İstanbul 1984, s. 162.

²⁰ Salih Özbaran, "*Osmanlı İmparatorluğunun Hindistan Yolu XVI. Asırda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabeti*", **Tarih Dergisi**, Cilt: XXXI, 1977, s. 83.

²¹ Cengiz Orhonlu, "*XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar*", **Tarih Dergisi**, Cilt: XII/16, 1961, s. 4-5.

²² Özbaran, a.g.m, s. 85.

askeri ve ticari manada avantaj sağlamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Yemen'e hâkim olmak istemesinin sebeplerinden birisi bu ekonomik durumdu.

Memlûk Devleti'ne son verildikten sonra Hilafet makamı Osmanlı Devleti'ne geçmişti ve Osmanlılar doğal olarak İslam Dünyası'nın koruyucusu unvanına sahip olmuştu. Osmanlı'nın Yemen topraklarına hâkim olmak istemesinin ikinci sebebi de dini kaynaklıydı. Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'de Müslümanları tehdit eden Portekiz tehlikesini bertaraf etmek düşüncesinden sonra İslam Devleti olması hasebiyle kutsal topraklar Mekke ve Medine'yi korumak ikinci gerekçeydi²³.

1.3. Yemen'in Tarihçesi

1.3.1. İslamiyet Öncesi Dönem

Zengin ve köklü bir tarihe sahip olan Yemen, birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Tarihinde iktidar kaynaklı çekişme ve mücadelenin eksik olmadığı bu coğrafya, birçok devletin yıkılışına ve yerine yenisinin kurulmasına tanıklık etmiştir. Yemen tarihi insanlığın ikinci varoluşu olarak kabul edilen Hz. Nuh Peygamber'in soyuna kadar dayandırılmaktadır. Şöyle ki; Nuh Peygamber'e ikinci Âdem denilmektedir. Bunun sebebi, Nuh Tufanı diye adlandırılan olayda Âdem Peygamber soyu sel sularında boğulup yok olmuşlardır. Ondan sonra insanlar, Nuh Peygamber'in kendi yaptığı gemiye, eşleriyle birlikte aldığı Ham, Sam ve Yafes adlarındaki oğullarının soyundan üremişlerdir²⁴. İslam tarihçilerine göre Yemen'in ilk sakinleri Hz. Nuh ve Araplar'ın atası olduğuna inanılan oğlu Sam'dır²⁵.

Arap soy bilginleri en eski Arap halkının Ad, Semud ve İmlik yani Amalika olmak üzere bugün ortadan kalkmış topluluklar olduğunu kabul ederler. Bu itibarla bunlara asıl Araplar manasına gelen Arabi-l Arike demektedirler. Bu bilginlerin aktardığına göre, güneye inmiş olan Nuh'un torunlarından Kahtan (veya Yaktan) '

²³ Hulusi Yavuz, "XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, 1985, s. 49.

²⁴ Neşet Çağatay, **İslam Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 25.

²⁵ Cengiz Tomar, "Yemen (Tarih)", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 401.

dan türemiş olan toplulukların Arabi-l Aribe ile karışmalarından, Arab-ı Mustaribe denilen ve Yemen’de hüküm sürmüş eski Main (Mina), Seba, Himyer gibi devletler meydana gelmiştir²⁶.

Yemen’de hüküm süren en eski devletlerden Main Krallığı’nın tarihi milattan önce III. binyılın ortalarına veya daha eskiye dayanır. Bu devletin başkenti San’a’nın doğusunda kalan Main’dir²⁷. Arap Yarımadası’ndaki diğer halklara oranla büyük bir medeniyet teşkil etmişlerdir. Sosyal hayatta hayli ilerleme kaydetmiş bir topluluktur. Bu kavmin medeniyet izleri, günümüz mimari sistemlerine yakın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bunların en eski hükümdarı olan Şeddat’ın adına atfen Şeddatname olarak anılan çeşitli yapılar meydana getirmişlerdir²⁸. Ad Kavmi olan Main Krallığı hakkında Kuran-ı Kerim’de de bilgiler bulunmaktadır. Ad Kavmi, kendilerine gönderilen Peygamber Hz. Hud’a uymamaları sonucunda cezalandırılmış ve helak olmuşlardır²⁹.

Osmanlılar öncesi Yemen’de kurulan önemli devletlerden birisi de Sebe Devleti’dir. Adını devletin kurucusu olarak bilinen Sebe b. Yeşcüb b. Yarub b. Kahtan’dan alır³⁰. Önemli devletlerden birisi olan Sebe’nin kuruluş tarihi hakkında tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar Sebe Devleti’nin komşuları olan Main, Kataban ve Hadramut Devletleri’nden önce mi sonra mı kurulduğu ile alakalıdır³¹. Yemen’de ortaya çıkarılan yazıtlardan birçok Sebe hükümdarının adı öğrenilmiştir. Bu ad ve lakapların karşılaştırılmasından Sebeliler’in evvela bir beylik veya dini bir başkanlık teşkil ederek daha sonra bu çekirdekten büyük bir hükümet teşkil ettikleri sanılmaktadır³².

Sebe Devleti’nin ilk kısmı Mukarribler Dönemi (M.Ö. ?- M.Ö. 650) olarak adlandırılmaktadır. Hükümdarların mukarrib ünvanı taşıdığı bu dönemde ülkenin

²⁶ Neşet Çağatay, **İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957, s. 7-8.

²⁷ Tomar, Yemen(Tarih), s. 402.

²⁸ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 49.

²⁹ Celal Kırcı, “Âd”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 334.

³⁰ İsmail Yiğit, “Sebe”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 241.

³¹ Tomar, Yemen (Tarih), s. 402.

³² Çağatay, İslam’dan Önce Arap..., s. 11.

sınırları kuzeyde Main, güneyde ve güneybatıda Kataban, doğuda Hadramut topraklarına, doğuda ve güneyde ise denize ulaşıyordu. Mukarrib ünvanının ilahlara kurban takdim etmekle alakalı olduğu, kralın ilahın mümessili olduğu ve onunla insanlar arasında vasıta sayıldığı kabul edilir. Buna göre Sebe Kralı dini ve siyasi erki birleştiren bir kraldır³³.

Sebelilerin ikinci dönemi olarak adlandırılan Melikler Dönemi'nde (M.Ö.610-M.Ö.115) ise Sebe Devleti altın çağını yaşamıştır. Bütün Güney Arabistan'ı hâkimiyet altına alarak komşuları olan Main Krallığını kendilerine tabi bir devlet haline getirdiler. Bu dönemde kral ruhani karakterini terk etmiştir. Ticari ve zirai faaliyetler gelişmiştir. Bu ikisinin gelişmesi, merkez yapılan Marib şehrinin ticaret yolları üzerinde olması ve Sedd-i Marib denilen büyük barajla sulama sorununa çözüm bulunması sayesinde olmuştur³⁴. Sebe Devleti'nden sonra Yemen'de Himyeri Devleti kurulmuştur.

Himyeriler, M.Ö. 115 yılında Yemen'de ortaya çıkmış bir devlettir. M.S. 525 yılındaysa Habeşliler tarafından ortadan kaldırılmıştır. 640 sene Yemen'de varlığını sürdüren Himyeriler, tarım ve ticaretin yanında savaşçı kimlikleriyle diğer Arap toplulukları arasında ön plana çıkmışlardır³⁵. Himyeriler'in atası, Kahtani Araplarından Himyer b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtan'dır. Himyeriler'in yıkılmasına sebep olan Habeşiler, Yemen'e valiler göndererek yönetmişlerdir. Ebrehe bunların en meşhurlarındandır. Fil olayından sonra Habeşilerin Yemen'de hükmü kalmamış ve Yemen, İran idaresine girmiştir³⁶.

1.3.2. Yemen'de İslamiyet'in Yayılması ve Kurulan Devletler

Hız. Muhammet'in Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra komşu devletlerden Arap ve Arap olmayanlara elçilerle mektuplar gönderip onları İslam'a davet etmesi,

³³ Yiğit, a.g.m, s. 242.

³⁴ Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi**, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. LXV.

³⁵ Halil Ortakçı, "*Himyeriler (M.Ö.115-M.S.525)*", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2017, s.93.

³⁶ Sırma, Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında..., s. 36.

İslamiyet'in Yemen'de yayılması bakımından büyük önem taşır³⁷. Bu amaçlarla Mu'az b. Cebel ve Hz. Ali Yemen'e gönderilmişlerdir. Hz. Peygamberin vefat ettiği tarihlerde onun ashabı İslamiyet'i San'a'ya kadar ulaştırmışlardı³⁸. Hz. Ömer zamanında yapılan düzenleme ve fetihlerle Yemen tam anlamıyla İslam yönetimine girmiştir³⁹.

Hz. Ali'nin hilafetinden sonra Yemen'in idaresi Emeviler'in (661-750) eline geçti⁴⁰. Arkasından Abbasiler idaresine geçen Yemen, bu dönemde merkezden gönderilen valiler yahut bunların vekilleri tarafından idare edildi. Abbasîlerin Yemen'e tayin ettiği yöneticiler kendi ailelerine mensup kişilerdi⁴¹. Abbasilerden Eyyübi hâkimiyetine kadar geçen zaman zarfında Yemen'de Necahiler adı verilen sülale, yönetimi elinde bulundurmuştur. Bu devirde Yemen çeşitli idarelere, isyanlara ve kan dökülmelerine sahne olmuştur⁴².

1174 yılında Mısır Eyyübi Devleti'nin Sultanı Selahaddin Eyyübi'ye Yemen'de Abdü'n-Nebi b. Mehdi adında birinin ortaya çıktığı, bu adamın dünyaya sahip olma hevesine kapıldığı Yemen'in birçok yerini ele geçirdiği ve kendi adına hutbe okutturduğu haberi geldi⁴³. Selahaddin Eyyübi burada düzeni sağlamak için kardeşi Turan Şah'ı Yemen'e göndermiştir⁴⁴. Turan Şah'ın Mısır'a dönmesinden sonra Yemen valiler yoluyla yönetildi. Ancak bu dönemde Yemen'de pek çok karışıklık çıktı⁴⁵.

Eyyübiler tarafından ele geçirildiği yıllarda Yemen'e gelen Resûli ailesi mensupları çeşitli şehirlere vali olarak atandılar⁴⁶. Mekke Valisi Nureddin Ömer b. Ali er-Resuli son Eyyübi hükümdarı el-Melikü'l- Mes'ûd Selâhaddin Yusuf'un

³⁷ Mustafa Fayda, **İslamiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, s. 66.

³⁸ Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında...*, s. 36-37.

³⁹ Yeşilyurt, *Yemen: Medeniyetler Beşiği...*, s. 22.

⁴⁰ Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında...*, s. 37.

⁴¹ Tomar, *Yemen(Tarih)*, s.404.

⁴² Yeşilyurt, *Yemen: Medeniyetler Beşiği...*, s. 23.

⁴³ Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında...*, s. 37-38.

⁴⁴ Yeşilyurt, *Yemen: Medeniyetler Beşiği...*, s. 23.

⁴⁵ Tomar, *Yemen(Tarih)*, s. 405.

⁴⁶ Cengiz Tomar, "*Yemen'de Bir Türk Devleti: Resuliler ve Âlim Sultanları*", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: XXXIII, 2009 ,s. 225.

ölümü üzerine atabeg sıfatıyla Yemen hâkimiyetini üstlendi ve 1235'te bağımsızlığını kazanarak Yemen'de iki yüzyıldan fazla sürecek olan Resuli hanedanını kurdu⁴⁷. Resuliler küçük şehir hanedanlarına bölündüler ve çocuk yaştaki hanedan mensupları hüküm sürmeye başladı. Merkezi yönetimin zayıflaması askeri gücü elinde bulunduran Memlük birliklerinin isyanlarına sebep oldu. Kargaşadan faydalanan Tahiriler 1454 yılında Aden'i ele geçirerek Resuli Hanedanı'na son verdiler⁴⁸.

Tahiri Hanedanlığı, başında bulunan Sultan Amir nedeniyle Amiriye olarak da anılmışlardır. Kısa bir süre içerisinde çevrelerindeki birçok kabileyi yönetimi altına almışlardır ve 1504 yılında San'a'yı zapt ederek idari merkezi buraya taşımışlardır⁴⁹. En etkili ve son yöneticileri Âmir b. Davud'dur. Daha sonra bölgedeki önemli gelişmeler Davud'un tahtını kaybetmesine yol açmıştır. Sahip olduğu stratejik önem dolayısıyla Aden, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren Portekizlilere karşı girişilecek mücadeleler için önemli bir üs durumundaydı. Nitekim XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın güney siyaseti nedeniyle Yemen Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmeye başlamıştır.⁵⁰

1.3.3. Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti

Yemen'in Osmanlı hâkimiyetine girişi 1517 yılında Mısır'ın fethedilerek Memlük saltanatına son verilmesi sonrasında olmuştur. Bu tarihlerde Yemen'de siyasi bir istikrar ve beraberlik yoktu. Memlükler tarafından yönetilen Çerkez beyleri ile Tahiri hanedanına mensup melikler ve Zeydiler saltanat mücadelesi içindeydiler. Ülkeye hâkim olan Beni Tahir Devleti'ydi⁵¹. XVI. yüzyılın başlarında bölgede Portekiz tehlikesi baş gösterdi. Portekizlilere karşı Memlüklerden yardım isteyen Tahiriler, Kamaran adasındaki Memlük donanmasına yardım göndermeyince ve Tahiriler'in sultanı Amir'in bununla da yetinmeyip Kamaran adasına mal ve yiyecek

⁴⁷ Tomar, Yemen (Tarih), s. 405.

⁴⁸ Tomar, Yemen'de Bir Türk..., s. 227.

⁴⁹ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 23.

⁵⁰ Mehmet Salih Arı, "Tahiriler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 407.

⁵¹ Yavuz, Kâbe ve Haremeyn İçin..., s. 39.

satılmasını yasaklaması sonucu Memlûk-Tahiri ilişkileri bozuldu⁵². Aralarında yaşanan mücadelenin sonucunda Çerkez beyleri üstün geldi. Bunların başında Emir İskender bulunuyordu. 1517’de Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı aldığı haberi duyulunca Emir İskender sonunun Memlûk sultanı Kansu Gavri ile aynı olmasından korkmuştu. Bu sebepten dolayı kendisinin Yavuz Sultan Selim’e bağlı olduğunu açıkladı ve adına hutbe okuttu⁵³. Yavuz Sultan Selim tarafından Emir İskender, Yemen’e serdar olarak tayin edildi.

Yemen Osmanlı topraklarına dâhil olmuştu fakat buraya henüz ne Osmanlı askeri ne de Osmanlı valisi gitmişti. Bunun sonucu olarak bazı Çerkezler ve İmam Şerefüddin Emir, İskender’e ve ondan sonra gelenlere uymamışlar ve bağımsızlıklarını bildirmişlerdir⁵⁴. Bu işin böyle yürümeyeceğini gören Osmanlı Devleti 1538 yılında Mısır Valisi bulunan Hadım Süleyman Paşa vasıtasıyla, Yemen’i Osmanlı Devleti’ne bağlamıştır⁵⁵. Hadım Süleyman Paşa’nın görevlendirilmesi öncesinde bölgede Osmanlı Devleti adına, donanması ile faaliyetlerde bulunan Selman Reis vardır. Selman Reis, Cidde’ye varmış ve buradan da Kamaran Adası’ndaki Portekizlileri etkisiz hale getirmiştir. 1525 yılında Aden’i ele geçirmek için teşebbüslerde bulunmuşsa da genel itibariyle başarısız bir hareket olmuştur⁵⁶.

Mısır’a 14 Haziran 1525’de beylerbeyi olarak atanan Hadım Süleyman Paşa Portekizlilerin Kızıldeniz’de artan faaliyetlerine engel olmak ve bu sularda seyrüseferi güvenli hale getirmek için Aden’in ve Yemen’in diğer şehirlerinin kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmesinin gerekli olduğuna inanıyordu⁵⁷. Bu amacını gerçekleştirmek için Kanuni Sultan Süleyman’dan müsaade istedi ve sultan tarafından kabul edildi. Bunun üzerine 80 parçalık bir donanma inşasına başlandı⁵⁸. Hadım Süleyman Paşa’nın Yemen’e hâkimiyet sağlaması için gönderileceği sıralarda

⁵² Tomar, Yemen (Tarih), s. 406. Sırma, Yemen’in Jeo-Politik Durumu..., s. 436.

⁵³ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 59.

⁵⁴ Sırma, Yemen’in Jeo-Politik Durumu..., s. 440.

⁵⁵ Sırma, Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında..., s. 50.

⁵⁶ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 61.

⁵⁷ Ertuğrul Önalp, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 Yılındaki Hindistan Seferi”, **OTAM**, Cilt: 23, Sayı: 23, 2008, s. 198.

⁵⁸ Hulusi Yavuz, “Kâbe ve Haremeyn’in Muhafazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşaların Yemen Seferi”, **Diyanet Dergisi**, Sayı: XIX/4, 1983, s. 44.

Hind kıyılarında bulunan Gücürat Sultanlığı Osmanlı Devleti'nden yardım istemişti. Gücürat Sultanı Bahadır Şah elçi göndererek Portekizlilere karşı koruma talep etmişti⁵⁹. Hadım Süleyman Paşa komutasında gerçekleşen bu sefer 28 Haziran 1538 ve 13 Mart 1539 tarihleri arasında gerçekleşmiştir⁶⁰. Hindistan seferinde Kamaran'a uğrayıp kendisine itaat etmeyen Aden Emîri Âmir b. Davud'u idam ettirdi ve Behram Bey'i Aden yöneticiliğine getirdi, padişah adına hutbe okuttu⁶¹. Hadım Süleyman Paşa sefer dönüşünde Yemen'in en mühim iskelelerinden birisi olan Moha'ya donanma ile birlikte demirleyerek Zebid hâkimi Nahuda Ahmet'i yanına çağırttı. Aralarında yapılan anlaşma ile Zebid hâkimi olarak kalması kabul edildi. Nahuda Ahmet'in bu anlaşmayı uygulama niyetinde olmadığı anlaşılınca Zebid'e girildi ve Nahuda Ahmet idam ettirildi. Yemen kıtasını Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak etti⁶². Gazze sancak beyi Bıyıklı Mehmet Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e buranın yönetimi verilerek 1539 yılında Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti tam manasıyla başlamış oldu⁶³.

Hadım Süleyman Paşa sayesinde Osmanlı hâkimiyetine giren Yemen'de Beylerbeyilerin idaresi sırasında bilhassa Mahmut Paşa (1560-1565) ve Rıdvan Paşa (1565-1567) zamanlarında huzursuzluklar çıktı. Zeydiler İmam Mutahhar'ın öncülüğünde Osmanlı idaresine karşı isyan ettiler. Mahmut Paşa'nın Yemen'den ayrılıp Yemen'i iki beylerbeyliğine böldürmesi isyanların şiddetlenmesine sebep oldu⁶⁴. Yeni düzenleme kısa sürede büyük bir kargaşaya sebebiyet verdi. Gerek askerler gerekse halk iki beylerbeyi arasında bölündü. Arap meşâyihî, duruma göre bir paşayı yekdiğerine karşı kullandı⁶⁵. Yemen isyanlarının tehdit boyutuna ulaşması üzerine Habeş Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa San'a beylerbeyi, Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa da serdar olarak Yemen'e gönderildi⁶⁶. Ancak

⁵⁹ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 61.

⁶⁰ Yavuz, Kâbe ve Haremeyn'in Muhafazası..., s. 43.

⁶¹ İdris Bostan, "Yemen(Tarih)", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 407.

⁶² Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı", **Bellekten**, Cilt: 4, Sayı: 13, 1994, TTK Basımevi, s. 70-71.

⁶³ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 63.

⁶⁴ Yavuz, Kâbe ve Haremeyn'in Muhafazası..., s. 48.

⁶⁵ Ahmet Önal, "Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s. 283.

⁶⁶ Bostan, a.g.m, s. 408.

müteakip günlerde Lala Mustafa Paşa azledildi ve onun yerine Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'ya 21 Safer 976/21 Ağustos 1568'de "Mısır hazinesinden yirmi yedi kere yüz bin akçe salyâne" ile bir gün öncesinden geçerli olmak üzere vezaret pâyesi ve Yemen serdarlığı beratı verildi⁶⁷.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Yemen'deki ilk icraatı kendisinden önceki yöneticilerin halk üzerindeki olumsuz etkilerini silmeye ve yanlışlıkları düzeltmeye dönük adımlar atmak olmuştur. Bölgeye varır varmaz isyancıların eline geçmiş yerlerde tekrar kontrol sağladı⁶⁸. Evvela Taiz üzerine yürüdü ve on aydır Zeydilerin elinde bulunan şehri kuşattı. Zeydileri büyük bir hezimete uğratarak Ocak 1569'da Taiz'i fethetti. Arkasından Yemen'in en müstahkem kalelerinden birisi olan Kahireyye Kalesi'ni muhasara etti⁶⁹. Ancak Mutahhar'ın ve Şemseddin'in oğulları ile Ali bin Şevî büyük bir orduyla yardıma gelip Kahiriyye'nin karşısındaki Ağber Dağı'na yerleştiler. Osman Paşa'nın birlikleri arasında umutların tükenmeye başladığı esnada Sinan Paşa yardıma yetişti⁷⁰. İhtilal bastırıldıktan ve kaybedilen bazı yerler geri alındıktan sonra ise Sinan Paşa ile Osman Paşa arasında çeşitli sorunlar çıkmaya başladı. Kısa süre sonra da Osman Paşa bizzat Sinan Paşa tarafından azledildi ve Yemen'den ayrılmak zorunda kaldı⁷¹. 16 Mayıs 1570'te Kevkeban Kalesi'nin alınması sonrasında İmam Mutahhar anlaşmaya mecbur bırakıldı. Sinan Paşa 200 kadar kalesi ile beraber Yemen fetihlerini tamamladıktan; idari, mali ve askeri düzenlemeler yaptıktan sonra 1 Mart 1571'de Yemen'den ayrıldı. Yemen'i ikinci defa Osmanlı hâkimiyeti altına almaya muvaffak olan Sinan Paşa "Yemen Fatihî" olarak anılmaya başlandı⁷².

Özdemir ve Sinan Paşa eliyle Yemen'in büyük bir kısmı Osmanlı Devleti idaresine bağlandıysa da, 1635 tarihinde Yemen, Zeydi Şeyhlerin idaresine terk edilmiştir. Yemen'in bu şekilde elden çıkışı özellikle İmam Kasım ve soyundan

⁶⁷ Önal, a.g.t, s. 284.

⁶⁸ Çetin Sungur, "Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s. 28.

⁶⁹ Yavuz, Kâbe ve Haremeyn İçin..., s. 97.

⁷⁰ Önal, a.g.t. , s. 286.

⁷¹ Reyhan Şahin Allahverdi, "Yemen Tarihi Çalışmalarında Fetih ve Fatihe Bakış", **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, (12-15 Mart 2015), Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 99.

⁷² Yavuz, Kâbe ve Haremeyn'in Muhafazası..., s. 49-50.

gelenlerin 1598’de başlayıp 1635’e kadar süren ayaklanmasından sonra olmuştur⁷³. 1597 yılında Kasım b. Muhammed Yemen’in el-Kara bölgesinde imamlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti’nin yaptığı antlaşma neticesinde Kasım, Yemenliler ve Osmanlı idaresi tarafından meşrulaştırılmıştır⁷⁴.

Osmanlı Devleti’nin Yemen’e ikinci gelişi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’ya isyan eden Türkçe Bilmez adlı bir beyin Cidde’den topladığı askerlerle 1833’te Yemen’e girmesi ve birkaç şehri ele geçirmesi sonrasında başlamıştır⁷⁵. Türkçe Bilmez burada tutunamayarak kaçmıştır ve Mısır’da yakalanarak idam edilmiştir⁷⁶. Bu tarihlerde Arabistan topraklarında Vahhabi isyanları baş göstermeye başlamıştır. İsyanlar tüm Arabistan’a olduğu gibi Yemen’e de etki etti⁷⁷. Osmanlı Devleti, yenileşme çabaları içinde olması sebebiyle, Yemen’e bizzat merkezden ordu gönderememiştir. Vahhabi isyanını bastırmak için Mehmet Ali Paşa görevlendirilmiştir⁷⁸. Mısır Valisi tarafından 1835 yılında Mirliya Emin Bey, Yemen’e gönderilmiş Luhayya ve Hudeyde alınmıştır. Bunu takiben İbrahim Paşa kumandasında Tihame Asirliler’den alınmıştır⁷⁹.

Mehmet Ali Paşa hâkimiyet alanını genişletmişken, 1840 yılında Londra’da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri arasında bir dördümlü anlaşma yapılmıştır. Amaçlarından birisi Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı padişahı arasındaki anlaşmazlığı çözüme kavuşturmak ve Osmanlı Devleti’nin korumaktı. Bunların da desteğiyle 11 Ağustos 1840’da İzzet Paşa komutasında bir ordu Beyrut’a çıkarıldı⁸⁰. Beyrut hadisesi olunca Mehmet Ali Paşa’nın askerleri kimi yerler gibi Yemen’i de

⁷³ Sırma, Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında..., s. 50.

⁷⁴ Ayşe Kara, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasımiler Dönemi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 31-32.

⁷⁵ Bostan, a.g.m, s. 410.

⁷⁶ Sırma, Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında..., s. 52.

⁷⁷ Mualla Bayrak, “Abdülaziz Dönemi Yemen İsyamları”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 16.

⁷⁸ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 67.

⁷⁹ Ahmet Raşit Paşa, **Yemen ve San’a Tarihi**, (Haz. Güllü Yıldız- Filiz Dığıroğlu), İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2015, s. 161 162.

⁸⁰ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 68.

boşaltmak zorunda kaldılar. Osmanlı'nın Yemen'e asker gönderme imkânı olmadığından yönetim Şerif Hüseyin b. Ali'ye tevdi edilmiştir⁸¹.

Şerif Hüseyin b. Ali döneminde iyi bir yönetim hâkim olmuştur. Fakat Şerif'in bazı yakınları ve yeğenleri arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Bu tarihte San'a İmamı bulunan Muhammet b. Yahya asker toplayarak Tihame'ye inmiştir. Şerif Hüseyin burada yenilerek esir edilmiştir. Hudeyde'de bulunan Yeğeni Şerif Hasan tarafından kurtarılmıştır. İmam Muhammed Yahya San'a'ya kaçmıştır⁸². Bu sıralarda İngiltere'nin Aden'e yerleşmek için ilk girişimleri başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Yemen üzerinde başlamış olan ticari ilişkilerine bu tarihten itibaren bir de askeri ve siyasi boyut eklenmiştir⁸³.

Yemen'in durumunun karışık olduğu bu sıralarda Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa'nın Yemen'in alınması hususunda bir layiha sunmuştur⁸⁴. Yemen hakkında Babıali'ye takdim ettiği layiha ile padişahın dikkatini çeken Kıbrıslı Tevfik Paşa hazırlanan ordunun başında bu sefere de iştirak etti⁸⁵. 10 Mayıs 1849'da Hudeyde Limanı'na varmışlardır⁸⁶. Yemen 1849 yılından itibaren askeri harekâtlarla yeniden merkeze bağlanmıştır. Burada yeni bir idare tesis edilmiştir. Yemen'in idari taksimatı San'a, Hudeyde, Taiz ve Asir olmak üzere dört sancaktan oluşmuştur⁸⁷. Bu gelişmelerden sonra Tevfik Paşa kuvvetlerinin azlığına bakmayarak San'a'yı almak hevesine düşmüştür. Tedbirsizliği yüzünden amacına ulaşamayan Tevfik Paşa yirmi beş gün muhasaradan sonra İmam Ali Mihri'nin amanıyla Hudeyde'ye gelmiştir. Bu tarihten sonra Yemen 1869 yılına kadar mutasarrıflık ve valilikle yönetilmiştir⁸⁸.

⁸¹ Sırma, Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında..., s. 52.

⁸² Ahmet Raşit Paşa, a.g.e, s. 164-165.

⁸³ Yeşilyurt, Yemen'de Osmanlı-İngiliz..., s. 102.

⁸⁴ Ahmet Raşit Paşa, a.g.e, s. 165.

⁸⁵ Durmuş Akalın, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt: V/1, 2015, s. 19.

⁸⁶ Ahmet Raşit Paşa, a.g.e, s. 165.

⁸⁷ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 69.

⁸⁸ Rüştü Paşa, a.g.e, s. 36-38.

Yemen’de 1870 yılında hâkimiyet sahasını genişletmek amacıyla Asir Emiri Muhammet İbn Ayz isyan etti⁸⁹. Bu isyanı bastırmak için Ferik Redif Paşa fırka kumandanlığına, ikinci kumandan olarak da Ahmet Muhtar Paşa görevlendirildi⁹⁰. Osmanlı ordusu bu isyanı bastırmakla kalmayıp diğer şehirleri de kontrol altına almak için harekete geçmiştir⁹¹. Harekâtlar devam ederken Redif Paşa’nın hastalanması üzerine Ahmet Muhtar Paşa kumandanlığa getirilmiştir⁹². Ahmet Muhtar Paşa güneyde İngiltere’nin çıkarları nedeniyle, ülkenin güney tarafına bu harekâtı yayamamıştır⁹³. 28 ay süren başarılı harekât neticesinde Yemen vilayetinin idari yapılanması ve Yedinci Ordu teşkilatlanması gerçekleştirildi⁹⁴.

1876 yılında, I. Meşrutiyet’in ilanı ile başa geçen II. Abdülhamid’in saltanatının ilk on yılında, Yemen’deki asayiş kısmen sağlanmıştı. Ancak fazla uzun sürmedi. 1889 yılında çıkan isyanı Ahmet Fevzi Paşa başarılı bir şekilde kontrol altına aldı⁹⁵. Zeydiler 1895 yılında tekrar ayaklandı. Ahmet Fevzi Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa’nın getirdiği kuvvetlerle iki yıl mücadele ederek Zeydileri itaat altına almayı başarmıştır⁹⁶.

İmam Yahya Hamidüddin liderliğinde çıkan isyanlar devleti hayli uğraştırmış ve dışarıdan ilave kuvvetler gönderilerek yapılan askeri harekâtlar sonucunda güçlkle bastırılabilmiştir⁹⁷. Yemen’de çıkan isyanların askeri güçle bastırılması devlete çok pahalıya mal olduğu gibi ıslahat projelerinin yeterince uygulanamaması yüzünden halkın hoşnutsuzluğu giderilemiyordu⁹⁸. İmam Hamidüddin’in 1904 yılı sonlarında ölümüyle yerine oğlu Yahya geçti⁹⁹. İmam Yahya Osmanlı Devleti’nin Yemen’e büyük sıkıntılar içerisinde asker ve memur gönderdiğini ve bunların

⁸⁹ Metin Ayışığı, “Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, (4-8 Ekim 1999), TTK, Ankara 2002, s. 1991.

⁹⁰ Ahmed Muhtar Paşa, **Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli**, (haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 44.

⁹¹ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 71.

⁹² Ahmed Muhtar Paşa, a.g.e, s. 61.

⁹³ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 71.

⁹⁴ Rüştü Paşa, a.g.e, s. 42.

⁹⁵ Metin Ayışığı, a.g.m, s. 1992.

⁹⁶ Yeşilyurt, Yemen: Medeniyetler Beşiği..., s. 72.

⁹⁷ Cengiz Çakaloğlu, **Mihrali Bey**, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 26.

⁹⁸ Bostan, a.g.e, s. 410.

⁹⁹ Çakaloğlu, a.g.e, s. 126.

Yemen'i sürgün yeri olarak gördüğünü biliyordu¹⁰⁰. Günden güne büyüyen isyan sırasında çok sayıda şehir ve karakol düştüğü gibi vilayet ve ordu merkezi San'a kuşatma altına girdi ve San'a 20 Nisan 1905'te isyancılara terk edilmiştir¹⁰¹. Yeni kuvvetlerle bölgeye vali olarak tayin edilen Ahmet Feyzi Paşa 15 Temmuz-1 Eylül 1905 tarihleri arasındaki harekâta San'a'ya girdi ve isyanı bertaraf etti¹⁰².

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile ivme kazanan Yemen'in Asir Bölgesi'nde Seyyid İdrisi'nin isyanı ile uğraşılmaya başlanılmıştır¹⁰³. 1908 yılı sonlarında başlayan isyan 1909 Temmuz ayında silahlı çatışma dönmüştür. Bu tarihler arasındaki sürede İdrisi isyan için hazırlıklarını yapmıştır ve gücünü arttırmıştır¹⁰⁴. Seyyid İdrisi'ye fesadını genişletmesine ve mevkiini güçlendirmesine fırsat verilmemeliydi. İsyân hareketi bastırılıp yok edilmeliydi. Ancak hükümet Seyyid İdrisi ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bu durum onun güçlenmesine fırsat vermiştir¹⁰⁵.

Yemen'de Seyyid İdrisi'nin isyanının yanı sıra İmam Yahya da isyan etti. Fakat bu isyan öncesinde devlet ile İmam Yahya arasında bir takım görüşmeler yapıldı. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Yemen'de olumlu bir ortam oluşmuştu. İmam Yahya dahi bu duruma sevinmiş ve Bab-ı Ali'nin talebi üzere İstanbul'a bir heyet göndermiştir. İslahat için bir heyet oluşturulup mazbata hazırlandıysa da o dönem yaşanan gelişmeler neticesinde işleme konulamamıştı¹⁰⁶. 1910 yılında Osmanlı hükümetinin askeri ıslahatlara girişmesi ve milli taburlar oluşturmak için ahaliden asker alması, demiryolu inşa planı İmam Yahya ve Seyyid İdrisi'yi tedirgin etmiştir. Devletin yaptığı çalışmaların bir gün nüfuzunu ortadan kaldıracağını sezen İmam Yahya büyük bir isyan hazırlığına girişti¹⁰⁷. Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda

¹⁰⁰ Hatipoğlu, a.g.t, s. 60.

¹⁰¹ Çakaloğlu, a.g.e, s. 126-127.

¹⁰² Bostan, a.g.e, s. 410.

¹⁰³ Serap Sert, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", **Akademik Bakış**, Cilt: 9, Sayı: 18, 2016, s. 122.

¹⁰⁴ Cabir Duysak, "Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 52.

¹⁰⁵ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım-I**, (haz. Yüksel Kanar), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 106.

¹⁰⁶ Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür**, (Der. Ali Birinci), İsis Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 125-126.

¹⁰⁷ Duysak, a.g.t, s. 107.

başka meselelerle uğraşiyor olması ve Yemen'e asker sevk edemeyeceği düşüncesi bu iki isyancı gurubu birlikte hareket ettirmiştir¹⁰⁸.

Yemen'de İmam Yahya'nın, Asir'de Seyyid İdrisi'nin eş zamanlı isyan etmesi üzerine bölgeyi tanıyan ve daha önce orada görev yapmış olan Ahmet İzzet Paşa'nın bölgeye gönderilmesine karar verilmişti¹⁰⁹. Küçük Said Paşa Yemen meselesini layıkıyla ve bir an önce çözmek istediği için hemen bir ay içinde anlaşma düzenlenip imzalanmış ve bu münasebetle Dean Mevkiinde İmam Yahya ile konuşulmuştu¹¹⁰. Bu anlaşma ile İmam Yahya Osmanlı hükümetinin müttefiki olmuş ve Seyyid İdrisi'ye karşı mücadelede devlete yardım etmiştir. Bu ittifak uzun yıllar sürmüştür. Büyük Harp sırasında Yemen'deki Osmanlı kuvvetleri dört taraftan mahsur kalmışlardı. İmam Yahya vaziyetten istifade etmemiştir. Eğer istese anlaşmayı yok sayar, şahsi ve resmi ne var ne yok el koyabilirdi¹¹¹. Osmanlı Devleti Yemen'den çekildiği sıralarda bile ilişkiler devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti ve Seyyid İdrisi birbirlerine üstünlük sağlayamamıştır. Ancak Asir'deki isyan hareketleri devam ediyorsa bile öncekiler kadar şiddetli olmamıştır¹¹². Genel seferberlik ilan edildiğinde Yemen bunun dışında tutulmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin olası bir durumda buraya destek sağlamasının zor olacağı düşüncesiyle birliklere hazır olmaları emri verilmiştir¹¹³. Birinci Dünya Savaşı esnasında Seyyid İdrisi ile İngiltere arasındaki işbirliği artarak devam etmiştir¹¹⁴. İngiltere, Seyyid İdrisi ittifakından istediği sonucu alamamıştır. 21. ve 40. Tümenler savaş boyunca başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Fakat Mondros Mütarekesi şartları gereği silah bırakma ve bölgeyi tahliye etme mecburiyetinde bırakılmışlardır¹¹⁵. Mondros Mütarekesi sonrasında imzalanmış olan Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklar arasında Yemen'in adı

¹⁰⁸ Sert, a.g.m, s. 122.

¹⁰⁹ Duysak, a.g.t, s. 109.

¹¹⁰ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e, s. 122.

¹¹¹ Zeki Ehiloğlu, **Yemende Türkler**, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 135.

¹¹² Duysak, a.g.t, s. 206.

¹¹³ Ü. Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yemen ile ilişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 96, 2017, s. 119.

¹¹⁴ Hatipoğlu, a.g.t, s. 103.

¹¹⁵ Duysak, a.g.t, s. 217-218.

yer almamıştır. Antlaşma yürürlüğe girmemiş olsa da Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki etkinliği ortadan kalkmıştır¹¹⁶.

1.3.4. Yemen İsyanlarının Sebepleri

Yemen'de ortaya çıkan isyan hareketlerinin sebeplerini iki kategoride incelemek mümkündür. Bunlardan biri, ekonomik ve dini çıkarları için bölgede yerini sağlamlaştırmak isteyen yabancı devletlerin faaliyetlerinden oluşan dış kaynaklı sebeplerdir. Bir diğeri olan iç sebepler ise Osmanlı Devleti'nin Yemen'de izlediği politika ve uygulamalardır. Bu dâhili sebeplere ek olarak bölgenin ve halkın sahip olduğu özellikler ve şartlar bu isyanları tetiklemiştir.

Yabancı devletlerin büyük oranda ekonomik kazanç sağlamak istemelerinin yanı sıra askeri ve dini sebeplerle bölgede yürüttükleri faaliyetleri isyanların çıkmasına ortam hazırlayan dış sebeplerdir. Bu faaliyetler yerel kabilelerle işbirliği yapıp Osmanlı Devletine karşı kışkırtmak ve yetiştirdikleri misyonerlerle bölgede fikirlerini yaymaktır. Bu şekilde Yemen'de faaliyet gösteren yabancı devletlerden birisi İngiltere'ydi. İngilizler Yemen'e nüfuz edebilmek için Müslüman kılığındaki casuslarını kullanıyorlardı. Belli başlı kabile reislerinin kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Çeşitli görevlerde kullandıkları casuslar, mahalli dil ve adetlere hâkim kişilerdi.¹¹⁷

Yemen'e tayin olunan bazı idareci ve memurların işlerinin ehli olan kimselerden seçilmemesi, bölgede yararlılık gösterecek liyakat sahibi olmayan kimselerden olması ve gittikleri yerlerdeki keyfi uygulamaları isyanlara davetiye çıkaran sebeplerden biri olmuştur. Yemen'in ıslahına dair hazırlanan layihaların birçoğunda bu hususa dikkat çekilmiştir. Valilik makamına getirilen fakat kötü bir idare sergileyenlerin bir örneği Osman Nuri Paşa'dır. Görevde bulunduğu sırada haksız tutuklamalar, kanunsuz tayin ve nakiller, yerli şeyhlere yaptığı zulümlerle halkın nefretini kazanmıştır ve onları adeta isyana davet etmiştir¹¹⁸. Bunların yanı

¹¹⁶ Sert, a.g.m, s. 136-137.

¹¹⁷ Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 141.

¹¹⁸ İhsan Süreyya Sırma, "Yemen Valisi Osman Nuri Paşa'nın Yolsuzluklarına Dair İmzasız Bir Layiha", **İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10-11, 1981, s. 395.

sıra Yemen’de görev alan memurların halkla aralarındaki iletişimin tam olması sorunların büyümeden hallolmasına olmasını sağlayacaktır. Yemen halkını tanımayan onlarla anlaşamayan kişilerin memur edilmesi sorunların artmasına neden olmuştur. Bu yüzden Yemen’e gönderilecek bir memur lisan-ı mahalliye tam anlamıyla hâkim olmalıdır¹¹⁹.

Hukuk sisteminin düzgün işlememesi halk arasında huzursuzluk ortamının doğmasına sebep olmaktadır. Osmanlı’nın Yemen’deki adli sistemi düzgün bir şekilde işlememiştir. Sistemin bozukluğunun yanı sıra adli memurların kötü tutumları bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Rüştü Paşa, Yemen Hatıratı adlı eserinde bu durumu örneklendirmiştir: “*Mesele bir katil davası görülüyor, bir müddet sürüyor. Bu dava Bab-ı Meşihata gidiyor, tetkikat yapılıyor. Ya hüküm nakzedilerek iade ediliyor veyahut katil hakkında hüküm çıkarılıp geliyor. Ne var ki katili yargılayan hâkim azledilmiş bulunduğundan katilin idamı gerçekleşmiyor. O hükmü veren hâkimin mevcudiyeti şart olduğundan miatla gelen hâkimlerin değişimi bu hükümleri tesirsiz bırakıyor*”¹²⁰. Senelerce mahkeme kapılarında sonuç beklemek bizleri nasıl memnun etmezse Yemenliler gibi tez meşrep bir toplumu da memnun etmeyecektir¹²¹.

Yemenlileri huzursuz eden ve isyanların çıkmasında büyük payı olan meselelerden bir diğeri de vergidir. Yemen’de uzun yıllar ikamet etmiş ve bölgeyi iyi tanıyan Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi buranın ıslahıyla ilgili kaleme aldığı raporda benzer soruna değinmiştir. Layihada ele alınan husus mali sistemdir. Vergilerin mükelleflere yansıtılması ve tahsili noktasında bölgede son derece etkin olan şeyhlerin usulsüz ve adaletsizce davranışlarından bahsedilmektedir. Şeyhler vergi toplama mevsiminde halka zulüm yapmakta ve buna idareciler ses çıkartamamaktadırlar¹²². Halk şeyhin kontrolünde oluşturulan vergi listelerindeki miktarı vermemek için her yola başvurmakta, devlete olan nefretleri artmakta ve son

¹¹⁹ Yahya Yeşilyurt, **Siverekli M. Nurettin Bey Hayatı ve Yemen Layihası**, Fenomen Yayınları, Ankara 2010, s. 61.

¹²⁰ Rüştü Paşa, a.g.e, s. 39.

¹²¹ Yeşilyurt, Siverekli M. Nurettin..., s. 64.

¹²² Mustafa Selçuk, “Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi ve Yemen Layihası”, **History Studies**, Cilt: 4, 2012, s. 322.

çare olarak da isyan etmektedir¹²³. Aşar ve Ağnam vergisinde yapılan usulsüzlükler halkın üretimi terk etmesine sebep olmakta ve sonuç olarak halk geçimini sağlamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Geçimini sağlamak isteyen insanlar isyan hareketlerinde İmamların arkasında toplanmaktadırlar.

Zühdü Efendi, Zeydilerin ve diğer mezhep sahiplerinin dini algılarının da önemli isyanlara sebep olduğunu vurgulamıştır. Yemen'deki kabile hayatı ve şeyhlik sistemi merkezi otoriteyi zayıflatmaktadır¹²⁴. Zeydi İmamlar Zeydiler tarafından önder olarak kabul edilmektedir ve toplum üzerinde kapsamlı yetkilere sahiptirler. Zeydilerin bu yaklaşımı, buldukları bölgede başka bir otoritenin varlığına pek fırsat verecek bir yapıya sahip değildir. Osmanlı yönetimine karşı Yemen'de yaşanan asıl sorunun da imamların bu konumundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır¹²⁵. Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketlerinde bu konumlarını kullanmışlardır ve halkı arkalarında toplamakta başarılı da olmuşlardır. Zeydi İmamlar Osmanlı Devleti'nin İslam'ı bozduğu propagandasını yaymışlardır. Örnek olarak İmam Yahya, Osmanlı yönetici ve memurlarının dini uygulamamakla ve zina, içki gibi haramları işlemek ve namaz kılmayıp, oruç tutmamakla birlikte, dini bozduklarını belirterek, bunlara karşı mücadele etmenin gerekliliğini belirtmiştir¹²⁶.

Yemen'de çıkan isyanların belli başlı sebepleri yukarıda ifade edilen hususlardır. Halkın isyanlarının yanı sıra Osmanlı askeri birliklerinde de isyan hareketleri yaşanmıştır. Böyle bir durumun meydana gelmesinin altında, askerlik sürelerinin uzunluğu, barınmak için binaların yetersiz oluşu, askerlerin yaşının temininde yaşanan sıkıntılar gibi sebepler yatmaktadır. 1906 yılında Yemen'e asker olarak giden İlyas Çavuş hatıratında karşılaştığı bu isyanlardan birisinden bahsetmektedir. 1906 yılında Yemen'e vardığında 1898'de gönderilen askerlerin hala silahaltında olduklarını ifade etmiştir. Bu Redif taburlarının terhis talebi reddedilince

¹²³ Selçuk, a.g.m, s. 322.

¹²⁴ Selçuk, a.g.m, s. 324.

¹²⁵ Yasemin Barlak, "*Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2013, s. 151.

¹²⁶ Barlak, a.g.t, s. 152.

isyana kalkışmışlardır¹²⁷. Görüldüğü gibi Yemen’de yalnızca yerel halk değil aynı zamanda askerler ve memurlarda isyan etmişlerdir.

1.3.5. Yemen Tarihiyle İlgili Eserler ve Güncel Araştırmalar

Tarih araştırmalarında arşiv belgelerinin yanı sıra incelenen döneme tanıklık eden, olayların içinde bizzat bulunan kişiler tarafından kaleme alınmış eserler büyük önem arz etmektedirler. Tarihçeler, hatıratlar, seyahatnameler ile hatıra ve tarihi bilgiler içeren referans eserler içerdikleri bilgilerin yanı sıra araştırılan dönemin havasını yansıtmaktadırlar. Böylelikle olayları daha iyi anlamamıza ve analiz etmemize olanak tanımaktadırlar. Osmanlı Devleti’nin Yemen’deki hâkimiyet yıllarında vücuda getirilen Yemen ile alakalı Türkçe eserleri incelediğimizde, bu eserlerin sayısının son dönemlere doğru arttığı görülmektedir. Yemen’in Osmanlı idaresine girdiği 16. yüzyıla tanıklık eden eserler oldukça azdır. Ancak 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılda bu eserler çoğalmıştır. Osmanlı’nın Yemen’deki son hâkimiyet yıllarında kaleme alınmış bu eserlerde hatırat ve seyahatname türündeki eserlerin fazlalığı göze çarpmaktadır. Bunların dışında Yemen’de görev yapmış veya bölgeyle alakadar olmuş olan kişilerin kaleme aldığı Yemen’in ıslahına dair hazırlanmış layihalar vardır.

Yemen hakkında öğretici bilgileri içeren nitelikte olan bu eserleri incelediğimizde dikkatimizi çeken en önemli hususlardan biri bunların yazılış amaçlarıdır. Bu yazılış amaçlarını iki kategoride ele almak mümkündür. Birincisi, bu eserler vasıtasıyla yazarlar, Yemen’de istenilen idari düzeni sağlamak için gerekli olduğuna inandıkları uygulama ve fikirleri duyurmaktır. Diğeri ise kendilerinden sonra buraya tayin olacak kişileri Yemen hakkında bilgilendirmektir. Görevli oldukları süre boyunca edindikleri tecrübeleri yeni atanan kişilere aktarmanın faydalı olacağı düşüncesine sahiptirler. İkinci kategorideki rehber/bilgilendirici eserler vasfındaki hatıratlar, Yemen tarihi araştırmaları için önemli bir yere sahiptir ve bu eserlerde resmî belgelere de yer verilmiş olması sebebiyle güvenilir niteliktedirler. Üstelik ikinci türdeki eserlerin müellifleri, icra ettikleri meslekler dolayısıyla sahip oldukları bilgi ve donanımla eserlere ayrı bir değer katmışlardır. Günümüzde mevcut

¹²⁷ Ahmet Hezarfen, “Bir Çavuş’un Yemen Anıları-I”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı: 19, 1985, s. 53.

olan iletişim imkânlarının o dönemde bulunmadığı göz önünde bulundurulursa, bu eserlerin Yemen gibi haber alınması güç bölgeler için yazıldığı dönem itibariyle o dönemin insanları açısından oldukça değerli olduğu sonucuna varılmaktadır. Hatırat ve seyahatnamelerin yazıldıkları dönemin havasını yansıttıkları şüphe götürmez bir gerçekliktir. Yemen üzerine yazılmış bu hatıratların incelenmesi, olayları o dönemin şartları ile değerlendirmemizi sağlamaktadırlar.

Osmanlı devrinde Yemen’de görev yapmış kişilerden bazıları eserlerini emeklilik yıllarında kaleme almışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra yayınlanmış olan bu eserler tarihe tanıklık etmesi bakımından önemlidir. Yine Cumhuriyet Dönemi’ndeki tarih araştırmalarına baktığımızda Yemen ile alakalı pek çok güncel çalışma yapıldığını görmekteyiz. Bu konuyla alakalı kitaplar, tezler ve makalelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu eserlerle ilgili dikkat çeken bir nokta, araştırmaların yoğunlaştığı dönemdir. Genellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönem ele alınmaktadır.

2. OSMANLI DÖNEMİ YAZILAN ESERLER

2.1. Yemen'in Genel Tarihini Anlatan Eserler

Ahmed Raşid Paşa, **Tarih-i Yemen ve San'a I-II**, Basiret Matbaası, İstanbul 1291.

Ahmet Raşit Paşa'nın bu eseri iki cilttir. Birinci cilt Cemaziyelahir 1291, ikinci cilt ise Zilhicce 1291 tarihlerinde Basiret Matbaası'nda basılmıştır. Osmanlıca matbu bir eser olan çalışmanın birinci cildi 335, ikinci cildi ise 369 sayfaya sahiptir. Esere TTK Kütüphanesi A.II/1256, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 67443 ve TAEK 1968/584, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 953.04 EBU yer numaralarıyla ulaşılabilmektedir. Eserin dijital nüshası da temin edilebilmektedir¹²⁸.

Bu çalışmayı yalnızca bir tarih kitabı olarak değerlendirmemek gerekir. Tarihi olayların dışında farklı konular da bu eserde ele alınmıştır. Yemen'in coğrafi yapısı, nüfusu, iktisadi meseleler hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca Yemen halkının özellikleri, kabileler ve imamet konularına da değinilmektedir. Eserin birinci cildi Osmanlı Devleti'nin Yemen'e ilk hâkim oluşunun hemen öncesinden başlayarak Asir Emiri Muhammet ibn Ayz'ın isyan etmesi neticesinde başlatılan askeri harekâtlara kadar yaşanan dönemi kapsamaktadır. İkinci cilt ise bahsedilen isyan karşısında oluşturulan Fırka-ı İhtiyatiye'nin askeri harekâtlarını ve sonuçlarını içermektedir. Bu harekâtlar esnasında Yemen'de görevli olan müellif bu eserin içeriği ve yazılış amacından şöyle bahsetmektedir: *“Birinci cilt asrımızda olan vekayie gelene kadar hitta-i Yemaniye'nin muhtasarca vekayini şamil bir tarihçe idi. İşbu ikinci cilt ise pekte vekayii tarihiyeden madud olmayıp ancak icra edilen harekât-ı askeriyeye şamildir. Harekât-ı askeriyeyi derc ve beyandan maksad-ı asıl dahi esnayı harekâta olan tertibat ve teşebbüsat ve harekât-ı harbiye yazılıp eğer*

¹²⁸ <http://www.kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=304586&dkymId=4450> 25.03.2018.
<http://www.kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=304585&dkymId=4449> 25.03.2018.
<http://www.katalog.marmara.edu.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=ahmed+ra%C5%9Fid>
 25.03.2018.

tedbirde noksan olan mahaller var ise onu meydana koyup silah arkadaşlarımızı ağâh ve ikaz etmektir ki bu makule sui tedbir ve icradan mücanebet etsinler¹²⁹”.

Yemen ve San'a Tarihi adlı esere ait iki farklı transkripsiyon çalışması mevcuttur¹³⁰. Yemen tarihi araştırmaları için önemli olan bu eserin günümüz harflerine çevirisinin yapılması bu alana ilgi duyan kişiler için büyük önem arz etmektedir. Bu iki çalışmayı incelediğimizde Güllü Yıldız ve Filiz Dığıroğlu tarafından yapılmış olan dikkatimizi çekmektedir. Bunun sebebi çalışmaya eklenmiş görseller ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulmakta zorlandığımız Ahmet Raşit Paşa'nın bir biyografisinin yer almasıdır. Hazırlanan bu biyografide müellifin ailesi vasıtasıyla elde edilen belgeler kullanılmıştır.

Atıf Paşa, **Yemen Tarihi I-II**, Manzume-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1326.

Asir Emiri Muhammet İbn Ayz'ın isyanı neticesinde oluşturulan Fırka-i İhtiyatiye'de görevlendirilmiş olan subaylardan birisi olan Ferik Atıf Paşa 1326 yılında “Yemen Tarihi” adlı iki ciltten oluşan bir eser kaleme almıştır. Bu eserin nüshaları birçok devlet ve üniversite kütüphanesinde mevcuttur ve dijital ortama aktarılmıştır. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi 1801173.1, TTK Kütüphanesi A4674 - A.V/1042 ve M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 953.3 k.1 yer numaralarıyla kayıtlıdır. Bu kütüphanelerin birçoğu eserin dijital nüshasına erişime olanak tanımaktadır¹³¹.

Birinci cilt Manzume-i Efkâr Matbaası'nda basılmıştır ve 146 sayfadan oluşmaktadır. Mukaddime sonrası konu başlıklarına yer verilmemiştir fakat son sayfalarda yer alan içindikiler kısmında eserde hangi konuların bulunduğu detaylı olarak belirtilmiştir. Yazım hatalarının düzeltildiği bir doğru cetveli yine eserin son sayfalarında bulunmaktadır. Eserde Yemen haritası, Aden haritası ve şehirlerin denizden yüksekliğini gösteren renkli haritalar yer almaktadır. Birinci cilt Yemen

¹²⁹ Ahmed Raşid Paşa, **Tarih-i Yemen ve San'a**, Cildi Sani, Basiret Matbaası, İstanbul 1291, s. 141.

¹³⁰ Ahmet Raşit Paşa, **Yemen ve San'a Tarihi**, Haz. Saadettin Baştürk, Taşhan Kitap Yay., Ankara 2013; Ahmet Raşit Paşa, **Yemen ve San'a Tarihi**, Haz. Güllü Yıldız- Filiz Dığıroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2015.

¹³¹ <http://www.e-library.ircica.org/media/5495/yemen-tarihi/> 16.04.2018
<http://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=306360&dkymId=4702> 16.04.2018

tarihinin eskiçağlardan Muhammet İbn Ayz'ın Hudeyde'ye hücumuna kadar olan dönemini kapsamaktadır. Eserde Yemen tarihi dışında coğrafi bilgilerin ve bölgede bulunan madenler hakkında yazılmış bölümler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Yemen'in bölgelerinin rakımını gösteren bir tablo ve barış zamanlarında Yemen'in gelir giderlerinin gösterildiği tabloya yer verilmiştir. Müellifin Yemen hakkında görüşlerini belirttiği kısa bir bölüm eserin sonunda bulunmaktadır.

Eserin ikinci cildi Şirket-i Tab'iyede basılmıştır ve 300 sayfadan oluşmaktadır. Eser Muhammet İbn Ayz'ın Hudeyde'ye saldırması ile başlayıp 1908'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Müellifin bizzat bölgede bulunması ve yazdıklarını resmi belgelerle desteklemesi bu çalışmanın önemini arttırmaktadır. Atıf Paşa Yemen'de bulunduğu sürede önemli gözlemler yapmış ve çok değerli bilgiler paylaşmıştır. Yemen'de yaşanan gelişmeler, Osmanlı idaresi, askeri harekâtlar, devlet görevlileri, Yemen halkı hakkında faydalı bilgiler paylaşmıştır. Eserin sonunda içindekiler, yazım yanlışlarının verildiği tablo ve Yemen haritası bulunmaktadır.

Hacı Ali, **Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî**, Yazma Eser, Millet Kütüphanesi, no: 657.

Hacı Ali Efendi, 1650 yılında Mısır Valisi olarak bulunan Sadrazam Ahmet Paşa'nın divan kâtipliğini yapmıştır. Ahmet Paşa'nın Yemen tarihine ilgisi üzerine bu hususta tercümeyle memur edilmiştir. Hacı Ali Efendi tarafından yazılan bu eser Kudbuddin el- Mekki (Nehrevali)¹³² tarafından yazılmış olan *el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l Osmânî* adlı eserin tercümesi ve çeşitli eklemelerle genişletilmiş halidir. Hacı Ali Efendi tarafından yapılmış olan tercüme çalışması ilk değildir. Ondan önce de bu eserin tercümesi yapılmıştır¹³³. Hacı Ali Efendi'ye ait olan eserin 4 farklı nüshası bulunmaktadır ve bunlar farklı müstensihler tarafından yazılmıştır. Bu nüshalar Murat Molla Kütüphanesi no: 886 ve 921, Süleymaniye Kütüphanesi no: 632, Millet Kütüphanesi no:657 yer numaraları ile kayıtlıdır. Talik ve nesih hatlarıyla yazılmış olan nüshaların sayfa sayılarında farklılık bulunmaktadır.

¹³² Eymen Fuad Seyyid, "Nehrevali", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 547-548.

¹³³ Yavuz, Yemen'de Osmanlı İdaresi..., s. XL.

Bu eser 2010 yılında Saadettin Baştürk tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır¹³⁴. Tezde eserin bütün nüshalarıyla ilgili bilgi verilmekle birlikte Murat Molla Kütüphanesi'ndeki 921 nolu nüsha kullanılmıştır. Eser mukaddime, beş bab ve hatime kısımlarından oluşmaktadır. Mukaddime kısmında eserin yazılışı hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölüm Osmanlı'dan önce Yemen'in öncesi hakkında bilgiler içermektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde Kanuni Sultan Süleyman'ın Hadım Süleyman Paşa'yı Yemen'e yardıma gönderdiği tarihten Koca Sinan Paşa'nın Mağrip Seferini kapsamaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümler ile hatime kısmı Hacı Ali Efendi'nin kendi yazdığı kısımlardır. Koca Sinan Paşa'nın Yemen'de Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmesinden 1635 yılına kadar olan kısım dördüncü bölümde yer almaktadır. Beşinci bölüm 1635 yılından 1650 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Hatime kısmında ise Yemen'de yaşanan sorunların kaynağının neler olduğu değerlendirilmiştir¹³⁵.

Mehmet Memduh Paşa, **Miftah-ı Yemen**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1330.

Eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Memduh Paşa tarafından 24 Şubat 1912 tarihinde kaleme alınmıştır. Müellif bu tarihlerde Sakız Adası'nda sürgünde bulunmaktadır. Eser 29 sayfadan oluşmaktadır ve matbudur. Nüshası İSAM Kütüphanesi'nde 953.3 yer numarasıyla kayıtlıdır ve internet sitesinde dijital formatına ulaşılabilir¹³⁶. Bu çalışmada Yemen'in tarihi ile ilgili hususlara değinilmiştir. Hz. Muhammet döneminde Yemen'in sebeple alındığı, Osmanlı hâkimiyetine ne zaman girdiği, San'a kalesinin Zeydi imamlar tarafından kuşatıldığı gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca II. Abdülhamit zamanında ıslah çalışmaları ve tedbirlerin neden başarılı olmadığı değerlendirilmiştir.

Mustafa Rumûzî, **Nâme-i Fütûh-ı Yemen**, Yazma Eser, İ.Ü Kütüphanesi, nr. 6045.

¹³⁴ Saadettin Baştürk, "*Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî/Ahbârü'l-Yemânî(Tahlil ve Metin)*", **Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

¹³⁵ Baştürk, a.g.t, s. C-CVI

¹³⁶ <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R026985.pdf> 30.05.2018

Mustafa Rumûzî Mısır defterdarlığında muhasebeci olarak çalışmıştır ve sonrasında Yemen'e defterdar olarak atanmıştır. Sinan Paşa ile birlikte Yemen'de görev yapan Rumûzî en önemli eserlerinden birisi olan Nâme-i Fütûh-ı Yemen adlı eserini burada kaleme almıştır¹³⁷. Bu eser üzerine Hulusi Yavuz tarafından “*Yemen’de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi*” adlı iki ciltlik bir çalışma yayımlanmıştır¹³⁸. Birinci ciltte *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* ve müellifi ile ilgili bölümlere geçilmeden önce Yemen tarihi ile alakalı önemli bilgiler verilmiştir. İlk olarak Osmanlı hâkimiyeti öncesi Yemen’in sosyo-kültürel yapısı İslam öncesi ve sonrası ele alınmıştır. Arkasından gelen dört bölümde Osmanlı Devleti’nin Yemen İdaresi hakkında bilgi verilmiştir. Yemen’in nasıl fethedildiği, 1604 yılına kadar yaşanan gelişmeler ile Osmanlı yöneticilerinin idari dönemleri ve Yemen’de Osmanlı mevcudiyetinin sebepleri ele alınmıştır. Bu kısımlardan sonra Rumûzî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında eser hakkında bilgi verilerek transkripsiyonuna geçilmiştir.

Hulusi Yavuz çalışmasında eserin nüshalarından da bahsetmiştir ve yaptığı transkripsiyonu bunları göz önünde bulundurarak yapmıştır. Nâme-i Fütûh-ı Yemen’in beş nüshasından bahsetmektedir. Bunlar, İ.Ü. Kütüphanesi 6045, T.S.M Kütüphanesi 1297, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi 33, Millet Kütüphanesi 1311 numaralarıyla kayıtlıdır. Ayrıca Prof. Dr. İsmail Erünsal’ın şahsi kütüphanesinde bir nüsha bulunmaktadır. Eser Sinan Paşa’nın isteği doğrultusunda ve onun nezaretinde yazılmıştır. İki bölümden oluşan eser manzumdur ve mesnevi tarzında yazılmıştır. Birinci bölüm Yemen’de tarih boyunca yaşanan olaylar ve bölgenin yapısının anlatıldığı 3070 beyitten oluşan mukaddime mahiyetinde bir bölümdür. İkinci bölüm ise 15511 beyitten oluşmaktadır. Sinan Paşa’nın Yemen’i fethini anlatmaktadır. 29 Nisan 1569 tarihinden 1 Mart 1571 tarihine kadar Yemen’de geçirilen süre zarfında yaşananlar anlatılmaktadır. Müellif tarafından yapılan fetihlerin yanı sıra bölgelerin adetleri, inançları, halkı, ekonomik ve coğrafi durumu gibi önemli bilgiler de verilmektedir¹³⁹.

¹³⁷ Hulusi Yavuz, “*Rumuzi*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 244.

¹³⁸ Hulusi Yavuz, **Yemen’de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi**, C. 1-2, TTK Basımevi, Ankara 2003.

¹³⁹ Yavuz, a.g.e, s. CCXXXVIII-CCXLVII.

Nihali, **Fetihname-i Yemen**, Yazma Eser, Avusturya Milli Kütüphanesi, No: A.F. 326/4791.

Şahsı hakkında bilgi bulunmayan Nihali isimli müellif 1574 yılında Fethiyye-i Yemen veya Fetihname-i Yemen isimli bir eser kaleme almıştır¹⁴⁰. Eserin tek nüshası Avusturya Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır ve dijital ortama aktarılmıştır¹⁴¹. 3364 beyitlik manzum bir eser olan bu yazma Yusuf Babür tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır¹⁴². Bu tez çalışmasında Yemen'in dini ve sosyal yapısıyla ilgili olarak kapsamlı bilgi verilmiştir. Kültür ve edebiyatımızda Yemen etkileri üzerinde durulmuştur. Eser detaylı olarak değerlendirilmiş ve transkripsiyonu yapılmıştır. Son kısımda ek olarak eserin nüshasına yer verilmiştir. 1569-1574 yıllarında Yemen'de bulunan bir asker olan Nihali'nin orada yaşadıkları eserin muhtevasını oluşturmaktadır. Rıdvan Paşa ve Murad Paşa arasında yaşanan sorunlardan dolayı Yemen'de ortaya çıkan idari boşluk İmam Mutahhar'ın ayaklanması sonucunu doğurmuştur. Karışıklığı bastırması için Yemen'e görevlendirilen Behram Paşa'nın faaliyetleri bu eserin konusunu teşkil etmektedir¹⁴³.

2.2. Osmanlı Dönemi Hatırat ve Seyahatnameler

Abdülğani Senî, **Yemen Yolunda: Yemen'den Avdet**, Beyrut Vilayet Matbaası, Beyrut 1330.

Yemen Vilayeti Mektupçuluğu görevine tayin olunan Abdülğani Seni (Yurtman) Bey hatıralarını iki cilt halinde kaleme almıştır. Birinci cilt Yemen Yolunda ismiyle 1325 yılında yayınlanmıştır. 12 Şubat 1909 yılında bu görev için Selanik'ten başlayan seyahatinin San'a'ya ulaşmaya kadar olan kısmını içeren seyahatname veya seyahat rehberi olarak niteleyebileceğimiz bir eserdir. Çalışmamızın kapsamında bilgi verilecek olan eserin ikinci cildir. 1330 tarihinde Beyrut Vilayet Matbaası'nda basılan eserin ikinci cildi 136 sayfadır. Bu eserin

¹⁴⁰ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 102.

¹⁴¹ <http://data.onb.ac.at/rec/AC14003823> 30.04.2018.

¹⁴² Yusuf Babür, "*Fethiyye-i Yemen Mesnevisi*", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzincan 2016.

¹⁴³ Yusuf Babür, a.g.t, s. 379.

nüshaları İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 64748 ve TTK Kütüphanesi'nde A.II/2235 yer numarasıyla kayıtlıdır. TTK internet sayfasından eserin dijital nüshasına ulaşılabilmektedir¹⁴⁴. Yemen ile alakalı tarihi, coğrafi, iktisadi, idari ve siyasi konulara temas edilmiştir. Bunlarında yanı sıra zirai ve ticari faaliyetler, gelir-gider durumu, yerel halk ve nüfus gibi konular hakkında bilgi verilmiştir. Bulunduğu yerlerdeki gözlemlerini aktarmış ve karşılaştığı ilginç olaylar ile diyalogları aktarmıştır. Görseller eserin birinci cildinde ağırlıklı olarak kullanılmıştır. İkinci ciltte yalnızca Hudeyde-Sana arasında uğranılan yerler arasındaki uzaklığı gösteren bir çizim bulunmaktadır.

Ahmed Hamdi (Zeza) Paşa, **Yemen Hatıratı**, Yazma Eser, Milli Kütüphane no:7269.

Ahmet Hamdi (Zeza) Paşa'nın hatırat türündeki eseri 1911-1912 yıllarında Yemen'de geçirmiş olduğu günlerine dair hatıralarını içermektedir. Rika hattıyla yazılmış olan bu hatırat Milli Kütüphane El Yazması Eserler bölümünde A 7269 numarasıyla kayıtlıdır. Eser 75 varaktan oluşmaktadır. Hatıratın ilk sayfalarında insanların fiziksel özellikleri üzerinden nasıl bir karaktere sahip olabilecekleri değerlendirilmektedir. Şimendifer yapımı hakkında bilgi vermiştir ve öneminden bahsetmiştir. Yemen'in sahip olduğu doğal kaynaklara değinmiştir. Sonraki kısımlarda ise belirtilen tarihlerde yaşanan askeri meseleler hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Müellif, Ahmet İzzet Paşa ile aralarında mevcut olan soğukluktan bahsetmektedir ve onun hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ahmet Hamdi (Zeza) Paşa'nın bu hatıratı Hüseyin Saraçoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır¹⁴⁵. Hatıratın günümüz harflerine çevirisi ve içerik hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Ahmed Muhtar Paşa, **Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli**, Haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁴⁴ <http://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=182037&dkymId=83> 25.03.2018.

¹⁴⁵ Hüseyin Saraçoğlu, "Ahmet Hamdi (Zeza) Paşa Yemen Hatıratı", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Yemen’de Osmanlı hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesini sağlamış, burada askeri ve idari teşkilatlanma faaliyetler göstermiştir. Bu dönemde yaşanan gelişmelere iki cilt olarak kaleme aldığı hatıratının birinci cildinde yer vermiştir. Bu hatıratın günümüz harflerine çevrilerek yayınlanması paşanın torunu Feyzi Muhtar Katircioğlu’nun uğraşlarıyla gerçekleşmiştir. Eser Nuri Akbayar tarafından hazırlanmıştır. Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın kaleme aldığı hatıratın birinci cildinin transkripsiyonun yapılmış olduğu çalışma Tarih Vakfı Yurt Yayınları’ndan çıkmıştır ve 164 sayfadır. Yemen günlerinin yer aldığı bölüm 40.-97. sayfalardır. Hatıratın Yemenle alakalı kısmı Asir Emiri Muhammet ibn Ayz ve Hudeyde’ye hücumu hakkında bilgi verilerek başlamıştır. Bu meselenin başladığı esnada Osmanlı Devleti’nin durumu hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından müdahale için oluşturulan Fırka-i İhtiyatiye’nin teşkil edilmesi ve Yemen’e gidiş hususlarına değinilmiştir. Yemen’de bulunduğu süre zarfında gerçekleştirilen askeri harekâtlara detaylı olarak değinilmiştir. Bu süreçte yaşanan ilişkiler anlatılmıştır. Müellifin bahsettiği bilgiler yalnızca askeri konularla sınırlı değildir. Yemen’in coğrafi ve sosyal yapısı hakkında da önemli bilgiler verilmiştir.

Ahmet Ziya, **Mufassal Yemen Coğrafyası**, Yazma Eser, İ.Ü. Nadir Eserler, No: 4254.

Ahmet Ziya tarafından 1307 tarihinde kaleme alınan bu eser rika hattıyla yazılmıştır ve 41 varaktan oluşmaktadır. Eserin nüshası İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi’nde 4254 kayıt numarasıyla bulunmaktadır. Eserin dijital nüshası IRCICA online kütüphanesinde mevcuttur¹⁴⁶. Bu eser Yemen coğrafyası hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. İlk sayfalarda San’a, Taiz, Hudeyde ve Asir sancaklarına bağlı birimler listelenmiştir. Yine bu dört sancak sınıflandırılarak tarım ürünleri hususunda bilgi verilmiştir. Bunların yanında ahalinin özellikleri, adetleri, kullandığı silahlar, kıyafetleri ve mezhepleri hakkında bölümler bulunmaktadır. Yemen’de yer alan önemli dağlar, vadiler ve yollar bu eserde ele alınan hususlardandır.

¹⁴⁶ <http://e-library.ircica.org/media/6273/mufassal-yemen-cografyasi/#> 29.04.2018.

Es'ad Câbir bin Osman Râgıb, **Yemen**, Yazma Eser, İ.Ü. Kütüphanesi, No. 4250.

Yemen'de görev yapmış olan subaylardan birisi olan Es'ad Câbir bin Osman Râgıb tarafından yazılan eser rika hattıyla yazılmıştır ve 365 sayfadır. Eserin nüshası İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 4250 numarasıyla kayıtlıdır. Eserde Yemen'e dair önemli bilgiler verilmektedir. Görsel eklerle anlatım desteklenmiştir ve Yemen'e ait bir harita paylaşılmıştır. Yemen'in coğrafyası, sahip olduğu doğal kaynaklar, halkın yaşamı ile dini ve sosyal yapı hakkında bilgiler verilmiştir. Bunların yanı sıra 19. yüzyılın sonlarına kadar gelen kısa bir Yemen tarihçesi bulunmaktadır. Müellif sahip olduğu mesleğin getirdiği bilgiler sayesinde Yemen'in stratejik noktaları ve önemli bölgeler hakkında bilgi vererek buraları tanıtmıştır.

Hasan Halid, **Yemen Seyahatnamesi**, Yazma Eser, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, no: 4917.

Bu eser 1902 yılında Yemen'e gönderilmiş olan heyette bulunan Hasan Halid tarafından yazılmıştır. Eserin nüshası İ.Ü. Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 4917 numarasıyla kayıtlıdır. Rika hattıyla yazılmış olan bu eser 16 varaktan oluşmaktadır. Hasan Halid tarafından saraya sunulmak amacıyla yazılmış bir rapor olan bu seyahatname Yemen'e yapılan seyahat esnasında önemli yerler hakkında bilgi vermektedir. Burada yapılan görüşmeler ile ilgili bilgiler paylaşılmaktadır. 1902'de Yemen'e gönderilmiş olan Osmanlı nasihat heyeti ve bahsi geçen eser hakkında Muharrem Varol tarafından yapılmış bir çalışma mevcuttur¹⁴⁷.

Hasan Kadri, **Yemen ve Hayatı**, Kader Matbaası, İstanbul 1328.

Yemen'de görevli bir doktor olan Hasan Kadri tarafından yazılan bu eser 1328 yılında yayınlanmıştır. Müellif, Yemen'de geçirdiği iki yılda gördüklerini ve öğrendiklerini bu eserde toplamıştır. Osmanlıca matbu bir eser olan bu çalışmada mukaddime kısmı dışında on dört bölüm bulunmaktadır. İlk sayfada içindekiler kısmı

¹⁴⁷ Muharrem Varol, "1902'de Yemen'e Gönderilen Osmanlı Nasihat Heyeti ve Hasan Halid Efendi'nin Raporu: Yemen İllerinde Bir Şeyh-Zade", VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, (30 Eylül - 4 Ekim 2013), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2013, s. 951-981.

ve son sayfada yazım hatalarının yer aldığı bir liste bulunmaktadır. Anlatımın bazı çizimlerle ve fotoğraflarla desteklendiği bu eser 155 sayfadır. Eserin birçok kütüphanede nüshası bulunmaktadır. TTK Kütüphanesinde A/1272 yer numarasıyla kayıtlıdır. TTK ve Marmara Üniversitesi Kütüphanelerinin web sitelerinden dijital nüshaları temin edilebilmektedir¹⁴⁸.

Doktor Hasan Kadri Yemen hakkında ilginç ve önemli bilgilere sahip kapsamlı bir eser vücuda getirmiştir. Çoğu devlet adamında olduğu gibi o da Yemen meselesinin hallolmasını istemektedir ve konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Eserin kapak kısmında bulunan bir ibare dikkat çekmektedir “*Ne bir ferd ne bir hükümet kuvvâsını tanımadığı toprak üzerinde hayatını okumadığı kavim arasında pâydar olamaz*”. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere müellif Yemen kalıcı olmak için öncelikle burayı her yönüyle tanımamız gerektiğini belirtmiştir. Eserde yer alan başlıklar şu şekildedir: 1- *Kısa Bir Coğrafya* 2- *Ahval-i Arazi-i* 3- *Ahval-i Cevvi-i* 4- *İklim* 5- *Teşkilat-ı Kavmiyye ve Mezhebiyye* 6- *Maarif, Ziraat, Zanaat, Ticaret ve Servet-i Umumi* 7- *Köyler Kasabalar ve Evlerin Tarz-ı İnşası* 8- *Tarz-ı Tagaddi* 9- *Tarz-ı Telebbüs* 10- *Aile Hayatları* 11- *Yemen'in Ahval-i Cismaniye ve Ruhaniyesine Bir Nazar-ı Umumi* 12- *Emraz* 13- *Esbab-ı Müheyya* 14- *Bize Aid Esbab-ı Müheyya* 15- *Muhtasar Bir Hıfzıssıhha*. Başlıklardan anlaşılacağı üzere çok farklı konularda bilgiler aktarılmıştır. Bu genel başlıkların altında alt başlıklarla konular detaylandırılmıştır. Müellif kendi uzmanlık alanındaki gözlemlerini ve tecrübelerini paylaşmıştır. Yemen'e gelecek olanların alması gereken tedbirleri sıralayarak onların bölge şartlarına karşı hazırlıklı olmalarını sağlamaya çalışmıştır.

Hüseyin Kamil, **Yemen Hatıratı**, Yazma Eser, Atıf Efendi Kütüphanesi, no: 96.

Hüseyin Kamil Efendi Üsküdar kadısı olarak görev yaptığı 1910 yılında adli müfettiş olarak Yemen'e tayin olunmuştur. Yemen'de dört yıl görev yapan müellif 1912-1913 yıllarını kapsayan bir hatırat kaleme almıştır. Hatıratın tek nüshası Atıf Efendi Kütüphanesi Mehmet Zeki Pakalın Koleksiyonu'nda 96 yer numarasıyla

¹⁴⁸ <http://katalog.marmara.edu.tr> 27.04.2018
<http://www.kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=246272&dkymId=808> 27.04.2018

kayıtlıdır. Rika hattıyla yazılmış olan bu eser 75 varaktır. Bu eser Veysi Karabulut tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Tez çalışması kitap olarak yayımlanmıştır¹⁴⁹. Veysi Karabulut tarafından yapılan çalışmada hatıratın transkripsiyonunun yanı sıra 20. yüzyıl Yemen isyanları incelenmiştir ve Hüseyin Kamil Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Hüseyin Kamil Efendi'nin hatıratında yer alan bilgiler bu alanda yapılacak araştırmalar için önem arz etmektedir. Yemen'de Seyyid İdrisi ile Osmanlı Devleti adına görüşme yapacak olan heyette yer alan müellif bu hususta detaylı bilgiler vermiştir. Hatıratı incelediğimizde müellifin hazırladığı bazı raporların ve yazışmaların yer aldığını görmekteyiz. Diplomatik ilişkilerin yer aldığı hatıratın içeriği bununla sınırlı değildir. Hüseyin Kamil Efendi yaptığı gözlem ve tespitlere de yer vermiştir. Devlet memurlarının ne gibi vasıflara sahip olması gerektiği hususuna da değinmiştir. Bulunduğu çevreyi iyi gözlemlemiş bölge ve halk hakkında bilgiler vermiştir.

İbrahim Abdüsselam, **Yemen Seyahatnamesi ve Coğrafyayı Nebatîsi**, Hilal Matbaası, İstanbul 1324.

Yemen'de görev yapmış doktorlardan birisi olan İbrahim Abdüsselam Paşa'nın "*Yemen Seyahatnamesi ve Coğrafyayı Nebatîsi*" isimli eseri 1324 yılından Hilal Matbaası'nda basılmıştır. Yerli ve yabancı kütüphanelerde eserin nüshasını bulmak mümkündür. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde 1312 yer numarasıyla kayıtlıdır. Dijital nüsha Toronto Üniversitesi Kütüphanesi web sitesinden temin edilebilmektedir¹⁵⁰. Mukaddime dışında üç bölüm yer alan eserde 160 sayfa bulunmaktadır ve Osmanlıca matbu eserdir. Eserin birinci bölümünde seyahat esnasında uğranılan şehirler ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Öncelikle bu merkezlerin konumu, iklimi ve kendine has öne çıkan özellikleri aktarılmıştır. Arkasından şehirlerin mimarisi ve varsa şehirleri çevreleyen sur yapılarını tasvir etmiştir. Bu merkezlerde bulunan resmi binalar eserde yer almaktadır. Arkasından nüfus sayısı, mezhepsel yapı, insanların gündelik yaşamı ve birbirleriyle ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir. İbrahim Abdüsselam Paşa seyahat esnasında Yemen'de bulunan canlı türleri hakkında bilgi toplamıştır. Asıl ilgilendiği konu bitki türleri

¹⁴⁹ Veysi Karabulut, **Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kamil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁵⁰ <https://www.search.library.utoronto.ca/details?8347974> 20.03.2018.

olmakla birlikte burada karşılaştığı hayvan türlerini de listelemiştir. İkinci bölümde Yemen’de bulunan bitki türlerinin listesi bulunmaktadır. Son bölüm ise Yemen’in zirai faaliyet takvimi hususuna değinilmektedir. Bu eser sadeleştirilerek günümüz harflerine çevirisi yapılmıştır¹⁵¹. Bu çalışmada Doktor İbrahim Abdüsselam’a ait soy ağacı, fotoğraf ve hakkında bazı yazışmalara yer verilmiştir.

Mustafa b. Mustafa, **Bir Osmanlı Bürokratının Uzakdoğu Seyahati**, Haz. Ahmet Uçar, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2010.

Mustafa b. Mustafa adlı şahıs tarafından yazılan ve asıl adı “*Aksa-yı Şarkta Bir Cevelan*” olan eser Sultan II. Abdülhamit’e sunulmuştur. Ahmet Uçar tarafından günümüz harflerine çevrilen bu eser İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 4456 yer numarasıyla kayıtlıdır. Mustafa b. Mustafa’nın eseri 1878 yılında hac farızasını yerine getirmek için gittiği Hicaz sonrasında uğradığı Yemen ile başlamaktadır. Burada 15 yıl kalan ve çeşitli memurluklarda bulunan müellif Yemen ve Yemenliler hakkında ilginç bilgiler vermekte ve başından geçen anıları anlatmaktadır. Yemen ile başlayan seyahatname Hindistan, Çinhindi, Çin, Singapur, Cahor ve Japonya seyahatlerini kapsamaktadır.

Mustafa Hami, **Sevkü’l Askeri’l-Cedid Der-Ahd-i Sultan Abdülmecid**, Yazma Eser, Berlin Devlet Kütüphanesi, No: 4066.

Bu el yazması eser Yemen’de doktor olarak bulunmuş olan Mustafa Hami tarafından yazılmıştır. Eser tek nüshadır ve Berlin Devlet Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Kütüphanenin web sitesinden eserin dijital ortama aktarılmış halini okuma imkânı bulunmaktadır¹⁵². Osmanlıca Rika hattıyla yazılmış olan eser 107 sayfa ve 27 resimden oluşmaktadır. Eserin içeriği, 1849 yılında Osmanlı idaresinin Yemen’de tekrar tesis edilmesi amacıyla gerçekleştirilen Kıbrıslı Tevfik Paşa komutasındaki harekâta doktor olarak katılan Mustafa Hami’nin hatıralarından oluşmaktadır. Müellif askeri sevkîyat süreci dışında Yemen hakkında da bazı bilgiler vermektedir. Bazı şehirler ve mimarisi, Yemenlilere özgü adetler, tarihi meseleler ve

¹⁵¹ Doktor İbrahim Abdüsselam Paşa, **Yemen Seyahatnamesi ve Bitkisel Coğrafyası**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008.

¹⁵² <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB00007FC900000000> 26.03.2018

bazı tıbbi hususlar aktarmıştır. Bahsedilen döneme ait bilgilerin arz ettiği önemin yanı sıra eserde yer alan görseller bu çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır. Müellif eserde yer alan konuların daha da anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla bu çizimleri yapmıştır. Mustafa Hami'nin bu eserinden Yahya Yeşilyurt ve Ruhi Konak tarafından yayınlamış olan bir makale sayesinde haberdar oluyoruz¹⁵³. Bu makalede eser hakkında bilgi verilmiş ve içerdiği resimlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. 2017 yılında Mehmet Tütüncü tarafından bu eserin günümüz harflerine çevirisi yapılmış ve yayımlanmıştır¹⁵⁴.

Rüştü Paşa, **Yemen Hatırası**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1327.

Yemen'in Osmanlı idaresindeki son dönemini daha iyi anlayabilmemize ve bölgede hâkim olan şartları göz önünde bulundurmamızı sağlayarak daha sağlıklı bir analiz yapmamıza olanak tanıyan önemli çalışmalardan birisidir. 27 Ocak 1898 Hudeyde'nin Hacur kazasında yaşanan ağır mağlubiyet ve sonrasındaki askeri girişimlerin sonuçsuz kalması bölgedeki zayıflayan askeri kuvvelerin takviyesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için yapılan sevkiyatta sorumlu olarak bulunan Rüştü Paşa, 8 Temmuz 1898 Hudeyde'ye varış tarihinden Nisan 1900'e kadar Yemen'de bulunmuştur. Piyade Mirliya Rüştü Paşa tarafından, vazifelendirildiği memurluklar esnasında yapmış olduğu gözlemlere ve resmi belgelere dayanılarak 1325 senesinde hazırlanmıştır. 1327 yılında İbrahim Hilmi¹⁵⁵ tarafından neşredilmiştir. Osmanlıca matbu bir eser olan bu çalışma 202 sayfa ve 5 bölümden oluşmaktadır. Çalışmada görsel öğelerin kullanılması esere zenginlik katmıştır. Yazarın yer yer dipnot kullanarak yaptığı açıklama ve tanımlar okuyucu için önem arz etmektedir. Eserin Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi yer numarası A.II/3307'dir ve esere dijital olarak da erişilebilmektedir¹⁵⁶.

¹⁵³ Yahya Yeşilyurt&Ruhi Konak, "*Mustafa Hami'nin Sevkü'l Askeri El Yazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri*", **AÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı:35,2015, s.93-118.

¹⁵⁴ Mustafa Hami, **Yemen 1849: Osmanlı Harekâtı Günlüğü**, (Haz. Mehmet Tütüncü), Türk ve Arap Dünyası Araştırma Merkezi, Haarlem 2017.

¹⁵⁵ İbrahim Hilmi Çığıracan: 1896 yılında İslam Kütüphanesi'ni kurarak yayımcılığa başlamıştır. Yayınevine Kütüphane-i İslam ve Askeri adını vererek askeri kitaplar da neşretmeye başlamıştır. Genç asker yazarların ilk yayımcısı olmuştur.

¹⁵⁶ <http://www.kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=303203&dkymId=4177> 19.03.2018.

Eser, ne sebeplerden dolayı vücuda getirilmiş olduğunun anlatıldığı kısa bir mukaddime ile başlamaktadır. Yemen'in vatan evlatlarına neden mezar olduğu sorusuna cevap aranan ilk bölümde sevkiyat konusu ele alınmaktadır. Aslında bu cevapla birlikte Yemen'de meydana gelen başarısızlığın altında yatan nedenlerden birisi öğrenmekteyiz. Arkasından Yemen tarihçesi ve coğrafyası hakkında bilgi veren bir kısım yer almaktadır. Eserde ele alınan hususlardan birisi de idare dışı mahallerin doğurduğu sorunlardır. Aynı zamanda yanlış idari uygulamaların tespit edildiği bu bölüm müellifin aktardığı gözlem ve tecrübeleriyle zenginleşmektedir. Eserde Rüştü Paşa'nın Yemen'de görev yaptığı dönemdeki askeri harekâtlara da yer verilmiştir. Askerlik mesleğinin getirmiş olduğu bilgi ve tecrübeyle müellif, ordu yapısı ve bu yapı içerisindeki mevcut eksiklikler hakkında bilgi vermektedir. Eserin sonunda Rüştü Paşa'nın Yemen'in ıslahı için yapılması gerektiğini düşündüğü uygulamalara yer verilmiştir.

Süleyman Nutku, **Aden Körfezi Rehberi**, Bahriye Matbaası, İstanbul 1310.

Osmanlı denizciliği üzerine birçok eserde imzası bulunan Süleyman Nutku¹⁵⁷ “*Aden Körfezi Rehberi*” adlı matbu eserin mütercimidir. Eserin nüshası IRCICA Kütüphanesi'nde 909./096532 yer numarasıyla kayıtlıdır ve dijital nüshasına erişim vardır¹⁵⁸. Bahriye Fen Komisyonu'na verilen görev icabı İngilizceden tercüme edilmiştir. 1310 (1894-95) yılında Bahriye Matbaasında basılan bu eser 206 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserde mukaddime dışında altı bölüm yer almaktadır. 247. ve 256. sayfalar arasında yer alan fihrist kısmında yer alan kelimeler İngilizce ve Osmanlıca olarak bulunmaktadır. Eser denizcilik faaliyetlerinde bir rehber olarak hazırlanmıştır ve burada faaliyet gösterenlerin ihtiyaç duyacağı birçok bilgiyi içermektedir. Birinci bölüm körfezin sahip olduğu hava şartları hususunu ihtiva etmektedir. Diğer bölümlerde körfez bölgelere ayrılarak belirli hatlar hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar coğrafi özellikler, limanlar, sahiller, haberleşme, ulaşım, ihtiyaçların nasıl karşılanacağı gibi faydalı bilgiler içermektedir.

Zühtü Efendi, **Mirat'ül Yemen**, Kader Matbaası, İstanbul 1328.

¹⁵⁷ Nurcan Bal, **Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları**, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009.

¹⁵⁸ <http://e-library.ircica.org/media/5988/aden-korfezi-rehberi/> 29.04.2018.

Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi 32 yıl gibi uzun bir süre Yemen’de ikamet etmiştir. Bu zaman zarfında elde ettiği tecrübe ve birikimlerinin ürünü olan bu eser 16 Nisan 1910 tarihinde basılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmakla birlikte TTK Kütüphanesi’nde 3768 yer numarasıyla kayıtlıdır. Online olarak dijital nüshasına erişim mümkündür¹⁵⁹. Matbu Osmanlıca olan bu eser 79 sayfaya sahiptir ve fihrist kısmı bulunmaktadır. Yemen vilayeti rehberi olarak niteleyebileceğimiz bu eser muhtevası bakımından çok faydalı bilgiler içermektedir. Yemen’in birçok yerleşim merkezi ele alınmıştır. Verdiği bilgiler sayesinde Yemen’i en küçük yerleşim merkezlerine varana kadar tanımamıza olanak tanımaktadır. Eserde şehirlerin iktisadi, coğrafi ve dini yapıları hakkında bilgi bulmak mümkündür. Bunun dışında tarihçeleri, nüfusu, konuşulan diller ve insanların sahip olduğu özellikler de yer almaktadır. Öğrendiğimiz bilgiler sayesinde Yemen’in bünyesinde farklı yapılar barındırdığına şahit oluyoruz. *Mirat’ül Yemen* hakkında Mustafa Selçuk tarafından yapılmış bir çalışma mevcuttur¹⁶⁰. Zühtü Efendi’nin hayatının yer aldığı bir bölüm bu kitabın başında yer almaktadır. *Mirat’ül Yemen*’in günümüz harflerine çevirinin yapıldığı bu çalışmada okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak için bazı kelimelerin anlamları verilmiştir. Çalışma son kısımda yer alan resmi evrak ve görsellerle zenginleştirilmiştir.

2.3. Rapor Niteliği Olan Eserler

Osmanlı Devleti, kendisi için bir mücadele sahasına dönüşmüş olan Yemen’de yaşanan sorunları halletmek için büyük çaba sarf etmiştir. Öncelikli olarak sorunların tespit edilmesi ve çözüm yollarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun neticesinde bölgeye heyetler gönderilmiştir. Bu kişiler ve halihazırda bölgede bulunan görevlilerden bu hususta raporlar istenmiştir. Hususi olarak görevlendirilen kişilerin yanı sıra bölgede bulunan ve içinde bulunulan durumdan rahatsız olan devlet görevlileri tarafından da bu amaçla raporlar yazılmıştır. Bu raporlarda Yemen meselesinin halledilmesi için görüş ve düşünceler beyan edilmiştir. Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen veriler bu raporlarda yerini almıştır. Bu yazılı

¹⁵⁹ <http://www.kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=302958&dkymId=4144> 06.05.2018.

¹⁶⁰ Zühtü, *Mirat’ül Yemen*, Haz. Mustafa Selçuk, Paraf Yay., İstanbul 2013.

belgeler, Yemen tarihi araştırmalarında istifade edilecek önemli bilgiler içermektedirler.

Fahrettin Rumbeyoğlu-Mehmet Nabi, **Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

Eserin müellifleri çeşitli ölkelerde Osmanlı Devleti elçisi olarak bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra Fahreddin Rumbeyoğlu adliye ve maarif nazırlığı, Mehmet Nabi Bey ise hariciye nazırı olarak görev almışlardır. Bu iki devlet adamı Osmanlı Devleti'nin dış politika meselelerine dair çalışmalar kaleme almışlardır. Bunlardan Yemen'e ait olanlardan ilki *Aden ve Nevahi-i Tis'a* adlı eserdir. Osmanlıca matbu metin olan eserde 49 sayfa bulunmaktadır. Eserin nüshası TTK Kütüphanesinde A/1342 yer numarasıyla kayıtlıdır ve İSAM Kütüphanesi web sitesinden dijital ortama aktarılmış nüshası temin edilebilir¹⁶¹. Eser Aden'in tarihçesine ve önemine vurgu yapan bir girişle başlamaktadır. Arkasından İngiltere devletinin ne vesilelerle burayla alakadar olduğu ve hâkimiyetine uzanan süreç aktarılmıştır. Aden'in zaman içerisinde ticari ve askeri yönden nasıl bir önem kazandığı, Osmanlı Devleti'nin Yemen'e ikinci kez hâkim olma isteği ve Osmanlı ordularının ilerlemesi sonucunda İngiltere'nin nasıl tepki verdiği bu çalışmada anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Yemen topraklarında ilerlemesi sonucunda İngiltere Devleti ile arasında sınır ve hâkimiyet meselesi ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Osmanlı- İngiliz diplomatik ilişkilerini ve nasıl bir süreç işlediğini bulabilmekteyiz. 1914 yılında imzalanan anlaşmanın ve protokollerin Fransızca sureti eklenmiştir.

Fahrettin Rumbeyoğlu-Mehmet Nabi, **Şeyh Said Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

Bu risale Yemen'in Taiz sancağına bağlı, sahilde bulunan Şeyh Said adlı arazi üzerinde Osmanlı ve Fransa Devletlerinin arasında yaşanan hâkimiyet meselesini ele alan 3 sayfalık bir çalışmadır. Eserin nüshası İSAM Kütüphanesinden

¹⁶¹ <http://www.isamveri.org/pdfrisaleosm/R178761.pdf> 27.03.2018

178706 yer numarasıyla veya internet üzerinden ulaşılabilir¹⁶². 1868 yılına uzanan sorunun başlangıcı ve devletlerarasında yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Bu çalışmanın günümüz harflerine çevirişi Ünal Taşkın tarafından yayınlanmıştır¹⁶³.

Fahrettin Rumbeyoğlu-Mehmet Nabi, **Hadramut Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

Osmanlıca matbu metin olan bu çalışmada yer ve şahıs isimlerinin Latince yazılışları da verilmiştir. Eserin nüshasına İSAM Kütüphanesi 178760 yer numarası ve internet üzerinden ulaşılabilir¹⁶⁴. Müellif ilk olarak bu risalenin yazılış amacını belirtmektedir. Hariciye Nezareti evrakında Hadramut ile ilgili bilgi bulunmaması sebebiyle İngilizce ansiklopediye başvurularak kaleme alındığı ifade edilmektedir. Hadramut'un coğrafi özellikleri, tarihçesi, nüfusu, şehirleri ve kabileler hakkında bilgiler sunulmuştur. Arkasından Hadramut Meselesi'nin ne olduğu hususuna değinilmiştir. Bu eserin günümüz harflerine çevirisi Ünal Taşkın tarafından yayınlanmıştır¹⁶⁵.

Hasan Muhiddin Paşa, **Ah O Yemen-1904 İsyanı**, Haz. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

Hasan Muhiddin Paşa Yemen'de on iki yıl görev yapmış bir Osmanlı subayıdır. 1904 yılında ortaya çıkan İmam Yahya'nın isyanı nedeniyle genel durumu anlatan bir rapor yazmakla görevlendirilmiştir. Hasan Muhiddin Paşa tarafından yazılan bu rapor Cahit Kayra tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır. Eserde rapor günümüz harflerine çevrilmiştir ve Osmanlıca metne de yer verilmiştir. Raporun daha anlaşılır olmasını sağlamak için orijinalinde bulunmayan başlıklar eklenmiş, dipnotlar verilmiş ve günümüzde anlaşılması güç olan kelimeler değiştirilmiştir. Ayrıca Hasan Muhiddin Paşa'ya bir arkadaşı tarafından yazılmış mektuba burada yer verilmiştir.

¹⁶² <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R178706.pdf> 28.03.2018.

¹⁶³ Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Dış Politika Meseleleri V: Şeyh Said Arazisi", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: XX, 2014, s. 505-507.

¹⁶⁴ <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R178760.pdf> 28.03.2018.

¹⁶⁵ Ünal Taşkın, "Hadramut Meselesi", **Tarih Okulu Dergisi**, S. 16(2013), s. 757-760.

Rapor 1882 ve 1896 yıllarında Yemen’de yaşanan gelişmelerden bahsedilerek başlamaktadır. Arkasından 1902 yılında Seyyid Yahya Bin Muhammed’in babasının yerine geçişi ve bu gelişmeyi takip eden olaylara yer verilmiştir. Raporda Yemen’de yaşanan askeri hareketlilik anlatılmıştır. Asir Köyü Harekâtı ve San’a’nın asilere teslim edilmesine kadar yaşanan süreçteki gelişmeler detaylı olarak anlatılmıştır. Dönemin askeri yardım girişimleri, harekâtları, ordunun durumu ve siyasi gelişmeler raporda yer almaktadır.

İbnü'l-Hatib Cemaleddin, **Yemen'e İsticlab-ı Nazar-ı Dikkat**, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1327.

Bu eser 17 Ocak 1910 tarihinde İbnü'l-Hatib Cemaleddin Bey tarafından kaleme alınmıştır. Eserin nüshası TTK Kütüphanesi’nde A.II/1168 yer numarasıyla kayıtlıdır. Aynı kurumun internet sayfasından dijital olarak temin etmek mümkündür¹⁶⁶. Matbu bir eser olan bu çalışma 388 sayfadan oluşmaktadır. Son sayfalarda içindikiler kısmı bulunmaktadır ve bazı kısımlarda dipnotlar verilmiştir. İç kısımlarda genel olarak başlıklara yer verilmemiştir. İçindikiler kısmından faydalanarak merak edilen konuların tespiti yapılabilir. Müellif bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar uğraştığı ve büyük kayıplar verdiği Yemen meselesini ele almıştır. Olaylara ve kayıplara yalnızca Osmanlı Devleti nazarından bakmayıp yerel halkın da büyük kayıplar verdiğini vurgulamaktadır. Yemen’de nasıl bir politika izlendiği ve bu politikalarda ne gibi değişiklikler yapılırsa başarılı olacağıyla ilgili görüşlerini belirtmiştir. Müellife göre bu düzenlemeler yapılmazsa Yemen büyük kayıpların verildiği bir bölge olmaya devam edecektir.

Lütfi Fikri, **Yemen Vilayetinin Suret-i İdaresi Hakkında Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Teklif-i Kanun Layihası**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1326.

Dersim Mebusu olarak Meclis-i Mebusanda bulunan Lütfi Fikri Bey’in hazırlamış olduğu bu layiha 9 sayfadan ibarettir. Bu çalışmanın metni TTK Kütüphanesi’nde B/0341 yer numarasıyla kayıtlıdır ve internet üzerinden dijital

¹⁶⁶ <http://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=467949&materialType=NE&query=yemene+isticlab>
30.05.2018

nüshası temin edilebilmektedir¹⁶⁷. Müellif Yemen hususunda sunulan fikirlerin herkes tarafından kabul görmediğini ve herkesin hemfikir olduğu bir ıslah programının mevcut olmadığını belirtmektedir. Bu duruma rağmen ortaya atılan bu fikirlerin az çok bir hakikati ihtiva ettiğini savunmaktadır. Lütfi Fikri Bey Yemen'in farklı bir idari sisteme sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Burayı diğer yerlerde uygulanan aynı kanunlarla idare etmenin yanlış bir uygulama olduğunu beyan etmiştir. Bundan dolayı Yemen Vilayeti için 47 maddelik bir kanunname hazırlamıştır. Bu maddelerin arkasından Yemen'in ıslahına dair 20 maddelik bir layihaya yer verilmiştir.

Mehmed Memduh Paşa, **Yemen Kıtası Hakkında Bazı Mutalaat**, Numune-i Tıbaat, Dersaadet 1325.

Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunmuş olan Mehmet Memduh Paşa tarafından hazırlanan Osmanlıca matbu eser 132 sayfadır. Eserin nüshası birçok kütüphanede mevcuttur. TBMM Kütüphanesi 71003750, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 956.0743-323.4, İSAM Kütüphanesi 953.3MEM.Y yer numaralarıyla kayıtlı bulunmaktadır. Esere online olarak ulaşılabilmektedir¹⁶⁸. Bu eser genel bir Yemen tarihçesi olmaktan ziyade belirli bir dönemin olaylarını içeren bir çalışmadır. Müellifin Dâhiliye Nazırlığı makamında bulunduğu esnada meydana gelen olaylar hakkındaki görüş ve önerileri beyan edilmiştir. Giriş kısmında bazı olaylar değerlendirildikten sonra Zeydi Mezhebi'nin ele alındığı bir bölüm bulunmaktadır. Bu kısımdan sonra 1904-1906 yılları arasında Yemen'deki idareciler ve Dâhiliye Nezareti yazışmaları, Mehmet Memduh Paşa'nın hazırlamış olduğu raporlara yer verilmiştir. Eser Yemen için hazırlanmış bir layiha ve teftiş heyetinin görevlerine dair olan bir talimatname ile son bulmaktadır.

Mevlânzade Rıfat, **Yemen Hakkında Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendiye Açık Layiha**, Kahire 1326.

Mevlânzade Rıfat II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinin tanınmış simalarındandır. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar uğraştığı sorun olan Yemen

¹⁶⁷ <http://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=301907&dkymId=3972> 26.03.2018.

¹⁶⁸ <http://www.isamveri.org/pdf/frisaleosm/R158743.pdf> 25.03.2018.

meselesinin halledilmesi için layiha yazan kişilerden biri de Mevlanzade Rıfat'tır. 1326 yılında Kahire'de kaleme aldığı layiha 13 sayfadır. Layihanın nüshası TTK Kütüphanesinde A.II/4003 yer numarasıyla kayıtlıdır ve online olarak erişilebilmektedir¹⁶⁹. Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e hitaben yazılan bu layihada Yemen'deki sorunların tespiti yapılmıştır. Öncelikle Yemen'de valilik yapan Hüseyin Hilmi Paşa'nın icraatları eleştirilmiştir. Müellife göre Yemen'e verilen imtiyazlar bütün Arabistan'ı etkileyecektir. Bu yüzden dikkatli olunması gerektiğini ifade etmektedir. Askerin başarısızlığını erzak eksikliğine bağlayan Mevlanzade Rıfat bu hususa önem verilmesini istemektedir. Bu konular dışında ulaşım, mezhep müftülerinin atanması ile idari ve adli taksimat gibi çalışmaların yapılmasının faydalı olacağını ileri sürmüştür.

Muhammed Hilal Efendi, **Hıttı-i Yemaniye Hakkında Malumat-ı Coğrafiye ve İdariye**, Yazma Eser, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 91.

Muhammed Hilal Efendi 1879 yılında Yemen Vilayeti İstinaf Mahkemesi Ceza Reisliği 'ne atanmıştır ve bu görevi 7 ay sürmüştür. İkinci kez 1887 yılında Yemen'de görevlendirilmiştir ve bu sefer on ay bu görevde kalmıştır¹⁷⁰. Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen hakkında kaleme aldığı bu layiha metni İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 91 ve XX(1897906.1) yer numaralarıyla kayıtlıdır. Rika hattıyla yazılmış olan bu eserde 13 varak bulunmaktadır. Layiha üç bölüm ve yirmi bir maddeden oluşmaktadır. Birinci bölümde on madde bulunmaktadır. Bunlarda ele alınan konular Yemen'in coğrafi ve zirai özellikleri, yabancı devletlerin faaliyetleri, Yemen halkına dair bilgiler ile idari ve adli meselelerdir. İkinci bölümde bulunan dört maddede ise halkın Osmanlı idaresine bakışı ve bu noktada şeyhlerin nasıl bir etki yarattığı, mezhepler ve idare dışı bazı önemli mahaller ele alınmıştır. Üçüncü bölüm altında verilen yedi maddede ise haberleşme, idari ve adli düzenlemeler ile ıslah için bazı çalışmalardan bahsedilmiştir. Layiha maddeleri bitirildikten sonra Aden hakkında bilgi veren bir bölüm bulunmaktadır. Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen hakkında kaleme almış olduğu ikinci bir layihadan İdris Bostan tarafından

¹⁶⁹ <http://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=243745&dkymId=490> 30.05.2018.

¹⁷⁰ Nejat Göyünç, "Trablusgarb'a Ait Bir Layiha", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 1980, s. 235-256.

yayınlanmış olan makalede bahsedilmektedir¹⁷¹. Bu makalede iki layihanın günümüz harflerine çevirisi yapılmıştır ve maddeleri değerlendirilmiştir. İkincisinde halkın yaşayışı, kullandığı eşyalar, mimari, inanışlar, örf ve adetler anlatılmaktadır¹⁷².

Nurettin Bey, **Yemen Layihası**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1327.

Yemen hakkında hazırlanan layihalardan biri de Siverek Mebusu Mehmet Nurettin Bey'e aittir. 19 Şubat 1326 tarihinde Meclis-i Mebusuna sunulmuştur. Layihanın tam metnine İSAM Kütüphanesi Genel Koleksiyon 1327 yer numarasıyla ulaşılabilir. Aynı kurumun Osmanlıca Risaleler Veri Tabanından dijital nüshasını¹⁷³ temin etmek mümkündür. Osmanlıca matbu metin olan layiha 50 sayfadan oluşmaktadır. Nurettin Bey layihanın içeriğine dair beyanından yalnızca kendi düşünce ve bilgilerinin ürünü olmadığını belirtmiştir. Yemen hakkında yayınlanmış çeşitli eserler, layihalar, resmi evrak ve vesikalar ile bölgeye vakıf kişilerin bilgisine başvurularak oluşturulmuştur. Yemen'de yaşananlar ve sebeplerinin neler olduğu sorusuna cevap verilmektedir. Özellikle 1871-1911 yılları arasında geçen 40 yıllık süreç tahlil edilmiştir. Layihada idari, askeri, adli ve iktisadi alanlar gibi birçok hususa temas edilmiştir. Nurettin Bey'in Yemen Layihası üzerine Yahya Yeşilyurt tarafından yapılmış bir çalışma mevcuttur¹⁷⁴. Siverek Mebusu M. Nurettin Bey'in hayatı ve eserinin incelediği bu çalışmada Yemen coğrafyası ve tarihçesi hakkında bölümler yer almaktadır. Bu sayede okuyucunun Yemen bölgesi ve orada neler olduğu konusunda bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Eserin günümüz harflerine çevirisinin yer aldığı bu çalışmada, içerik hakkında yazar tarafından yapılmış kapsamlı bir değerlendirme yer almaktadır. Bu değerlendirme kısmı eserde yer alan maddelerin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Zühtü Efendi, **Yemen'in Esbab-ı İğtişası Hakkındadır**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1328.

¹⁷¹ İdris Bostan, "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, 1982, s. 301-326.

¹⁷² Bostan, Muhammed Hilal Efendi'nin..., s. 303.

¹⁷³ <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R026311.pdf> 25.05.2018.

¹⁷⁴ Yahya Yeşilyurt, **Siverekli M. Nurettin Bey Hayatı ve Yemen Layihası**, Fenomen Yay., Ankara 2010.

Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi tarafından 8 Mart 1910 tarihinde hazırlanan layiha Meclis-i Mebusuna sunulmuş ardından Dâhiliye Nezaretine havale olunmuştur. Layiha TTK Kütüphanesi'nde B/0342 yer numarasıyla kayıtlıdır. İnternet üzerinden dijital olarak da temin edilebilmektedir¹⁷⁵. Osmanlıca matbu metin olan bu çalışma 7 sayfadan oluşmaktadır. Layihada mevcut vergi sisteminin olumsuzlukları ve Yemen sahillerinde kontrolsüzlüğün nelere sebep olduğu anlatılmıştır. Arkasından yapılması planlanan ıslahat maddeleri sıralanmıştır. Layiha ziraat, mensucat ve ticaret alanlarında yapılması istenilen çalışmaların yer aldığı sonradan eklenmiş bir bölümle son bulmaktadır. Zühtü Efendi'nin layihası hakkında Mustafa Selçuk tarafından yayınlanmış bir makale bulunmaktadır¹⁷⁶. Bu makalede Zühtü Efendi'nin hayatı ve devlet görevlisi olarak faaliyetlerinin yer aldığı bir kısım bulunmaktadır. Layiha değerlendirilmeye başlanılmadan önce Yemen'de sorunlara temas etmiş bazı yazılı eserlerden bahsetmiştir. Daha sonra Zühtü Efendi'nin layihası incelenmiştir.

¹⁷⁵ <http://www.kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemid=301908&dkymId=3973> 16.04.2018.

¹⁷⁶ Mustafa Selçuk, "Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi ve Yemen Layihası", **History Studies**, Cilt: 4, 2012, s. 309-326.

3. CUMHURİYET DÖNEMİ YAZILAN ESERLER

3.1. Osmanlı Türkçesiyle Yazılanlar

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım I-II**, Haz. Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Ahmet İzzet Paşa emeklilik döneminde neşretmeye başladığı bu eserini 1924 yılında tamamlamıştır. Osmanlıca el yazması olan bu çalışma Ahmet İzzet Paşa'nın oğlu Süheyl İzzet Furgaç'ın 1987 yılında başlatmış olduğu girişimler neticesinde Yüksel Kanar'ın yardımıyla 1992 yılında Nehir Yayınevinden yayımlanmıştır. Eserin ikinci baskısı 2017 yılında Timaş Yayınları'ndan yapılmıştır. Eser hakkında verilen bilgilere göre I. Dünya Savaşı ile ilgili olan kısmı Almancaya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Türkiye'de ise 1928 yılında Akşam Gazetesi'nde yayınlanmaya başlanmıştır ve iki ay devam edebilmiştir. İki cilt olan bu eserin birinci cildi üç bölüm ve 368 sayfa, ikinci cildi ise iki bölüm ve 448 sayfadan oluşmaktadır.

Ahmet İzzet Paşa, 19. yüzyılın son yıllarında göreve başlamış bir Osmanlı subayıdır ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar önemli görevlerde bulunmuştur. Bahsi geçen yılların yalnızca Osmanlı açısından değil bütün dünya devletleri için hareketli bir dönem olması ve birçok meselenin ortaya çıkması önemli görevlerde bulunan Ahmet İzzet Paşa'nın yazdıklarını önemli kılmaktadır. Ahmet İzzet Paşa Yemen'in sorunlu olduğu dönemlerde burada görev yapmıştır ve çeşitli isyan hareketlerini bastırmakla görevlendirilmiştir. Bu vesileyle hatıratında Yemen ile alakalı olan bölümleri çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Birinci cildin 107-127 sayfa aralığında yer alan kısım Yemen Meselesi başlığını taşımaktadır ve müellifin burada geçirdiği günler hakkında bilgi verilmektedir. Eserde Yemen ile ilgili bilgiler bununla sınırlı değildir. Müellifin Sadrazamlık, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, Dâhiliye ve Hariciye Nazırlıkları gibi görevlerde bulunmuş olması fiilen bölgede olmasa da bulunduğu görevler sebebiyle bu hususla ilgili olmasını sağlamıştır.

Ali Emiri, **Yemen Hatıratı**, Yazma Eser, Millet Kütüphanesi, No: 653.

Yemen Teftiş Heyeti'nde görevli olarak Yemen'de bulunmuş olan Ali Emirî tarafından 1341 yılında kaleme alınan “*Yemen Hatıratı*” adlı eser rika hattıyla yazılmış ve 47 varaktan oluşmaktadır. El yazması olan bu eserin tek nüshası M.K. Ali Emirî Koleksiyonu'nda 653 yer numarasıyla kayıtlıdır. Bu eser Yahya Yeşilyurt tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır¹⁷⁷. Eserin günümüz harflerine transkripsiyonu yapılmış ve içerik hakkında değerlendirme yapılmıştır. Yemen'in tarihçesi ve müellifin hayatı hakkında verilen bilgilerle içerik zenginleştirilmiştir. Ali Emirî'nin bu eseri Yusuf Turan Günaydın tarafından da günümüz harflerine çevrilerek yayımlanmıştır¹⁷⁸. Çalışmanın başlangıcında müellif ve eseri hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışma hakkında Yahya Yeşilyurt tarafından bir inceleme yazısı kaleme alınmıştır¹⁷⁹. Bu incelemede çalışmanın olumlu yönlerinin yanı sıra bu tür çalışmalarda mutlaka göz önünde bulundurulması gerekli olan noktalara temas edilmiştir. Çevirisi yapılacak eserin ihtiva ettiği konuya hakim olunmasının gerekliliğine ve bu şekilde yanlışların en aza indirilebileceğine dikkat çekilmiştir.

Eser Hz. Muhammet döneminden başlayarak müellifin yaşadığı döneme kadar San'a, Cened ve Sa'de valilerinin listesiyle başlamaktadır. Müellif Yemen'de bulunduğu dönem hakkında da bilgiler vermiştir. Ayrıca Yemen ıslahına dair görüşlerini beyan etmiştir. Ali Emirî'nin Yemen'in ıslahı hakkında görüşleri Yahya Yeşilyurt tarafından incelenmiştir¹⁸⁰. Ali Emirî Yemen hakkında görüşlerini sunmadan önce Yemen hakkında hazırlanmış olan layihaları değerlendirmiştir. Bunlarda verilen bilgilerin önemli olduğunu ancak Yemen'de yaşayan insanların beşeri yapısını bilmeden bunların bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Islah için sunulan önerileri belirttikten sonra bunların neden geçersiz olduğunu tek tek ele alarak incelemiştir¹⁸¹.

Ali Sırrı Sile, **Hatıralarımın Birinci Defteri**, 1327.

¹⁷⁷ Yahya Yeşilyurt, “*Ali Emirî'nin Yemen Hatıratı*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

¹⁷⁸ Ali Emirî, **Yemen Hatıratı**, (Haz. Yusuf Turan Günaydın), Hece Yayınları, Ankara 2007.

¹⁷⁹ Yahya Yeşilyurt, “*Ali Emirî-Yayın Değerlendirme*”, **History Studies**, Vol: 2/1, 2010, s. 388-392.

¹⁸⁰ Yahya Yeşilyurt, “*Ali Emirî'nin Yemen Islahına Dair Görüşleri*”, **Turkish Studies**, Cilt: 4/3, 2009, s. 2300-2321.

¹⁸¹ Yeşilyurt, Ali Emirî'nin Yemen Islahına..., s. 2303.

Bu eser Yemen’de görev yapmış Tabip Yüzbaşı Ali Sırrı Sile’nin hatıralarının 4 Şubat 1911 ve 12 Mayıs 1911 tarih aralığını kapsayan birinci defteridir. Torunu tarafından ortaya çıkarılarak transkripsiyonu yaptırılmıştır. Hatıratın transkripsiyonuna online olarak erişilebilmektedir¹⁸². Önsözde dedesine ait olan hatıraların ikinci cildine ulaşamadığı bilgisini paylaşmaktadır. Yemen’de yaşananlara şahit olanların verdiği bilgiler dönemin havasını anlamak için önem arz etmektedir. Askeri Tabip olarak Yemen’e tayin olan Ali Sırrı Bey, tayin haberini nasıl karşıladığı ve yolculuk esnasında karşılaştığı olaylara yer vermiştir. İlk günden itibaren gün gün görüp yaşadığı olayları aktarmıştır. Doktor olması orduda yaşanan hastalık vakaları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Hatıratlarda rastladığımız gibi Ali Sırrı Bey de Yemen’de olanlara eleştirel bir yaklaşım içinde olmuştur. Burada bulunan zabitlerin bu görevde bulunması gereken vasıflara sahip olmadığını dile getirmiştir. Eleştirdiği bir diğer nokta ise bir taraftan Yemen’de birlik ve beraberliği sağlamak isterken diğer bir taraftan Zeydi ve Sünnilerin ayrı camilerde ibadet etmesidir. Bulunduğu yerler ve burada yaşayan insanlar hakkında bilgiler vermiştir. Yemen’de Osmanlı Ordusunun içinde bulunduğu durum ve şartlar anlatılmıştır.

3.2. Latin Harfli Olanlar

EHİLOĞLU Zeki, **Yemen’de Türkler: Tarihimizin İbret Levhası**, Kitabevi, İstanbul 2001.

Zeki Ehiloğlu 1912 yılında Adliye-i Askeriye Müşavirliği göreviyle Yemen’e tayin olunmuştur ve yedi yıl burada kalmıştır. Buradaki hatıraları, gözlemleri ve tespitlerini kitap haline getirerek 1955 yılında yayınlamıştır. Yazılarını Yemen’de birlikte görev yaptığı arkadaşlarına inceletmiştir ve yapılması gereken düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca bu eserin hazırlanmasında Yemen tarihi ile alakalı çeşitli kaynaklardan ve belgelerden faydalanılmıştır. Sekiz bölümün yer aldığı eser 284 sayfadan oluşmaktadır ve Yemen ile ilgili birçok görsele yer verilmiştir.

¹⁸² https://issuu.com/faruksile/docs/kitaplar_birinci_defter 30.05.2018.

Eser müellifin Yemen'e tayin oluş süreci, yolculuğu ve bu çalışmanın ne sebeplerden ötürü kaleme aldığı hususunda verilen bilgilerle başlamaktadır. Yemen'e varışını takiben bölgenin tarihi yapısı, coğrafi özellikleri ve mimarisi hakkında gözlemlere yer verilmiştir. Anlattığı anekdotlarla Yemenlilerin sosyal yapısını ve alışkanlıklarını ifade etmiştir. Yemen'de adalet mekanizmasının işleyişi yine aynı şekilde anlatılmıştır. Osmanlı Ordusu içinde yaşanan olaylara yer verilen eserde İmam Yahya ve Seyyid İdrisi hakkında da bilgiler verilmiştir. Eserin bir bölümünde de İngilizlere nasıl esir oldukları ve esaret günleri anlatılmıştır. Son bölümde ise Yemen'de Türk varlığı ile genel değerlendirmelere yer verilmiştir. Eserin sonunda fotoğraf ve haritalara yer verilmiştir.

ERTUR Esat K., **Tamu Yelleri- Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları**, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Yemen'de görev yapmış olan Hüseyin Kamil Ertur'un *Yemen Hatıratı* adlı eserinin yanı sıra yazmış olduğu hatıraları oğlu tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır. Eser yedi bölümden oluşmaktadır ve sonunda çeşitli belgelere yer verilmiştir. Esat K. Ertur önsözde bu çalışmanın nasıl hazırlandığı hususunda bilgi vermektedir. Hüseyin Kamil Efendi'nin defterlere tuttuğu kayıtlar, mektup ve gazete kesitlerinden, kendisini görmeye gidenlere anlattıklarıyla bu eserin oluşturulduğu beyan edilmiştir. Eserin beşinci bölümü Yemen hatıralarının yer aldığı kısımdır. Hüseyin Kamil Efendi hatıralarına, Yemen'e tayin kararı ve arkasından yaşanan süreç hakkında bilgi vererek başlamıştır. Yemen'e dair fikirlerini ve arkadaşlarının bölgeye nasıl bir nazarla baktığını paylaşmıştır. Orada bulunduğu vakitlerde yaşanan gelişmeleri detaylı olarak not etmiştir. İyi bir gözlemci olan Hüseyin Kamil Efendi bulunduğu yerleri ve halkı detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Askeri, siyasi ve diplomatik gelişmeler bu eserde yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı idaresinin ve memurlarının Yemen'deki durumu hakkında gözlemlerini beyan etmiştir.

İNÖNÜ İsmet, **Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, Haz. Sabahattin Selek, Cumhuriyet, İstanbul 1997.

Bir Türk Subayı ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 2. Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün Osmanlı Devleti döneminde askerlik mesleğini icra ettiği yerlerden birisi Yemen'dir. Oldukça hareketli bir dönemde Yemen'e tayin olan İsmet İnönü hatıratının bir kısmında bu günler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yemen'e tayin oluş sürecini anlatmış ve isyanların genel karakteriyle ilgili değerlendirme yapmıştır. Seyyid İdrisi'nin isyanına karşı gerçekleştirilen Asir Harekâtı'nın nasıl gerçekleştirildiği hakkında bilgi vermiştir. Yemen'deki yerel güçlerden İmam Yahya ve Osmanlı Devleti'nin anlaşma arayışları ve bu süreçte yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. İsmet İnönü İmam Yahya ile ne sebeplerden dolayı görüşmeye memur edildiği ve bu görüşmeler hususuna da değinmiştir. Bu hatıratlarda Yemen'de bulunan subayların günlük yaşantılarının nasıl olduğu da anlatılmıştır.

Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür**, Der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul 2001.

Osmanlı Devleti'nin son Yemen valisi olarak ve buradaki sürdürdüğü faaliyetleriyle bilenen Mahmut Nedim Bey (Akdilek) 1856 yılında doğmuştur. Kaynaklarda doğum yeri olarak Şam veya Hudeyde olarak geçmektedir. Daha çok zikredilene ise Hudeyde'dir. Babasının görevi sebebiyle eğitimini Trablusşam'da tamamlamıştır¹⁸³. İlk memuriyetlerini Arabistan topraklarında yapmıştır. Kasım 1904'te Yemen vali muavinliğine atanmıştır ve vazifesi Mayıs 1907'ye kadar devam etmiştir. Cebelibereket(Adana) Mutasarrıfı iken 25 Ocak 1910'da Hudeyde Mebusu seçilmiştir¹⁸⁴. Yemen'de yaşanan gelişmeler üzerine bölgeyi tanıdığı için 9 Aralık 1911'de atandığı Yemen Valiliği görevini bir süre vekâleten daha sonra asaleten olarak 23 Ağustos 1923 tarihine kadar sürdürmüştür¹⁸⁵.

Bulunduğu memuriyetler kısaca değindiğimiz Mahmut Nedim Bey'in görev yaptığı yılların hareketli bir döneme denk gelmesi ve bölgeyi yakından tanınması onun hatıratlarını önemli kılmaktadır. Hatıratları "Arabistan'da Osmanlı İmparatorluğu

¹⁸³ Serap Sert, "Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 2-4.

¹⁸⁴ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi-2**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 601.

¹⁸⁵ Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür**, (Der. Ali Birinci), İsis Yayıncılık, İstanbul 2001, s. VIII.

Nasıl Yıkıldı?” başlığıyla 01.01.1935-21.04.1935 tarihleri arasında Milliyet Gazetesinde 97 tefrika halinde yayınlanmıştır. Bu hatıralar Ali Birinci tarafından derlenerek kitap haline getirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin Arabistan topraklarındaki son yıllarının şahidi olan Mahmut Nedim Bey hatıralarında Osmanlı’nın burada nasıl yıkıldığını anlatmıştır. Farklı dönemlerde burada yaşananlar, izlenen politikalar ve şahısların meselelere nasıl baktığı ortaya konulmuştur. Bizzat içinde bulunduğu gelişmeleri anlatmış, devlet adamları ile yaşadığı sohbetlerden, mektuplardan ve resmi yazılardan kesitler sunmuştur. Osmanlı’nın son dönemi Yemen ve Arap tarihi araştırmaları için mutlaka başvurulması gereken bir eserdir.

Mahmut Nedim Bey, **Yemen Elllerinde Otuz Yıl**, Haz. Ömer Hakan Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.

Mahmut Nedim Bey’in Ali Birinci tarafından derlenerek yayınlanan hatıralarının yanında daha önceki bir tarihte yine gazete tefrikası olarak yayınlanmış hatıraları bulunmaktadır. 12 Kânunusani 1932 ve 15 Nisan 1932 tarihleri arasında 93 sayı halinde Vakit Gazetesi’nde tefrika edilen hatıratlar Ömer Hakan Özalp tarafından hazırlanarak kitap haline getirilmiştir. Bu iki yayın benzerlikler bulunsa da farklı metinlerdir. Bu eserde de Mahmut Nedim Bey tarafından verilmiş ilginç ve önemli bilgiler bulunmaktadır. Mahmut Nedim Bey ile gerçekleştirilen sohbet ve mülakatlar yayınlanmıştır. Bunlara Ömer Hakan Özalp tarafından eserin sonunda yer verilmiştir.

TANRIKUT Asaf, **Yemen Notları**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965.

Asaf Tanrikut Yemen’de Posta ve Telgraf memuru olarak Osmanlı’nın son hâkimiyet yıllarında görev yapmıştır. Müellif, Yemen tarihi ile ilgili eserlerden, gazete ve dergilerde yayınlanan makalelerden derleme yapmıştır. Bunlara Yemen’de bulunduğu sırada tutmuş olduğu notları da ekleyerek bu eseri vücuda getirmiştir. 1965 yılında basılan eser 179 sayfadan oluşmaktadır. Eserde bahsi geçen kişilere ve Yemen’e ait görseller paylaşılmıştır. Resmi yazışma ve telgraf suretlerine yer verilmiştir. Bu çalışma Yemen tarihi ile alakalı kapsamlı bilgiler barındırmaktadır. Osmanlı’nın Yemen’de ilk hâkimiyet dönemiyle ilgili bilgiler olsa da ağırlık 19. ve

20. yüzyıllarda yaşanan gelişmelere verilmiştir. Askeri ve siyasi konular haricinde Yemen coğrafyası ve sosyal yapısı hakkında bilgiler mevcuttur. Müellif mesleği ile ilgili hususlarda da bilgi vermektedir. Yemen’de görev yapan meslektaşları, yaşadıkları sorunlar ve kurumları ele alınan konular arasındadır.

4. GÜNCEL ÇALIŞMALAR

4.1. Kitaplar

AĞANOĞLU H. Yıldırım, Bayram Sebahattin, YILDIZTAŞ Mümin, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri sahip olduğu belgeler Osmanlı Devleti ile ilişkide bulunmuş olan birçok ülkenin tarihine de ışık tutmaktadır. Bunlardan biri de Yemen'dir. Bu çalışmada Yemen ile ilgili 1543-1922 yıllarına ait 108 adet belge incelenmiştir. Belgelerin orijinal nüshaları, günümüz harflerine transkripsiyonu ve Arapça özetleri bu eserde bulunmaktadır. Sekiz farklı kategoride sınıflandırılan bu belgeler; sosyal ve iktisadi hayat, vakıf ve din hizmetleri, eğitim ve öğretim faaliyetleri, sağlık hizmetleri, bayındırlık işleri, idari ve mülki düzenlemeler, askeri faaliyetler ve diplomasi ile ilgilidirler. Çalışmada indeks bölümü, çeşitli fotoğraf ve haritalar bulunmaktadır.

BALBAY Mustafa, **Yemen Türkler Mezarlığı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.

Birinci baskısı 2000 yılında yapılan bu çalışmanın beşinci baskısı 2009 yılında yapılmıştır. İçindekiler, önsöz ve son sayfalarda Yemen ile ilgili fotoğrafların bulunduğu bu eser 206 sayfadır. Müellifin Yemen gezisi esnasındaki gözlem ve değerlendirmelerini içermektedir. Yemen'in yapısını öğrendiğimiz bu eserden ülkenin tarihi geçmişi, sosyal ve kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olmaktayız ve hala varlığını koruyan Türklerin izlerine şahit olmaktayız.

BİNARK İsmet, **Yemen Tarihi'nin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996.

10 Temmuz 1996'da San'a Üniversitesi'nde sunulmuş bildiridir. Osmanlı Arşivleri'nin önemi ve Yemen tarihi ile ilgili bilgi verilerek giriş yapılmıştır. Yemen ile alakalı belgelerin arşivlerin hangi bölümlerinde bulunduğu, araştırmacıların nasıl

faydalanacakları ile dönem ve konuya göre arşivin bölümleri hakkında bilgi verilmiştir.

ÇAKALOĞLU Cengiz, **Mihrali Bey**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

Cengiz Çakaloğlu'nun kaleme aldığı bu eser Kitabevi Yayıncılık tarafından 2011 yılında basılmıştır. 275 sayfadan meydana gelen bu çalışmada giriş ve üç ana bölüm bulunmaktadır. Vücuda getirilen bu eserde arşiv belgelerine başvurulduğu görülmektedir. İçindekiler, önsöz, sonuç ve bibliyografya sayfalarıyla birlikte eserinde sonunda bazı belgelere yer verilmiştir. Giriş kısmında Mihrali Bey'in aile hayatı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'na kadar olan devlet görevlerine yer verilmiştir. Birinci bölümde ise 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki faaliyetleri ve Yemen'e gönderildiği tarihe kadar olan gelişmeler incelenmiştir. Bu kısımda Yemen'e sevk edilecek olan 40. Hamidiye Alayı'nın nasıl oluşturulduğu ve faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölüm Mihrali Bey'in Yemen'e tayin olunuşu ve buradaki faaliyetlerini içermektedir. Eserin son bölümünde Mihrali Bey ardından yakılan ağıtlar, yazılan türküler ve şiirlere yer verilmiştir.

İRTEM Süleyman Kani, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Meselesi**, Hicaz Haz. Osman Selimhan Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Süleyman Kani İrtem'in Osmanlı Devleti'nin uğraştığı Mısır, Yemen ve Hicaz meselelerini incelediği bu eseri üç bölümden oluşmaktadır ve 213 sayfadır. Eserin başında içindekiler kısmı ve son sayfalarda incelenen her mesele için başvurulmuş kaynaklar listesi bulunmaktadır. Yemen meselesi ikinci bölümde ele alınmıştır. Müellif bu çalışmasında 19. ve 20. yüzyıllarda Yemen'de yaşanan meseleleri incelemiştir.

ÖKE Mim Kemal & Karaman M. Lütfullah, **Adı Yemen'dir**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003.

Birinci baskısı 1997 yılında Arba Yayınlarından yapılan bu eserin ikinci baskısı 2003 yılında Ufuk Kitaplarından yapılmıştır. Eserin başında önsöz ve giriş kısımları, sonunda ise sonuç, kaynakça, indeks ve belge örneklerine yer verilmiştir.

Giriş kısmında Yemen'in Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönem hakkında bilgi verilmiştir. Eserde de ifade edildiği gibi 1920'lerin ilk yarısında Ankara-Yemen arasında gerçekleşen çeşitli yazışma ve mektuplaşmalardan olayları en anlaşılır şekilde ifade edenler seçilerek incelenmiştir. Bu çalışmada 28 adet belge incelenmiştir.

ÖZBARAN Salih, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Dört bölümden oluşan bu çalışmada 350 sayfa bulunmaktadır. Ekler, kısaltmalar, önsöz ve giriş kısımları eserin başında yer almaktadır. Eserin son sayfalarında sonuç, kaynakça ve dizin kısımlarına ek olarak okuyucuya anlam bakımından kolaylık sağlamak amacıyla sözlük bölümü bulunmaktadır. Birinci bölümde Afrika sahillerinde ve Hint Okyanusu'nda baş gösteren Portekiz faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nin tavrı incelenmiştir. İkinci bölümde ise Arap topraklarının Osmanlı Hâkimiyetinde bulunduğu dönemlere ışık tutacak Türk arşivleri ve buralarda bulunan belgeler hakkında bilgi verilmiştir. Bunların yanı sıra Portekizce kaynaklar ve Portekiz devlet arşivi hakkında bilgi veren yazar bazı Portekizli tarihçiler hakkında bilgi vermiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümler Osmanlı Devleti'nin güneye yayılması ve bu topraklarda mali ve askeri yapılanması hakkındadır.

SAHİLLİOĞLU Halil, **Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi**, TTK Basımevi, Ankara 1985.

Bu çalışmanın giriş kısmında Osmanlı maliye teşkilatı ve tutulan defterler hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından bahsi geçen yılda tutulan defterde yer alan bilgiler aktarılmıştır. 37 sayfalık bu çalışmanın sonlarında defterden örnek birkaç sayfaya yer verilmiştir.

SIRMA İhsan Süreyya, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları**, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

Birinci baskısı 1994 yılında Beyan Yayınlarından yapılmış olan İhsan Süreyya Sırma'nın 240 sayfalık bu eserinin beşinci baskısı yine aynı yayınevinden 2015 yılında yapılmıştır. Çalışmada giriş ve üç ana bölüm bulunmaktadır. Bunların yanı sıra içindekiler, önsöz, sonuç, ekler ve bibliyografya kısımlarına yer verilmiştir. Giriş bölümü üç kısma bölünmüştür. Burada Yemen'in coğrafi konumu ile Osmanlı hâkimiyeti ve öncesindeki tarihi incelenmiştir. Birinci bölümde Yemen isyanlarının sebepleri iç ve dış kaynaklı olmak üzere iki kısımda detaylı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde ele alınan konu ise dinin isyanlar üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Panislamizm, halifelik makamı ve Yemen'deki dini otoriteler üzerindeki uygulamalar ile isyanları bastırma çalışmaları değerlendirilmiştir. Ekler kısmında Osmanlı'nın Yemen Valilerinin listesi, 1635-1845 yıllarında idareyi elinde bulunduran imamların listesi ve çeşitli belgelere yer verilmiştir.

SIRMA İhsan Süreyya, **Ano Yemen'dir**, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

Yemen tarihi üzerine çalışmaları bulunan müellif, 2009 yılı Aralık ayında IRCICA tarafından gerçekleştirilen "Osmanlı Döneminde Yemen" adlı konferans sebebiyle Yemen'de bulunmuştur. Bu konferans vesilesiyle gerçekleştirilen seyahat esnasında müellifin yaptığı gözlemler ve değerlendirmeler bu çalışmada toplanmıştır. Eser 208 sayfadan oluşmaktadır ve önsöz, giriş, içindekiler kısmı ile birlikte Yemen'i tanıtan bir takdim yazısı bulunmaktadır. Yemen'in güncel durumu, tarihi, coğrafi, kültürel ve sosyal yapısı hakkında bilgiler barındırmaktadır. Seyahat esnasında çekilen fotoğraflara bu çalışmada yer verilmiştir. Bahsi geçen konferansta sunulan bildirinin tam metnine eserin sonunda yer verilmiştir.

YEŞİLYURT Yahya, **Yemen: Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.

Yemen tarihi üzerine çalışmaları bulunan Yahya Yeşilyurt tarafından kaleme alınan bu eserin baskısı 2011 yılında Babıali Kültür Yayıncılığı tarafından yapılmıştır. 208 sayfa bulunan eser giriş ve beş ana bölümden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak içindekiler, önsöz, sonuç ve değerlendirme, kaynakça ve dizin kısımları

bulunmaktadır. Sonuç ve değerlendirme kısmının arkasından 2011 yılında Yemen’de yaşanan olayların kronolojik listesi ve yazarın Yemen’e dair bazı sorular hususundaki cevaplarına yer verilmiştir. Eserin önsöz ve giriş bölümlerinde bu çalışmanın ne amaçlarla yapıldığı açıklanmıştır ve Yemen’in tarihimizde önemli yere sahip olan bölgelerden bir farkının olmadığı ortaya konulmuştur. Orta Doğu, Arabistan ve Yemen’in coğrafi konumları, stratejik önemleri ve sosyal yapıları gibi konularda ilk iki bölümde bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm Osmanlı hâkimiyet öncesi Yemen tarihi hakkındadır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Yemen’in Osmanlı hâkimiyeti altında geçirdiği yıllar ve Mondros Mütarekesi sonrasında Yemen-Türkiye ilişkileri ele alınmıştır.

Yeşilyurt Yahya, **Hatıralarda Yemen: Yırtık Potin**, Lakin Yayınları, İstanbul 2016.

Yemen’de görev yapmış Osmanlı subayları ve idarecilerinin hatıratlarından faydalanılarak hazırlanan bu eser 2016 yılında Lakin Yayınları’ndan yayınlanmıştır. 160 sayfadan oluşan eserde içindekiler, önsöz, giriş, sonsöz, ekler ve kaynakça bölümleri bulunmaktadır. Ekler bölümünün dışında da görsel öğelere yer verilmiştir. Öncelikle Yemen tarihi ile ilgili genel bilgi verilmiştir. Arkasından hatıratlardan alıntı yapılarak pek çok hususta okuyucu aydınlatılmış ve ilginç bilgilere yer verilmiştir. Bu eserde çok sayıda hatırate başvurulmuştur. Sayesinde Yemen’in sosyal yapısı, coğrafyası, ilginç olayları gibi birçok hususta bilgi sahibi olduğumuz eserde Osmanlı devlet görevlilerinin bölgede yaşadıkları ve içinde buldukları durum ortaya konulmaktadır. Bu çalışma Yemen’i anlamak için başvurabileceğimiz eserler arasında bulunmaktadır.

4.2. Tezler

AL-GERAFİ Ebtisam, **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa, 1580-1604 yılları arasında bu görevde bulunmuştur. Beylerbeyi Hasan Paşa 24 yıllık bu görev süresinde Yemen’in

idaresindeki uygulamaları ve başarılarıyla dikkat çekmektedir. Birinci bölümde Hasan Paşa'nın kim olduğuna dair bilgiler verilmektedir. Yemen'de izlediği siyaset, siyasi ilişkiler, askeri harekâtlar gibi konular ele alınmıştır. Yemen'de Osmanlı idari yapısının incelendiği ikinci bölüme Osmanlı Eyalet sistemi hakkında bilgi verilerek başlanılmıştır. Arkasından Hasan Paşa döneminde Yemen'deki idari yapılanma incelenmiştir. Yemen'deki idari ve askeri yapılanmanın yanı sıra burada bulunan müesseselere yer verilmiştir. Son bölümde ise Yemen'in iktisadi ve mali yapısı incelenmiştir. Yemen'deki ekonomik faaliyetler ve bölge için ticari anlamda önem arz eden limanlar hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından mali teşkilatlanma ve bölgede alınan vergiler ortaya konulmuştur. Bu bölümde ayrıca vakıflar, mimari eserler ile Yemen'in toplumsal ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

AL-OZAIİR Abdulkerim, **Osmanlı Devrinde Yemen'de Mahalli İdare (1266-1337/ 1850-1918)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000 İstanbul.

Yemen'in Osmanlı Devleti Vilayeti olarak tesis edilmesi, devletin burada idari teşkilatlanması ve müesseseleri hakkında bilgiler içeren kapsamlı bir tez çalışmasıdır. Giriş ve altı ana bölüm bulunmaktadır. Giriş kısmında Yemen'in Hz. Muhammet döneminden Osmanlı idaresine geçtiği döneme kadar olan süreçteki idari yapılanması hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Yemen'in Osmanlı vilayeti olarak tesis edilmesi ve buradaki idari düzenlemeler incelenmiştir. İdari müesseselerin oluşturulması ikinci bölümde ele alınmıştır. Bundan sonraki üç bölümde sırasıyla adli müesseseler, askeriye ve emniyet teşkilatlanması ile mali teşkilatlanma hususlarında kapsamlı bilgiler verilmiştir. Son bölümde ise Yemen'in stratejik önemi ortaya konularak İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika ile ilişkileri ele alınmıştır.

BABÜR Yusuf, **Fethiyye-i Yemen Mesnevisi**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzincan 2016.

Müellifi hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Fethiyye-i Yemen adlı mesnevinin transkripsiyonu bu tez çalışmasında yapılmıştır. Yemen'de idari anlamda

ortaya çıkan problemlerin neticesinde isyan eden Zeydi İmam Mutahhar'ın isyanını bastırmak için görevlendirilen Behram Paşa'nın faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu çalışma giriş ve iki ana bölüm bulunmaktadır. Çalışmada geniş yer tutan giriş bölümünde Yemen ile alakalı kapsamlı bilgiler verilmiştir. Yemen'in coğrafi, sosyal ve inanç yapısı ile alakalı bilgilerin yanı sıra Türk diline etkileri incelenmiştir. Birinci bölümde eser ve müellifi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise transkripsiyonu yapılmıştır. Ayrıca eserin nüshasına çalışmanın sonunda yer verilmiştir.

BARLAK Yasemin, Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2013.

1872-1909 yılları arasında Yemen'de Osmanlı idaresini dini ve siyasi yönleriyle ele alan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Yemen'de Siyasi ve Dini Yapı başlıklı birinci bölümde dört kısım yer almaktadır. Burada öncelikle Yemen'in sahip olduğu coğrafi özellikler ve jeopolitik önemi ortaya konulmuştur. 1872 yılına kadar olan bir Yemen tarihçesinin verildiği bu kısımda Osmanlı Devleti'nin Yemen'de idari teşkilatlanması ve önemli yerleşim merkezleri hakkında bilgi verilmiştir. Bahsi geçen bölümde Yemen'in dini bakımdan sahip olduğu çeşitlilik ele alınmıştır. 1872 yılından 1909'a kadar valilik yapmış kişiler ve görev sürelerinde yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Son olarak Osmanlı Devleti'nin Yemen'de çeşitli alanlarda gerçekleştirdiği çalışmalara değinilmiştir. Yemen'de Din ve Siyaset başlıklı ikinci bölüm beş kısımdır ve ilk olarak 19. yüzyılda hilafet makamı ve Yemen için ne ifade ettiği değerlendirilmiştir. Son üç kısım ise Osmanlı Devleti'nin idari düzen için aldığı önlemler, Yemen'de sorun teşkil eden hususlar ile yabancı devletlerin Yemen'e etkileri ve faaliyetleri ele alınmıştır.

BAŞER Hakan, Yemen Vaizat-Luhayye Mıntıka Kumandanlığı Harp Ceridesinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (II. defter, sayfa: 1-235, 08.09.1331-01.01.1332), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2014.

Harp cerideleri, birliklerin konuşlanışı, muharebe düzenleri, muharebe raporları, hava şartları, asker ve cephaneye miktarı, hareket raporları, emirler ve önemli haberler, askeri kayıplar, şehit ve yaralılar ve askeri harekâtın gidişinin kronolojik sıra ile kaydedildiği kayıtlardır¹⁸⁶. Kısacası askeri birliğin savaş zamanında tuttuğu günlüktür¹⁸⁷. Yemen Tihame hareket bölgesi 40. Tümen'e bağlı Vazat-Luhaye Mıntika Kumandanlığı tarafından yazılan Harp Ceridesi toplamda 6 defterdir¹⁸⁸. Bunların yazılması Vaizat-Luhayye Mıntakası Kumandanı ve daha sonra 40. Tümen Komutanı olan Mustafa Galib Deniz sayesinde olmuştur. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan tez çalışmalarında bunlardan iki tanesi incelenmiştir. Çalışmamızda yazar soyadlarına göre bir sıralama takip ettiğimizden dolayı tezler yazılma tarihlerine göre sıralanmamıştır.

Hakan Başer tarafından hazırlanan tez çalışması giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Yemen'in Osmanlı hâkimiyeti ve öncesini kapsayan tarihçesine yer verilmiştir. Arkasından Kuzey Yemen'deki Osmanlı birlikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ceridenin değerlendirilmesi yapılmıştır. Son bölüm ise transkripsiyonunu içermektedir. Bu çalışma, Vaizat-Luhayye Mıntika Kumandanlığı Harp Ceridesinin 21 Kasım 1915-14 Mart 1916 tarihleri arasında tutulan 2. defterinin 1-235 sayfa aralığını kapsamaktadır.

BAŞTÜRK Saadettin, Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî/Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

Hacı Ali Efendi tarafından yazılmış Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî adlı yazma eser bu tez çalışmasında incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bir tarihçi olarak değerlendirilen müellifin bazı konularda sahip olduğu bakış açısı ortaya konulmuştur. İkinci

¹⁸⁶ Cihangir Coşkunoglu, "Yemen Vaizat-Luhayye Mıntika Kumandanlığı Harp Ceridesine Göre I. Dünya Savaşı ve Yemen Cephesi: I. Defter, s. 181, 28 Nisan 1331 - 8 Eylül 1331", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 69.

¹⁸⁷ Mehmet Mercan, "Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri", **Tarih Dergisi**, Sayı:46, 2007, s. 275.

¹⁸⁸ Recep Sezer, "Yemen Vaizat-Luhayye Mıntika Kumandanlığı Harp Ceridesinin transkripsiyon ve değerlendirmesi: II. Defter, sayfa: 237-523, Rumi: 01. 01. 1332 - 30. 09. 1332, Miladi: 14 Mart 1916 - 13 Aralık 1916", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. VI.

bölümde eserin ne zaman ve sebeplerle kaleme alındığı belirtilmiştir. Farklı müstensihlere ait nüshaların nerede bulunduğu bilgisi verildikten sonra bunların mukayesesi yapılmıştır. Son olarak kaynak eser olarak sahip olduğu önem ifade edilmiş, dil ve üslubu incelenmiştir. Üçüncü bölümde eserin içeriğine dair bilgiler verilmiştir. Bunlar Yemen ile alakalı eserde nelerin yer aldığı ve Yemen dışında gerçekleşmiş olan seferlerdir. Eserin transkripsiyonu tez çalışmasının sonunda bulunmaktadır.

BAYRAK Mualla, Abdülaziz Dönemi Yemen İsyamları, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1998.

Bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğinde olan birinci bölümde Yemenin çağımızdaki durumu ve tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı hâkimiyetine giren Yemen'in jeopolitik önemi ve 1861'e kadar olan olayları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) ortaya çıkan isyan hareketinin nasıl meydana geldiği ve ne gibi önlemler alındığı ortaya konulmuştur. Bu dönemde Yemen'deki başarılı askeri harekâtların ve faaliyetlerin başındaki isim olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hizmetleri incelenmiştir. Avrupalı devletlerin isyanlardaki rolünün ne olduğuna değindikten sonra isyanların sebepleri ve II. Abdülhamit dönemi isyanların seyri ele alınmıştır. Son bölümde ise Yemen'de I. Dünya Savaşı yıllarından 1990'lara kadar yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

BOLAT Neslihan, I. Dünya Savaşı'nda 7. Kolordu'nun (Yemen) Sıhhi Durumu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

Askeri harekâtların sonucunu değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri birliklerin sıhhi durumlarıdır. Bu çalışmada üç ana başlık altında 7. Kolordu'nun sıhhi durumu incelenmiştir. İlk olarak Yemen tarihi ile 7. Kolordu'nun kuruluşu ve faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise sağlık hizmetlerinin nasıl yürütüldüğü, idari sistem ve tıbbi imkânlar ile gerekli ihtiyaçların

nasıl sağlandığı ele alınmıştır. Son bölümde salgın hastalıklar hakkında bilgi verilerek ortaya çıkmasında etkili olan nedenler aktarılmıştır. 1914 ve 1917 yılları arasında oluşturulan aylık ve yıllık hastalık raporları ve istatistiklere bu çalışmada yer verilmiştir.

CEBECİOĞLU Murat, Mirlivâ Hasan Muhyiddin Paşa' nın özel defteri: Yemen, Irak ve Gilar olayları: 1905-1912, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

Mirliva Hasan Muhyiddin Paşa, meslek hayatının on yılını, 1891-1898 ve 1905-1908, Yemen'de geçirmiş bir Osmanlı Subayıdır. Bu tez çalışmasında Muhyiddin Paşa'nın kaleme almış olduğu ve oğlu Şevki Çanga'nın muhafaza ettiği eseri incelenmiştir. Tez çalışması giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında eser ve müellifi hakkında bilgiler verilmiştir. Burada yer alan bilgilerden öğrendiğimize göre tek nüsha olan eser rika hattıyla yazılmış ve 444 sayfadır. 15 Temmuz 1905 ve 16 Mart 1912 tarihleri arasında Yemen, Musul, Basra, Kosova vilayetlerinde yaşanan olaylara yer verilmiştir. Müellif kendisine gelen resmi yazışmaları ve kendi yazdıklarını kayıt etmiştir. Eserin Yemen ile alakalı olan kısmı tez çalışmasının birinci bölümünde yer almaktadır. 15 Temmuz 1905 ve 9 Eylül 1907 tarihleri arası Yemen'de vuku bulan olaylara yer verilmiştir. 15 Temmuz 1905'te Müşir Ahmet Paşa idaresinde İmam Yahya'nın isyanını bastırmak üzere Menaha'dan San'a'ya gerçekleştirilen askeri harekâtlar detaylı olarak anlatılmaktadır. Bu döneme ait resmi evraklar, askeri birliklerin durumu ve askeri gelişmeler ayrıntılarıyla incelenmiştir.

COŞKUNOĞLU Cihangir, Yemen Vaizat-Luhayye Mıntıka Kumandanlığı Harp Ceridesine Göre I. Dünya Savaşı ve Yemen Cephesi: I. Defter, s. 181, 28 Nisan 1331-8 Eylül 1331, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2015.

Yemen Vaizat-Luhayye Mıntıka Kumandanlığı Harp Ceridesi hakkında yukarıda bilgi verdik. Bu tez çalışmasında 11 Mayıs 1915-21 Eylül 1915 tarihlerin yazılmış olan 181 sayfadan oluşan birinci defter incelenmiştir. Bu çalışmada giriş

kısmı ve iki bölüm bulunmaktadır. Giriş kısmında I. Dünya Savaşı öncesi dönem ve Osmanlı Devleti'nin savaşa nasıl girdiği ele alınmıştır. Birinci bölümde Yemen'in Osmanlı hâkimiyeti altındaki tarihçesine yer verilmiştir. İkinci bölümde harp ceridelerinin ne olduğu açıklanmış ve bunlar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Harp ceridelerine göre Yemen'de yaşanan olaylara değinilmiştir. Ekler kısmında bahsi geçen defterin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

ÇAVUŞ Remzi, **Galip Paşa (Pasiner)'nın Askeri ve Siyasi Hayatı**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2015.

Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği subaylardan birisi olan Galip Paşa (Pasiner) askeri hareketliliğin eksik olmadığı bir dönemde göreve başlamıştır. Bu sebepten dolayı pek çok bölgede hizmetleri olmuştur. Bu bölgelerden biriside Yemen'dir. Galip Paşa'nın askeri ve siyasi yaşamının ele alındığı bu çalışmada 1894-1902 yılları arasında görev yaptığı Yemen yılları hakkında bilgi verilmektedir. Dört bölümden oluşan bu çalışma 1888-1911 yılları, Balkan Harbi Dönemi, Birinci Dünya Savaşı yılları, Milli Mücadele Dönemi ve sonrası bulunduğu görevler olarak sınıflandırılmıştır.

ÇELİK Mithat, **19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın Başında Yemen**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999.

Bu tez çalışması giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında ele alınan konu Yemen'in coğrafi özellikleri olmuştur. Bölgenin sahip olduğu özelliklerin insanların kişiliklerine ve yaşayışlarına nasıl etki ettiğine değinilmiştir. Birinci bölümde ise Yemen'in sosyal ve kültürel yapısı ele alınmıştır. Bu bölümde Yemen ile alakalı pek çok konuya yer verilmiştir. Ziraat, eğitim, sanat, aile, gelenekler, idari ve dini yapı gibi konular bunlardan bazılarıdır. İkinci bölümde Yemen'in tarihi incelenmiştir. Osmanlı hâkimiyeti öncesi dönemler hakkında bilgi verildikten sonra Osmanlı'nın Yemen'e ne sebeplerle ilgi duyduğu, hâkimiyet dönemleri ve bu topraklara asker sevk edilirken karşılaşılan güçlükler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Yemen isyanları incelenmiştir. Bunlar ortaya çıkaran dış ve iç sebepler ortaya konulmuştur. Dış sebepler dâhilinde İngiliz, Fransız ve İtalyanların Yemen ile ilişkileri değerlendirilmiştir. İç sebeplerde ise Osmanlı idaresinden kaynaklı sorunlar sıralanmıştır ve bunlara karşı alınan tedbirlere yer verilmiştir.

DEMİREL Ahmet, **Emeviler'in Sonuna Kadar San'a Tarihi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

Yemen ile alakalı kaleme alınmış eserlerde ve araştırmalarda San'a şehrinin Osmanlı idaresindeki durumu hakkında bilgi bulmak mümkündür. Yemen'in bu önemli şehrinin İslam öncesi ve Emeviler dönemindeki durumu bu çalışmada ele alınmıştır. Giriş bölümünde iklim, iktisadi ve coğrafi durumu ile İslam öncesi dönem ele alınmıştır. Bu kısımdan sonra iki bölüm bulunmaktadır. Birincisinde Hz. Muhammet dönemindeki durumu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise dört halife döneminden başlanılarak Emeviler'in idaresindeki dönem incelenmiştir.

DUYSAK Cabir, **Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Asir'de bulunan İdrisiler Seyyid İdrisi önderliğinde II. Meşrutiyet sonrasında iki isyan girişiminde bulunmuştur. Ayrıca bu hareket Osmanlı Devleti'nin başka meselelerle uğraştığı vakitlerde mücadele ettiği devletler tarafından kullanılmıştır. Osmanlı'nın bölgeden ayrıldığı vakte kadar uğraştığı İdrisi hareketi ve faaliyetleri bu tez çalışmasında detaylı olarak incelenmiştir. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İdrisi hareketinin yapısı, bölgesel güçlerle ve Osmanlı ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Arkasından birinci isyan hareketi incelenmiştir. İkinci bölümde Asir'de meydana gelen ikinci isyan ve İdrisilerin Trablusgarp Savaşı esnasında İtalyanlarla ilişkisi ele alınmıştır. Son bölümde ise Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile Seyyid İdrisi-İngiliz ilişkisi incelenmektedir.

ERDOĞAN Çiğdem, **Osmanlı Son Döneminde Yemen İsyanlarının Türkü Metinleri Üzerine Etkileri**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de sürdürdüğü mücadele birçok askerini burada kaybetmesine sebep olmuştur. Yaşanan acı dolu süreç türkülerle ifade edilmiştir. Bugün bile dinlediğimizde bizleri hüzünlendirmektedirler. Bu çalışma Yemen'de yaşananların türküler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Dört bölümden oluşmakta olan bu araştırmanın ilk iki bölümünde Yemen'in tarihinden ve yaşanan isyanlardan bahsetmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise türkü metinleri ele alınmıştır ve bunlar ait oldukları bölgelere göre sınıflandırılmıştır. Metinler üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

GÖKSEL Yusuf, **Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016 Ankara.

Yemen ile alakalı olan ve araştırma yapan kişilerin karşılaştığı bir mezhep olan Zeydilik bu tez çalışmasının konusunu teşkil etmektedir. Araştırmacıların Yemen'de ortaya çıkan isyanlarda çok sık rastladığı bu yapı hakkında bilgi sahibi olmaları olayları daha iyi değerlendirebilmelerini sağlayacaktır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zeydiyye'nin oluşumu incelenmiştir. İkinci bölümde ise Yemen'de nasıl yayıldığı aktarılmıştır. Son bölümde Zeydiliğin Yemen'de kurumsallaşma çabası ve burada ortaya çıkan kolları incelenmiştir.

HATİPOĞLU Turgut, **Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Bu tez çalışmasında Yemen'in Osmanlı idaresinden çıkış süreci konu edilmektedir. Altı bölüm bulunan bu tez çalışmasının giriş kısmında Yemen ile alakalı coğrafi bilgiler ve 20. yüzyıla kadar olan tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise Yemen'de yabancı faaliyetleri ve İngiltere devletinin Yemen isyanlarındaki rolü incelenmiştir. İkinci bölümden itibaren Osmanlı Devleti ile Yemen ilişkileri ele alınmıştır ve tarihsel süreç incelenmiştir. Değerlendirilen ilk

dönem 20. yüzyıl olmuştur. Devletin Yemen siyaseti ve isyanların çıkış sebepleri hakkında bilgi verilmiştir. Bunlara karşı alınmış olan tedbirler ortaya koyulmuştur. 20. yüzyıl Yemen isyanlarının sonuçları bir sonraki bölümde değerlendirilmiştir ve İttihat ve Terakki Dönemi Yemen Politikası ve bölgenin durumu incelenmiştir. Bu kısımdan sonra gelen bölümlerde Birinci Dünya Savaşı sırasında Yemen'in durumu ele alınarak Osmanlı hâkimiyetinden çıkış süreci anlatılmıştır. Son olarak TBMM Hükümeti döneminde Yemen'in durumu ve ilişkiler ele alınmıştır.

KARA Ayşe, **XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin Yemen hâkimiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde 1604-1635 yılları arasında Yemen'de Osmanlı idaresi ve idarecileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti'nin idareyi imamlara terk ettiği dönem incelenmiştir. Kasimiler dönemi olarak adlandırılan bu dönemin gelişmeleri ve idareyi elinde bulunduran imamlar hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı-Yemen ilişkisi ele alınmıştır. Bununla birlikte Osmanlı ve Avrupa tüccarlarının Yemen'deki faaliyetlerine değinilmiştir.

KEHA Murathan, **Salnamelere Göre Yemen Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2002.

Salnameler incelenerek hazırlanan bu tez çalışması giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Yemen'in coğrafi durumu ve 1872 yılına kadar olan tarihçesine yer verilmiştir. Birinci bölümde Osmanlı hâkimiyet yıllarından 1895 yılına kadar Yemen'de valilik makamında kişilerin listesi ve bazı açıklamalar verilmiştir. İkinci bölümde Yemen'e bağlı sancak ve kazalar ele alınmış ve bunlar hakkında kapsamlı bilgiler verilmiştir. Son bölümde Yemen hakkında pek çok konuya temas edilmiştir. Yemen'in coğrafyası, iktisadi durumu, yeraltı kaynakları, bölgede haberleşme ve ulaşım, eğitim, halkın adet ve gelenekleri ve Osmanlı'nın Yemen'deki eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

KIZILTOPRAK A. Âmine, **1330 Tarihli Rusumat Salnamesi'ne Göre Osmanlı Gümrükleri**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Osmanlı Devleti'nin gümrüklerini ve buradan elde ettiği gelirleri inceleyen bu çalışmada 1330 tarihli Rusumat Salnamesi esas alınmıştır ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı gümrüklerinin işleyişi ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Ölçü birimleri ve bu konuda yaşanan gelişmelere de ilk bölümde yer verilmiştir. İkinci bölümde Rusumat Emaneti'nin kuruluşu ve faaliyetleri ele alınmıştır. Son bölümde Osmanlı Devleti'nin gümrük gelirleri ve önemli limanları değerlendirilmiştir. Yemen'in gümrük gelirleri hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

KORKMAZ Mehmet, **XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Süveyş kanalının açılması sonrasında önemi daha da artan Kızıldeniz'de denizcilik alanında hareketlilik de artmıştır. Osmanlı Devleti'nin de bölgeye hâkim devletlerden birisi olması şüphesiz onun da bir hareketlilik yaşamasına etki etmiştir. Bu tez çalışması XX. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın denizcilik faaliyetlerini ve yaşanan gelişmeleri ele almaktadır. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar Kızıldeniz'de Osmanlı siyaseti ve teşkilatlanması ile bölgenin tarihi ve stratejik önemi incelenmiştir. İkinci bölüm Süveyş Kanalı sonrası Osmanlı Devleti'nin burada izlediği politika ve teşkilatlanma faaliyetleri ele alınmıştır. 20. yüzyıl başlarında Kızıldeniz'de yaşanan gelişmeler ve askeri faaliyetler üçüncü bölümde yer almaktadır. Son bölümde ise Birinci Dünya Savaşı esnasında Kızıldeniz'de ne gibi gelişmelerin yaşandığı ve burada bulunan devletlerin faaliyetleri ortaya konulmuştur.

ORTAKÇI Halil, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyerîler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

İslamiyet öncesinde Yemen’de kurulmuş devletlerden birisi Himyerîler’dir. Bu tez çalışmasında Himyerî Devleti incelenmiş ve onlarla alakalı pek çok konuda bilgi verilmiştir. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Himyerîler öncesinde kurulmuş olan devletler ve coğrafyası ele alınmıştır. Himyerîler’in M.Ö. 115 tarihinde kuruluşundan İslamiyet’in doğuşuna kadar başa geçen hükümdar, görev süreleri ve yıkılışa kadar yaşanmış önemli olaylar ikinci bölümde yer almaktadır. Son bölümde Himyerîler’in günlük yaşam ve sosyal yapıları, dini inançları, ekonomik faaliyetleri ve idari yapıları hakkında bilgi verilmektedir.

ÖNAL Ahmet, **Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Yemen denildiğinde akla gelen önemli tarihi şahsiyetlerden birisi olan Sinan Paşa’nın hayatı ve faaliyetlerini konu alan bu tez çalışması çalışmamız için önem arz etmektedir. Bu çalışma giriş bölümü dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sinan Paşa’nın ailesi ve devlet kademelerinde yükselişi ile devlet hizmetinde yaşadığı inişler çıkışlar ele alınmıştır. Sinan Paşa’nın kendi kaleminden ve çağdaşı olan kişilerin yazdıklarından nasıl bir düşünceye ve kişiliğe sahip olduğu değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Sinan Paşa’nın politikaları incelenmiştir. Sırasıyla Lehistan, Batı Avrupa ve Avusturya politikalarına detaylı olarak yer verilmiştir. Son bölümde ise Paşa’nın askeri yönü ele alınmış ve seferlerine yer verilmiştir.

ÖZGEN Asuman, **1272H/1855-6 ile 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001.

Vilayetlerin 1855-1910 tarihleri arasındaki idari yapılanması ve idari taksimatta gerçekleşen değişiklikler salnamelere göre incelenmiştir. Bu tez çalışması giriş kısmı ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz, Yemen ve son bölümde ise müstakil sancaklar Kudüs, Lübnan,

Medine ve Asir incelenmiştir. Yedinci bölümde yer alan Yemen vilayetinde yer alan sancak ve kazalar ile bunlara bağlı nahiye, köy ve mezraların sayısı verilmiştir. Bunların durumunda yaşanan idari değişiklikler yıllara göre belirtilmiştir.

SARAÇOĞLU Hüseyin, **Ahmet Hamdi (Zeza) Paşa Yemen Hatıratı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

Ahmet Hamdi (Zeza) Paşa'nın 1911-1912 Yemen'de geçirdiği günlerini kaleme aldığı hatıratı bu tez çalışmasında incelenmiştir. Tez giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Yemen'in Osmanlı öncesi tarihçesine yer verilmiştir. Birinci bölümde ise Yemen'in Osmanlı idaresine girişinden 20. Yüzyıl başlarına kadar olan dönemi ele alınmaktadır. Son bölümde ise hatıratın transkripsiyonu ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

SERT Serap, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009 İstanbul.

Uzun yıllar Yemen'de görev yapan ve devlete önemli hizmetleri olan Osmanlı Devleti'nin son Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'in hayatı bu tez çalışmasında incelenmiştir. Aile ve eğitim hayatı hakkında çalışmanın giriş bölümünde bilgi verilmiştir. Giriş bölümü haricinde üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde mutasarrıflık ve kaymakamlık görevleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Yemen'e vali muavinliği ve valilik hizmeti esnasında Yemen'deki gelişmeler ile yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir. Son bölümde ise Mondros Mütarekesi sonrası Yemen'deki faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu bölümde ailesi ve kişiliği hakkında bilgi verilen Mahmud Nedim Bey'in hatıratı değerlendirilmiştir.

SEZER Recep, **Yemen Vaizat-Luhayye Mıntıka Kumandanlığı Harp Ceridesinin transkripsiyon ve değerlendirmesi: II. Defter, sayfa: 237-523, Rumi: 01.01.1332 -30.09.1332, Miladi: 14 Mart 1916-13 Aralık 1916**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2015.

Yemen Vaizat-Luhayye Mıntıka Kumandanlığı Harp Ceridesinin ikinci defterinin, 14 Mart 1916-13 Aralık 1916 tarihleri arasında yazılmış, 237.-523. sayfa aralığında yer alan bölüm bu çalışmada incelenmiştir. Tez çalışması giriş kısmı ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Yemen coğrafyası ve tarihçesi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde harp cerideleri ve Mustafa Galip Deniz Paşa'nın hayatı ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümlerde ceridenin incelenen kısmının değerlendirilmesi transkripsiyonu yapılmıştır.

SUNGUR Çetin, **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından Özdemiroğlu Osman Paşa'nın hayatı incelenmektedir. Osman Paşa'nın bulunduğu makamlar ve bu görevler süresince ifa ettiği faaliyetlere yer verilmiştir. Dolayısıyla Yemen Beylerbeyi olarak görev alan Paşa'nın burada bulunduğu döneme ait bilgiler bu çalışmada yer almaktadır. Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır ve Yemen Beylerbeyliği ile ilgili kısımlar birinci bölümde yer almaktadır.

YEŞİLYURT Yahya, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi(1871-1914)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

İktisadi politikaları gereği Yemen'de hâkimiyet kurma isteğinde olan İngiltere ve bu topraklardan vazgeçme niyeti olmayan Osmanlı Devleti 19. yüzyılda başlayıp Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığı bitene kadar sürecektir olan bir mücadele sürecine girmişlerdir. Bu tez çalışmasında 1871-1914 Yemen'de Osmanlı-İngiliz ilişkileri kapsamlı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma giriş kısmı ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Ortadoğu, Arap yarımadası ve Arap toplumu hakkında bilgi verildikten sonra Yemen'in tarihçesi ve ifade ettiği stratejik önem ortaya konulmuştur. Birinci bölümde Osmanlı-İngiliz ilişkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise İngiltere'nin Yemen politikası ve ilişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde 1871-1914 yılları Osmanlı-İngiliz mücadelesi detaylı olarak incelenmiştir.

Son bölümde ise Osmanlı ve İngiltere'nin yaşadığı sınır anlaşmazlıkları ve yaşanan süreç yer almaktadır.

YILDIRIM Muhammet, **16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Yemen, Basra Körfezi ve Habeşistan Politikaları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl Kızıldeniz politikasını ele alan bu çalışma giriş kısmı ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında ilk olarak Avrupa'da mevcut siyasi durum ele alınmıştır. Arkasından da Osmanlı-Portekiz mücadelesinin nelerden kaynaklandığına değinilmiştir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de nasıl bir politika izlediği incelenmektedir. Bu hususta bilgi verilerek son üç bölümde yer alan konuların daha anlaşılır olmasına olanak tanınmıştır. Son üç bölüm Osmanlı Devleti'nin Yemen, Basra Körfezi ve Habeşistan siyasetini ele almaktadır. Yemen'i konu alan ikinci bölümde Yemen'in siyasi durumu, Osmanlı Devleti'nin ilk temasları ve hâkimiyeti, seferler, idari teşkilatlanma ve Yemen'de Osmanlı varlığının sebepleri incelenmiştir.

4.3. Makaleler ve Diğer Eserler

AKALIN Durmuş, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C: XXIX/2 (2014), s. 357-404.

Osmanlı Devleti'nin Yemen'e hâkim oluşu ve Aden'in bu tarihten başlayarak 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan tarihçesi hakkında sunulan bilgilerle çalışmaya başlanmıştır. Arkasından gelen bölümde İngilizlerin Aden'i ne sebeplerle ve nasıl işgal ettiği aktarılmıştır. Aden'in artan stratejik önemi dolayısıyla İngiltere'nin işgaline uğraması sonrasında Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında bölgede izlemiş olduğu siyaset ve diplomatik ilişkileri ortaya koyulmuştur.

AKALIN Durmuş, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: 33, S: 56 (2014), s. 233-263.

Perim Adası'nın Kızıldeniz'deki konumu birçok devletin buraya ilgi duymasına sebep olmuştur. 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler neticesinde adanın önemi artmış ve devletler arasında bir rekabet alanına dönüşmüştür. Bu çalışmada ilk olarak Perim Adası'nın 19. yüzyıla kadar olan tarihi geçmişi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra makalenin asıl konusunu teşkil eden adanın önemini arttıran süreç ve Osmanlı ve İngiltere devletlerinin buranın üzerindeki faaliyetleri incelenmiştir.

AKALIN Durmuş, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C: XXX/1 (2015), s. 1-44.

Kızıldeniz'in artan önemi sonucunda buradaki topraklara bir ilginin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Birbirlerine karşı denge ve üstünlük kurmak isteyen devletler bu bölgede yer alan arazilere hâkim olmak istemişlerdir. Bu sebeple Osmanlı Devleti ve yabancı devletler arasında bir mücadele ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Şeyh Said adlı araziye hâkim olmak isteyen Fransa ve Osmanlı devleti arasında yaşanan mücadeledir. Bu makalede 1868-1912 yılları arasında Fransa'nın Şeyh Said arazisine hâkim olmak için yürüttüğü faaliyetler ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin mücadelesi incelenmiştir.

AKALIN Durmuş, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tefvik Paşa (1848-1851)", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, C: V/1 (2015), s. 17-42.

19. yüzyılda Yemen'in sahip olduğu toprakların önem kazanması ve kutsal topraklar Mekke ve Medine'nin güvenliği için Osmanlı Devleti Yemen'e tekrar hâkim olmak için harekete geçmiştir. Bu çalışmada Kıbrıslı Tefvik Paşa'nın faaliyetleri ve Yemen'i tekrar ele geçirmek üzere gerçekleştirilen harekât incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölge üzerinde izlediği siyaset değerlendirilmiştir.

AKALIN Durmuş, "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", **Belgi**, S: 7/1 (2014), s. 881-905.

19. yüzyılda Yemen'in kuzeyinde hâkimiyetini arttıran Osmanlı Devleti bunun doğal sonucu olarak buradaki yerel kuvvetlerle ilişki içinde olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin idarede güçlü olduğu kuzeyde bulunan Hakem Kabilesi ile olan ilişkileri incelenmiştir. Bu ilişki üzerinden devletin kabilelere karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğu hususunda bir çıkarım yapılmıştır.

AKALIN Durmuş, “Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinde Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen’e Etkileri ve Osmanlı Devleti”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: 34, S: 58 (2015), s. 651-686.

Yemen’de Osmanlı idaresine karşı ortaya çıkan isyan hareketlerinde asilerin ellerinde bulunan silah ve mühimmat onların gücünü arttırmıştır. İsyanlarla nasıl mücadele edileceği hususunda yazılan layihalarda dikkat çeken maddelerden birisi Yemen sahillerinde otoriteyi sağlayarak silah kaçakçılığını ortadan kaldırılmasıdır. Bu çalışmada Yemen’e yapılan silah kaçakçılığı ve bu durum karşısında Osmanlı Devleti’nin nasıl bir yol izlediği ortaya konulmuştur.

AKALIN Durmuş ve ŞİMŞEK Kamuran, “Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen’de Osmanlı İdaresi (1868-1909)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: XVII/34 (2017), s. 5-42.

Yemen, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın yönettiği harekât sonrasında yeniden Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu çalışmada Gazi Ahmet Muhtar Paşa dönemi ve 1868-1909 yılları arasında Osmanlı idaresi incelenmektedir. Mutasarrıf Mehmet Ali Paşa idaresinden başlanılarak değerlendirmeye başlanılmıştır. Bu kısımdan sonra Fırka-i İhtiyatiye’nin Yemen’e sevki ve askeri harekâtlar hakkında bilgi verilmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın Yemen’deki faaliyetleri ortaya konulmuştur.

AKAY Tolga, “XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz’de Korsanlık ve Osmanlı Devleti’nin Almış Olduğu Tedbirler”, **Altıncı Uluslararası Ortadoğu Semineri**, 11-13 Ekim 2012, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ 2012, s. 377-391.

19. yüzyılda yaşanan gelişmeler neticesinde Kızıldeniz'in önemi artmış ve buradaki ticari faaliyetler çoğalmıştır. Burada sürdürülen ticari faaliyetler beraberinde korsanlık gibi faaliyetleri beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada 20. yüzyılda Kızıldeniz'de yaşanan korsanlık faaliyetleri ve bölgede hâkim devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'nin önlemlerini incelemektedir.

ALLAHVERDİ Reyhan Şahin, “Yemen Tarihi Çalışmalarında Fetih ve Fatihe Bakış”, **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016.

Yemen'in ikinci fethi olarak anılan ve 1569 yılında düzenlenen Yemen Seferi'nin tarihi kaynaklarda nasıl yer bulduğu bu çalışmanın konusudur. Bahsi geçen hususa geçilmeden önce sefer ve yapıldığı yıla gelene kadar olan süreç hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından Âsafî'nin Şeca'âtname, Selânikî Mustafa Efendi'nin Tarih-i Selânikî, Nihali'nin Fethiyye-i Yemen, Rumuzî'nin Name-i Fütuh-ı Yemen, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Kühü'l-Ahbâr, Hacı Ali'nin Telhisü'l-Berku'l-Yeman'i ve Ahmed Raşid Paşa'nın Yemen ve San'a Tarihi adlı eserlerinde bu sefere nasıl bir nazarla baktıkları incelenmiştir.

AYDIN Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 550-551.

Yemen'de vali olarak görev yapmış önemli bir şahsiyet olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın hayatı hakkında bilgiler içermektedir. Hayatının bir parçasını oluşturan Yemen valiliğine tayin oluşu ve burada yaşanan gelişmelere kısaca değinilmektedir.

AYIŞIĞI Metin, “Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, 4-8 Ekim 1999, TTK, Ankara 2002, s.

Yemen'de yaşanan isyanların sebepleri dini, idari ve sosyal, ekonomik, misyoner ve casusların faaliyetleri olarak dört başlık altında incelenmiştir. Muhammet ibn Ayz'ın isyanı neticesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen'de Osmanlı idaresini yeniden tesis etmesi sonrasında vuku bulan isyanlar ve bunlara karşı sürdürülen mücadele aktarılmıştır. İsyandar II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet

dönemi olarak sınıflandırılmıştır. Arkasından Yemen'in Birinci Dünya Savaşı ve elden çıkışına kadar olan dönemlerdeki durumu incelenmiştir.

BARLAK Yasemin, “Yemen’de Bir Osmanlı-Arap Şehri: San’a”, **İSTEM**, S: 30 (2017), s. 333-354.

San’a şehri bulunduğu coğrafi konum sayesinde, tarih boyunca ticari faaliyetler açısından önem arz eden bir şehir olmuştur. Bu özelliği zengin bir kültürel mirasa sahip olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada San’a şehri birçok yönden incelenmektedir. Osmanlı hâkimiyeti ve öncesine ait tarihçesi sunulmuştur. Şehrin bölgedeki ticari faaliyetlerde oynadığı rol ve doğal zenginlikleri ortaya konulmuştur. Şehrin mimarisi ve yerleşim hususlarında verilen bilgilerle birlikte buradaki Osmanlı mirası ele alınmıştır. San’a halkının dini, sosyal ve kültürel yaşamları hakkında bilgi verilmiştir.

BAŞTÜRK Saadettin, “Klasik Çağ Osmanlı- Arap İlişkileri Üzerine Dört Yemen Beylerbeyi: Yönetimsel Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 198 (2012), s. 111-124.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik Devirde Yemen’de görevlendirdiği 4 beylerbeyi üzerinden uygulanan idari yöntemlerin nasıl sonuçlar doğurduğu ortaya koyulmuştur. Mahmut Paşa, Koca Sinan Paşa, Yemenli Hasan Paşa ve Kansu Paşa dönemleri ele alınmıştır. Halk ile devletin arasındaki bağlılığın kuvvetlenmesi için bölgeye tayin edilen yöneticilerin ne gibi vasıflara sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. İyi yöneticiler ile yetersiz olanların dönemlerinde halkın devlete karşı nasıl bir tavır sergilediği beyan edilmiş ve Yemen’de istenilen refah ortamının sağlanmasında temel noktalardan birisinin bu olduğuna dikkat çekilmiştir.

BAŞTÜRK Saadettin, “Yemen’de Osmanlı İnkirazının sebepleri”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, S: 15 (2010), s. 15-21.

Osmanlı Devleti’nin Yemen hâkimiyetinin ilk dönemlerine kaynaklık eden önemli eserlerden birisi olan Hacı Ali Efendi’nin Telhîsü’l-Berku’l-Yemânî’dir. Eserde Osmanlı Devleti’nin Yemen’de tutunamamasının sebepleri müellif tarafından

sıralanmıştır. Bu çalışmada ise eserde belirtilmiş olan maddeler incelenmektedir. Dokuz maddede sıralanan sorunlar idari sistem, idareciler ve Yemen'in sosyal yapısından kaynaklıdır.

BAŞTÜRK Saadettin, “Yemen’de Osmanlı-Zeydi Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları”, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C: 9, S:1 (2013), s. 11-20.

Osmanlı Devleti'nin Yemen'e hâkim olduğu dönemlerde burada bulunan Zeydilerle sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Devletin de Zeydilerin de bu mücadeleyi sürdürmelerinin altında yatan farklı sebepleri bulunmaktadır. Bu çalışmada her iki tarafında ne sebeplerle mücadeleyi sürdürdükleri incelenmiştir. Zeydiler sırasıyla dini, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı sürekli devlete karşı isyan hareketlerinin içinde olmuştur. Osmanlı Devleti ise yine benzer sebeplerden dolayı bu topraklarda hâkim olma ısrarını sürdürmüştür. Yemen’de ortaya çıkan Zeydi İsyancıları 1635 yılında Yemen’in idaresi Zeydilerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır.

BAŞTÜRK Saadettin, “Osmanlıların I. Dönem Yemen Hâkimiyetinin Ana Kaynaklarından Telhîsü'l-Berku'l Yemânî/ Ahbârü'l- Yemânî”, **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 101-126.

Tezler bölümünde Telhîsü'l-Berku'l Yemânî adlı eser üzerine yapılan çalışmadan bahsettik. Aynı araştırmacı tarafından hazırlanan bu bildiride eserin tanıtımı yapılmıştır.

BAYIR Önder, “Yemen Tarihi Araştırmaları Açısından Osmanlı Arşivinin Önemi”, **Milletlerarası Osmanlı Döneminde Yemen Kongresi**, 16-17 Aralık 2009, IRCICA, İstanbul 2011, s. 29-61.

Osmanlı arşivlerinin muhteva bakımından sahip olduğu zenginlik bu çalışmada vurgulanmıştır. Birçok ülkenin tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda Osmanlı arşivlerine başvurulması gerekliliği belirtilmiştir. Bunlardan biriside uzun

yıllar Osmanlı hâkimiyetinde bulunmuş olan Yemen'dir. Çalışmada Osmanlı arşivinde mevcut Arap Dünyası ile ilgili belgeler ve defter fonları ele alınmıştır. Bunlar tek tek sıralanarak hakkında bilgi verilmiştir. Bazı belgelerin örnekleri son kısımda paylaşılmıştır.

BİLGE Mustafa L., “Aden”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

Bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca ilgi odağı olan Yemen'in önemli şehirlerinden Aden hakkında bilgiler ortaya konulmuştur.

BİLGE Mustafa L., “San'a”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Yemen'in önemli şehirlerinden San'a'nın tarihçesi ve yapısı hakkında genel bilgiler bulunmaktadır.

BLUMİ İsa, “İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Yemen'de İmparatorluk ve İktidar Macerası, **Osmanlı(Siyaset)**, C: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.609-621.

Bu çalışmada Yemen'de bulunan devletlerin idari faaliyet ve politikalarının yerel güçler üzerinde sahip olduğu etki incelenmiştir. Burada bulunan iki yerel güç İmam Yahya ve Seyyid İdrisi arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Bunlar ele alınırken Yemen'de gelişen yerel şartların ve egemen devletlerin politikalarının bunların ilişkilerini nasıl şekillendirdiği ortaya konulmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarını ele alan bu makaleden İmam Yahya ve Seyyid İdrisi'nin faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

BOSTAN İdris, “Yemen (Tarih/Osmanlı Dönemi), **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 43 (2013), Diyanet Vakfı Yayınları, s. 406-412.

Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki ilk hâkimiyet yıllarından başlayarak Yemen'in Osmanlı idaresinden çıkışına kadar olan tarihçesini içermektedir.

BOSTAN İdris, “Osmanlı Dönemi Yemen Tarihi Kaynakları”, **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M. 1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 127-142.

Yemen tarihi araştırmaları için büyük önem arz eden arşiv belgeleri ve kaynak eserler hakkında bu bildiride bilgi verilmektedir. İlk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan belgeler ele alınmıştır. İkinci kısımda ise Yemen tarihi hakkında yazılan eserler yazıldıkları yıllara göre dört bölümde sınıflandırılarak incelenmiştir.

BOZASLAN Bolat Neslihan, “Yemen'in Coğrafi Durumunun Askeri Harekâta Etkisi”, **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 67-79.

Askeri faaliyetlerde elde edilen sonucun ortaya çıkmasında birden fazla faktör etkili olabilmektedir. Bunlardan birisi de bölgelerin sahip olduğu coğrafi özelliklerdir. Bu durumda Yemen'de gerçekleştirilen askeri harekâtları değerlendirirken göz ardı edilmemesi gereken hususlardan birisidir. Yemen Osmanlı askerinin alışık olmadığı zor şartlar sunan bir coğrafyaya sahiptir ve bu durum sonucu doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada coğrafyanın bu etkisi incelenmiştir.

ÇAKALOĞLU Cengiz, “Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)”, **GOP Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, S: 1 (2009), s. 24-46.

İmam Yahya'nın Yemen'de isyan etmesi üzerine sevk edilen Tokat Redif Taburu hakkında yapılmış bir çalışmadır. Öncelikle Yemen'in genel durumu ve İmam Yahya'nın isyanı hususunda bilgi verilmiştir. Arkasından Osmanlı Redif Teşkilatı ve Tokat'ın bunun içindeki yeri incelenmiştir. Sevk kararı alınmasından sonra Yemen gidiş ve dönüş yolculuğu ile buradaki faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmada redif taburlarının ifade ettiği anlam yazar tarafından ortaya koyulmuştur.

ÇAKALOĞLU Cengiz, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 9 (2010), s. 99-122.

İmam Yahya'nın isyanı neticesinde sevk edilen taburlardan birisi de Trabzon Redif Taburu'dur. Bu kuvvetin Yemen'e gidiş ve dönüş yolculuğuna değinilmiştir. Yemen'e sevk edilen askerlerin sahip olduğu zor şartlar ifade edilmiştir. Trabzon Redif Taburunun Yemen'de katıldığı harekâtlar anlatılmıştır. Bunlardan birisi San'a'nın geri alınması için yapılan harekât diğeri ise Şehare'nin ele geçirilmesi için olandır. 1905 yılında sevk edilen bu tabur bir buçuk yıl Yemen'de görev yapmıştır ve göze çarpacak derecede kayıplar vermiştir.

ÇAKALOĞLU Cengiz, “1903 Yemen İsyânının Bastırılmasında Mersin Redif Taburu”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C: III, S: 8, (2016), s. 113-135.

Yemen'de 1903 yılında meydana gelen Gamed Vakası sebebiyle sevkine karar verilen Mersin Redif Taburunun bölgeye sevki ve yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Tabur, olayların büyümemesi sebebiyle başka bir tarafa sevk edilmiştir. Alınan bu kararların ve içinde bulunulan zor şartların askerin üzerinde yarattığı etki neticesinde Yemen'de yaşanan ilk redif isyanı bu tabur tarafından başlatılmıştır. Yaşanılan bu süreç ve gelişmeler bu çalışmada detaylı olarak incelenmektedir.

ÇOĞ Mehmet, Yemen Layihaları, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C: IV, S: 1 (2006), s. 127-195.

Osmanlı Devleti'nin Yemen hâkimiyetinin son dönemlerinde bölgede mevcut kötü durumu düzeltmek maksadıyla birçok layiha yayınlanmıştır. Bu çalışmada bahsi geçen dönemde yayınlanmış layihalardan beş tanesi incelenmektedir. Bunlar Mevlanzade Rıfat'ın 1901, Siverek Mebusu Nureddin Bey'in 1911, Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in 1911, Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi'nin 1910 ve Yemen'e gönderilen komisyon tarafından hazırlanmış 1910 tarihli layihalardır. Bunların günümüz harflerine çevirisi yapılmıştır. Giriş bölümünde layihalar hakkında genel bilgilerin yer aldığı bir kısım bulunmaktadır.

DEMİR Uğur, Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C: XLIII (2014), s. 301-339.

16. yüzyılda Haremeyn, Şam, Cidde, Yemen, Habeş, Hindistan ve Mısır gibi yerlerdeki gelişmeleri konu alan bir takrir kaleme alınmıştır. Müellifi belli olmayan bu takririn kim tarafından yazıldığına dair bazı tahminlerde bulunmaktadır. Bahsi geçen döneme dair kaynakların azlığı göz önünde bulundurulduğunda verdiği bilgiler bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma bahsi geçen belgenin varlığından araştırmacıları haberdar etmektedir.

EKİCİ Cevat, “Yemen’de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası”, **Milletlerarası Osmanlı Döneminde Yemen Kongresi**, 16-17 Aralık 2009, IRCICA, İstanbul 2011, s. 63-74.

Haberleşme, merkezden uzak bölgelerin yönetiminde ve bu bölgelerde bulunan idari birimler arasında iletişim noktasında sağlayacağı süreklilik bakımından devletler için hayati önem arz eden meselelerden birisidir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin idaresinden bulunan merkeze uzak bir bölge Yemen’de telgraf hatlarının oluşturulması ele alınmıştır. Telgrafın Yemen’e gelişinden önce haberleşmede kullanılan tekniklere değinilmiş sonrasında ise telgrafın bölgeye gelişi ve gelişimi aşama aşama aktarılmıştır. Telgraf merkezleri ve çalışanları hakkında bilgi verilmiştir.

EL-BATRIK A. Hamid, Mısır-Yemen Münasebetleri (1819-1840) ve İngilizler’in Kızıldeniz Politikasına Tesiri, Çev. M. Hanefi Kutluoğlu, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, S: 11 (2014), s. 141-149.

Bu makalede Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın 1819-1840 yılları arasında Yemen ile ne sebeplerle ilişkide olduğu incelenmektedir. Belirtilen yıllar arasında yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler aktarılmıştır. Yemen-Mısır münasebetlerinde yaşanan gelişmelerin İngiltere’nin dikkatini nasıl çektiği ve ne gibi sebeplerden dolayı buraya müdahale ettiği ortaya konulmuştur. Bu süreçte yaşanan diplomatik ilişkiler bu çalışmada yer almaktadır.

FAYDA Mustafa, “Osmanlılar Dönemi Yemen Tarihine Ait Arapça Bir Yazma”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S: 32 (2011), s. 167-172.

Medine Mahmudiye Kütüphanesi’nde bulunan Yemen tarihine ait bir Arapça yazma eser olan Kitabu Kudveti’l-Mulûk’un tanıtımı yapılmaktadır. Eserin müellifinin kim olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserin içeriği ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. 1580-1592 yılları arasında Yemen’de yaşanan olayları ihtiva eden eserin müellifinin Abdulaziz b. Said b. Fazıl el-Cebri el-Havlani olduğu belirtilmiştir.

GROHMANN Adolf, “Şeyh Said”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C: 11, M.E.B. Yayınları, Eskişehir 1997, s. 467-468.

Şeyh Said adlı arazi ve burada bulunan liman hakkında bilgi verilmiştir. Bölgenin özellikleri ve konu olduğu tarihi meseleler hakkında bilgi verilmiştir.

GROHMANN Adolf, “Perim”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C: 9, M.E.B. Yayınları, Eskişehir 1997, s. 551-552.

Kızıldeniz’de bulunan önemli yerlerden birisi olan Perim Adası hakkında bilgi verilmektedir. Ada’nın konumu, tarihi geçmişi ve stratejik önemi ortaya koyulmuştur.

GELİŞLİ Yücel, “On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti’nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C: 25, S: 2 (2005), s. 83-113.

Protestan misyonerlerin ve Şii mezhebenden olanların sürdürdüğü faaliyetler karşısında Osmanlı Devleti’nin girişimleri incelenmektedir. Eğitim alanında alınacak tedbirler sıralanmadan önce medreseler kuruluşu ve Osmanlı medreseleri hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından da misyonerlik faaliyetleri ele alınmıştır. Misyoner ve Şiiilerin faaliyetleri karşısında devletin eğitim konusunda yapması gerekli olanlara dair yazılmış iki belge bu makalede incelenmiştir.

GÖZLER H. Fethi, “Yemen Üzerine”, **Türk Yurdu**, S: 249 (1955), s. 268-274.

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar uğraştığı Yemen meselesinin daha iyi anlaşılması amacıyla kaleme alınmıştır. Yemen'in tarihçe ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yemen üzerindeki ısrarında hilafet makamının nasıl bir etkisi olduğu değerlendirilmiştir.

GÜLSOY Ufuk, “Yemen Demiryolu Projesi”, **Tarih ve Medeniyet**, S: 41 (1997), s. 44-49.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan bütün vilayetlere aynı derecede yakınlık göstermiş ve yatırım yapmıştır. Bu makalede bu duruma örnek gösterebileceğimiz bir proje olan Yemen Demiryolu Projesi ele alınmıştır. Yemen'e yapılacak demiryolu fikrinin ortaya atılması ve bu fikrin gelişim süreci incelenmiştir. Projede yapılan değişiklikler, Alman ve Fransızlar ile yapılan görüşmelere yer verilmiştir. Fransız şirketle imzalanan mukavelenin maddelerinin neler içerdiğine yer verilmiştir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bu projeye Osmanlı Devleti siyasi ve askeri kazanç sağlamanın yanı sıra Yemen'i ekonomik yönden canlandırmayı hedeflemiştir. Fakat Trablusgarp Savaşı sebebiyle yaşanan gelişmeler mukavelenin feshedilmesine sebep olmuştur. Çalışmada fesih maddeleri hakkında da bilgi verilmiştir.

GÜNEL Gökçe ve DİŞLİ Gülşen, “Yemen’de Bir Osmanlı Eseri: Bekiriye Camii”, **Vakıflar Dergisi**, S: 36 (2011), s. 155-170.

Osmanlı Devleti'nin Yemen'e ilk hâkim olduğu dönem olan 16. yüzyılda San'a şehrinde yaptırılmış olan Bekiriye Camii'nin tarihçesi, yapısı ve günümüzdeki durumu bu makalede değerlendirilmiştir.

HALAÇOĞLU Yusuf, “Asir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

Asir bölgesinin tarihi geçmişi, yapısı ve özellikleri bu maddede ele alınmıştır.

HEZARFEN Ahmet, “Bir Çavuş’un Yemen Anıları-I”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, S: 19 (1985), s. 52-55.

Bu çalışmada Yemen’de görev yapmış bir Osmanlı askeri olan İlyas Çavuş’un hatıralarına yer verilmiştir. Bu hatıralardan Yemen’de yaşanan zor günler hakkında bilgi sahibi olmaktayız. İlyas Çavuş, 12 Haziran 1322 (1906) tarihinde Yemen’e gitmek için sevk olunduğunu belirtmiştir. Bu makalede yer alan kısım Ekim 1324’e kadardır. Bu hatıralarda sevk esnasındaki durum, Yemen’de bulunan askerlerin durumu, meydana gelen salgın hastalıklar, Redif taburlarının isyanı ve askeri gelişmeler hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Eserde yer alan olayların bizzat gören bir kişi tarafından anlatılması önem arz etmektedir. İlyas Çavuş bulunduğu yerlerin özelliklerine de bu hatıralarında yer vermiştir. İlyas Çavuş Ekim 1324’te Cebel-i Asir’e hareket etmiştir. Makalede incelenen kısım buraya kadardır.

HEZARFEN Ahmet, “Bir Çavuş’un Yemen Anıları-II”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, S: 20 (1985), s. 45-50.

İlyas Çavuş’un Yemen hatıralarının Cebel-i Asir’de üç dört ay istirahatten sonraki olan kısmı incelenmiştir. Birinci kısımda olduğu gibi burada da yaşadıkları olaylar, askeri harekâtlar ve içinde buldukları durum hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir. İlyas Çavuş’un hatıralarını 25 Ağustos 1326 tarihinde Eskişehir’e geldim notuyla sonlandırmaktadır. İlyas Çavuş’un hatıratı gibi eserlerin varlığı Yemen’i daha iyi anlamamıza, o dönemin şartlarını görmemize yardımcı olmaktadır. Makaleyi hazırlayan müellif hatıratı hazırlayıp sunmakla birlikte makale boyunca Yemen ile alakalı bilgiler de vermiştir.

KARAMAN M. Lütfullah, “Belgelerin Işığında Milli Mücadele Döneminde Yemen’de Kalan Son Osmanlılara Dair Bir Unutulmuşluk Hikâyesi”, **Adam Akademi**, C: 4/1 (2014), s. 35-46.

Osmanlı Devleti’nin 16. yüzyılda başlayan Yemen hâkimiyeti kesintilere uğramış olsa da 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Yemen Osmanlı’nın elinden çıktığında burada askeri ve idari birçok memuru ve bunların aileleri bulunmaktaydı.

Bu çalışmada bu kişilerin durumunun ne olduğu ele alınmıştır. Son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey'in bu hususta yazışmaları ve çeşitli belgeler değerlendirilmiştir.

KILIÇ Orhan, “İlk Osmanlı Döneminde Yemen Vilayeti/Eyaleti'nin İdari Taksimatı ve Yöneticileri”, **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016.

Bu bildiriye Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte idari teşkilatlanma ve bölgenin idari taksimatı hususunda yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Yemen'in imamlar yönetimine terk edildiği 1635 yılına kadar burada görev yapmış olan yöneticilere bu çalışmada ortaya konulmuştur. İdari birimler ve yöneticiler gösteren tablolara yer verilmiştir.

KONAK Ruhi ve YEŞİLYURT Yahya, “Mustafa Hami'nin Sevk'ül Askeri El Yazmasında Yer Alan Yemen Temalı Resim Örnekleri”, **Atatürk Üniversitesi GSED**, S: 35 (2015), s. 93-118.

Bu makalede Yemen'de görev yapmış askeri tabip Mustafa Hami'nin *Sevkü'l Askeri'l-Cedid Der-Ahd-i Sultan Abdülmecid* el yazması eseri hakkında bilgi verilmiş ve eserde yer alan resimler incelenmiştir. Eserin bahsi geçen döneme ait bilgilerin sınırlı olması ve sahip olduğu resimler kıymetini arttırmıştır. Makalede eserde geçen resim örnekleri paylaşılmış, Osmanlıca yazıların transkripsiyonu yapılmıştır ve resimler hakkında değerlendirme yapılmıştır. Resmedilmiş yerlerin bazılarının fotoğrafları bunların yanına eklenmiştir.

KURT Halil, Yemen (Fiziki ve Beşeri Coğrafya), **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 400-401.

Yemen maddesinin birinci bölümüdür. Yemen'in ekonomik, sosyal ve coğrafi yapısı hakkında bilgi vermektedir.

KURTOĞLU Fevzi, “Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ı Muhasara Planı”, **Bellekten**, C: IX, S: 13(1940), s. 53-106.

Bu çalışmada Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan Hadım Süleyman Paşa tarafından çeşitli tarihlerde yazılmış olan mektuplar incelenmektedir. Hint Seferi'nde Yemen'de fetihlerde bulunmuş olan Paşa'nın mektuplarından bazıları bu hususlar hakkında yazılmıştır. Mektuplardan birisinde Aden'in ne sebeple ve nasıl zapt edildiği anlatılmıştır. Zapt ettikten sonra alınan önlemler anlatılmıştır. Diğer bir mektupta ise Zebit'in Osmanlı topraklarına katılımı hakkındadır. Burada yaşanan gelişmelerin nasıl geliştiği anlatılmıştır. Bahsi geçen mektupların günümüz harflerine çeviriş ve belgelerin nüshaları çalışma sonunda paylaşılmıştır.

KURTULUŞ Rıza, "Hudeyde", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.299-301.

Yemen'in önemli yerleşim merkezlerinden birisi olan Hudeyde Şehri'nin tarihi geçmişi ve arz ettiği önem bu çalışmada incelenmiştir.

LOKMAN Naci, Yemen: İmamlar Ülkesi, **İlim ve Sanat**, S: 25 (1989), s. 62-65.

Yemen'in tarihçesi hakkında genel bilgiler ihtiva eden bir makaledir. Başlangıç tarihi olarak İslamiyet'in Yemen'de yayılması seçilmiştir. Osmanlı hâkimiyetine kadar olan dönem ve Osmanlı idaresi altındaki dönem hakkında bilgi verilmiştir. 1969 yılına kadar olan gelişmelere yer verilmiştir.

MARUFOĞLU Sinan, "Balkan Savaşları Sırasında Arapların Tutumu, 1912-1913", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C: XII/2 (2012), s. 141-159.

11-15 Eylül 2006 tarihinde yapılan XV. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildirinin düzenlenmiş halidir. 1912-1913 yılları arasında Arap Vilayetlerinin nasıl bir tutum içerisinde olduğu incelenmektedir. Bu sebeple Yemen'deki yerel güçlerin nasıl bir duruş sergilediğine değinilmektedir.

MORALI Nesrin, "Yemen'den Gelen Bir Layiha", **Hayat Tarih Dergisi**, S: 11(1975), s. 40-41.

Yemen Valiliği görevinde bulunmuş olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın bazı faaliyetlerinden ve Yemen'de uğradığı suikast girişimine değinilmiştir. Asıl ele alınan konu ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın 20 Haziran 1901'de sunmuş olduğu layihadır. Layiha hakkında genel bir bilgi verilmiş ve Yemen'de yapılan faaliyetler kısmında yer alan maarif, sağlık ve ulaşım konularında yapılanlar üzerinde durulmuştur.

ORHONLU Cengiz, , “ XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”, **Tarih Dergisi**, C: XII/16 (1961), s. 1-23.

Osmanlı Devleti 1517 yılında Mısır'ı Memluklerden aldıktan sonra Kızıldeniz'e kıyısı olan bölgelerle komşu oldu. Bu tarihten sonra doğal olarak bölgede faaliyet gösteren Portekizlilerle bir mücadele başlamış oldu. Bu çalışmada Osmanlı-Portekiz mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki seferleri incelenmiştir.

ÖNALP Ertuğrul, Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 Yılındaki Hindistan Seferi, **OTAM**, C: 23, S: 23 (2008), s. 195-239.

Bu çalışmada Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi incelenmiştir ve seferin sonuçları değerlendirilmiştir. Hindistan Seferi çeşitli sebeplerden dolayı istenilen sonuca ulaşmamışsa da Aden ve Zebit gibi yerler fethedilmiştir. Bu çalışmada sefer öncesinde yapılan hazırlıklar, katılan kuvvetler hakkında bilgi ile Hadım Süleyman Paşa'nın gidiş dönüş sürecinde yaşananlara yer verilmiştir. Gerçekleştirilen askeri harekâtlar hakkında bilgi verilmiştir.

ÖNTUĞ M. Murat-KILIÇ Leyla Aksu, “Osmanlı Devleti'nin Güney Siyasetinde Bir Hâkimiyet ve Nüfuz Mücadelesi Alanı: Yemen (1550-1565)”, **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 11-25.

Yemen Osmanlı idaresi altında bulunduğu uzun yıllar boyunca yabancı devletlerin ilgisi odağında olan ve sürekli bir mücadeleye sahne olan bir coğrafya olmuştur. Osmanlı Devleti idaresini sağlamlaştırmak ve nüfuzunu arttırmak için

sürekli girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin sürdürdüğü bu faaliyetlerin 1550-1565 tarihleri arasında yaşanan kısmı arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Bu tarihlerde yaşanan gelişmeler aktarılmadan önce Osmanlı hâkimiyeti öncesi Yemen hakkında bilgi verilen bir kısma yer verilmiştir.

ÖZBARAN Salih, , “Osmanlı İmparatorluğunun Hindistan Yolu XVI. Asırda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabeti”, **Tarih Dergisi**, C: XXXI (1977), s. 65-146.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genişlemesi sonucunda Kızıldeniz'de kıyıya sahip olan bir sınıra ulaşması ve Portekizlilerin bölgedeki varlığı iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Bu süreçte Hint Okyanusunda iki devletin rekabeti ve mücadelesi ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Hint Okyanusu'ndaki bu rekabet, ticari faaliyetler, askeri hareketlilik ve diplomatik ilişkiler ele alınmıştır. Dönemin gelişmeleri detaylı olarak ortaya koyulmuştur.

POLAT Ü. Gülsüm, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Yemen ile İlişkiler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: 33, S: 96 (2017), s. 113-154.

Yemen'in tarihçesinden kısaca bahsedilerek başlanılan bu çalışmada I. Dünya Savaşı yıllarının hemen öncesinden başlanılarak Yemen ile ilişkiler kapsamlı olarak ele alınmıştır. 17 Temmuz 1917'de imzalanan Dean Anlaşması sonrası İmam Yahya ile Osmanlı işbirliğinin nasıl yürütüldüğü ve aynı dönemde faaliyet gösteren yabancı devletler ve müttefiki Seyyid İdrisi'ye karşı nasıl bir mücadele verildiği anlatılmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında ilişkilerin nasıl yürütüldüğü, Mahmut Nedim Bey'in nasıl bir misyon üstlendiği ve faaliyetleri ele alınmıştır. Yemen'de kalan Osmanlı devlet görevlilerinin durumu incelenmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında devletin Yemen'e karşı nasıl bir siyaset izlediği değerlendirilmiştir ve ilişkiler 1938 yılına kadar tetkik edilmiştir.

SAFİ Muhammet ve CEBECİOĞLU Murat, ; “Osmanlı'nın Mavi Berelileri: Yemen İllerinde Mapavri Taburu”, **Çayeli Kültür Sanat ve Folklor Dergisi**, S: 1 (2002), s. 38-41.

1905 yılında Yemen'e sevk edilmiş olan Rize Redif Taburunun bölgeye gidişi ve oradaki faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Taburun yapısı hakkında da bilgilerin yer aldığı çalışmada geri dönüşte yaşananlara da yer verilmiştir.

SARAL İ.Tosun, Korgeneral Ali Galip Pasiner'in Yemen Anıları, **Düşünce ve Tarih**, S: 11 (2015).

1893 yılında Yemen'e Yüzbaşı olarak atanan Ali Galip Pasiner hakkında bilgi verilmekte ve Yemen hatıralarından bazı bölümler sunulmaktadır.

SERT Serap, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", **Akademik Bakış**, C: 9, S: 18 (2016), s. 121-139.

Bugün bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdüren Yemen'in temelleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında burada son Osmanlı Valisi olarak görev yapan Mahmut Nedim Bey'in faaliyetlerine ve Osmanlı askerinin mücadelesine dayanmaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen yıllarda yaşanan süreç incelenmektedir. Mahmut Nedim Bey'in kabilelerle görüşmeleri, İngiltere ve onunla hareket eden Seyyid İdrisi'ye karşı sürdürülen mücadele, İmam Yahya ile ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı esnasında ve Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Yemen'in durumu ele alınan konulardır.

SERTOĞLU Mithat, "Yemen Macerası-I", **Hayat Tarih Mecmuası**, S: 4 (1975), s. 6-13.

Osmanlı Devleti'nin ilk hâkimiyet yıllarına kadar olan Yemen tarihçesini içermektedir. Yemen'in eskiçağlarından başlayıp İslamiyet döneminde bölgede gerçekleşen olayları genel olarak ele almaktadır.

SERTOĞLU Mithat, "Yemen Macerası-II", **Hayat Tarih Mecmuası**, S: 5 (1975), s. 32-40.

Birinci makale Yemen’de Osmanlı hâkimiyetinin başlangıç yıllarına kadar olan tarihçeyi içermekteydi. Osmanlı Devleti’nin ilk hâkimiyet yıllarından 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar olan olayları kapsamaktadır. Zeydilerin faaliyetleri ve idareyi aldıkları dönem hakkında bilgiler bulunmaktadır. Olaylar 1905’e kadar getirilmektedir. Makalenin sonunda devamı var ibaresi bulunmasına rağmen böyle bir çalışmaya rastlayamadık.

SEYHUN Mehmet Arif, Yemen Savaş Anıları-I (5 Mayıs 1914- 5 Mart 1919), **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Derleyen: Müşerref Seyhun, C: 22, S: 42 (1997), s. 1-55.

Bu çalışmada 5 Mayıs 1914 ile 5 Mart 1919 yılları arasında Yemen’de görev yapmış Osmanlı subaylarından birisi olan Mehmet Arif Seyhun’un Yemen anıları yer almaktadır. İki kısım halinde yayınlanan anıların birinci bölümü Ağustos 1917’ye kadar olan süreci kapsamaktadır. Kızı Müşerref Seyhun tarafından derlenen bu çalışmada anılara geçilmeden önce Yemen’in tarihçesi ile siyasi, sosyal, coğrafi ve zirai durumu ortaya konulmuştur. Arkasından Mehmet Arif Seyhun’un harp okulundan mezun oluşu ve bulunduğu görevler hakkında bilgi verilmiştir. Yemen’e gidiş süreci dâhil burada bulunduğu askeri faaliyetler hakkında detaylı bilgiler sunan Mehmet Arif Seyhun yaptığı gözlemleri anılarında aktarmıştır. Resmi yazışmalar ve yayınlanan emirnamelere yer verilmiştir.

SEYHUN Mehmet Arif, Yemen Savaş Anıları-II (5 Mayıs 1914-5 Mart 1919), **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Derleyen: Müşerref Seyhun, C: 22, S: 43 (1997), s. 65-106.

Mehmet Arif Seyhun’un hatıralarının ikinci bölümüdür. 5 Mart 1919’da İngilizlere teslim olunmasına kadar olan süreç anlatılmaktadır. Bir süre esir kamplarında kalan müellif 23 Aralık 1919 yılında esaretten kurtulmuştur. Esaret sonrası faaliyetleri hakkında kısaca bilgi vermektedir.

SIRMA İ. Süreyya, “Yemen Kıtası’nda Osmanlı Devleti’ne ve Diğer Devletlere Karşı İsyân Eden Aşiretlere Dair Bir Vesika”, **Atatürk Üniversitesi İFD**, S: 2 (1977), s. 223-236.

Osmanlı arşivinde Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir belgeden faydalanılarak Yemen’de Osmanlı ve diğer devletlere karşı isyan eden aşiretler hakkında bilgi verilmektedir. Bahsi geçen aşiretler sekiz tanedir ve isimleri şu şekildedir: Benu Taba Taba, Ziyad, Benu Necâh, Benu Mehdî, Furu-ı Devlet-i Eyyubiye, Benu Resul-i Türkmaniye, Benu Tahir ve Şürefa-yı Hüseyniye.

SIRMA İ. Süreyya, “Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın San'a Civarının Fethine Dair Bir Mektubu”, **İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi**, S: 9 (1978), s. 363-373.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın San'a ve civarının fethini anlattığı mektup bu çalışmada günümüz harfleri çevrilmiştir. Mektubun eski harfli nüshası çalışmasının sonunda paylaşılmıştır.

SIRMA İ. Süreyya, “Yemen Valisi Osman Nuri Paşa'nın Yolsuzluklarına Dair İmzasız Bir Layiha”, **İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi**, S: 10-11 (1981), s. 395-412.

Yemen’de meydana gelmiş olan isyanların sebeplerinden bir tanesi de kötü idarecilerin buraya atanmasıdır. Bu çalışmada bahsi geçen Osman Nuri Paşa’da bunlardan biridir. Bu çalışmada Osmanlı arşivlerinde bulunan bir layihanın günümüz harflerine çevirisi yapılmıştır. Yirmi maddeden oluşan layihada Osman Nuri Paşa'nın yolsuzlukları ortaya konulmaktadır. Usulsüz memur atamaları, Zeydi mezhebine mensup kişilerin inançlarına karışmak, adli sistemde keyfi uygulamaları ve mali konularda yaşanan usulsüzlükler gibi hususlar bu maddelerde yer almaktadır.

SIRMA İ. Süreyya, “Yemen’in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S: 12 (1982), s. 427-444.

Yemen’in tarihçesi ve jeopolitik önemi hakkında bilgi verilerek başlanan çalışmada Osmanlı Devleti idaresine giriş süreci incelenmektedir. Osmanlı idaresine girişinden bahsedilmeden önce Yemen-Portekiz ilişkileri ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti’nin Yemen’e ne sebeplerden dolayı ilgi duyduğu ve hâkimiyeti altındaki dönem anlatılmıştır. 19. yüzyılda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ikinci kez Yemen’de Osmanlı idaresini sağlaması hususuna da değinilmiştir.

SIRMA İ. Süreyya, “Yemen”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C: 13, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1986, s. 371-384.

Yemen’i genel olarak tanıtan bir çalışmadır. Tarihçesi, Sosyal, ekonomik, siyasi ve dini yapısı hakkında bilgi bulmak mümkündür.

SIRMA İ. Süreyya, “Osmanlı Devleti’ne Karşı Yemen’de İsyân Çıkartmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında”, **Türk Kültürü**, S: 239 (1983), s. 40-54.

Bu çalışma Osmanlı Devleti sınırları içerisinde sürdürülen Hristiyan misyonerlik faaliyetleri hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Yemen vilayetinde görevlendirilmiş ve halkı Osmanlı idaresine karşı isyan teşvik etmek gayretinde olan Wayman Bury (Abdullah Mansur) ve Mr. Wavell (Hacı Ali) adlı şahısların faaliyetleri incelenmiştir. Bu hususa geçilmeden önce Fransız misyoner E.F. Botta’nın doktor rolünde misyonerlik faaliyetlerini anlatımına yer verilmiştir. Arkasından bir misyonerin nasıl yetiştirildiği Mr. John adlı misyoner tarafından anlatılmıştır.

SIRMA İ. Süreyya, “Yemen’de 19. Yüzyılda Yapılan Coğrafi Araştırmalar ve Osmanlı Devleti’nin Bu Araştırmalara Katkıları, İbrahim Abdüsselam Örneği, **Milletlerarası Osmanlı Döneminde Yemen Kongresi**, 16-17 Aralık 2009, IRCICA, İstanbul 2011, s. 75-85.

Yemen’in tarihine baktığımızda sahip olduğu doğal zenginlikler bakımından ilgi uyandıran ve birçok araştırmacıyı kendine çeken bir bölge olmuştur. Bu çalışmada İbrahim Abdüsselam Paşa’nın eseri hakkında bilgi verilmeden önce Avrupalı araştırmacıların Yemen’deki faaliyetleri incelenmiştir. Bunların görünenin dışında gizli bir misyon üstlendikleri ortaya konulmuştur. Böyle bir durum söz konusu olmasına rağmen oluşturdukları eserler önem arz etmektedir. Bu bilgilerden sonra İbrahim Abdüsselam’ın eseri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

ŞEKER Mehmet, “Gelibolulu Mustafa Ali’nin Kühü’l- Ahbâr’ında Lala Mustafa Paşa’nın Yemen Serdarlığı”, **I. Uluslararası Osmanlı’nın Birinci**

Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 26-38.

Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali'nin Künhü'l Ahbar adlı eserinde yer alan bilgilerden faydalanılarak Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığı ve faaliyetleri incelenmiştir. Öncelikle eserin müellifi ve eser hakkında bilgi verilmiştir. Arkasından Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e ne şartlar altında gittiği ve faaliyetleri ortaya konulmuştur. Yemen'de yürüttüğü faaliyetler sonrasında yaşanan gelişmelere de yer verilmiştir. Bu çalışma dönemin Osmanlı Devlet adamları arasında yaşanan iktidar mücadelesi hakkında bir fikir edinmemize olanak tanımaktadır.

TAŞ Kenan Ziya, "Özdemir Paşa", **I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu**, 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016, s. 1-10.

Osmanlı'nın Yemen'e hâkim olduğu ilk zamanlarda önemli faaliyetlerde bulunmuş olan şahsiyetlerden birisi Özdemir Paşa'nın hayatı ve devlet hizmetinde bulunduğu yıllar ele alınmıştır. Yemen'deki faaliyetlerinin yanı sıra diğer devlet görevleri de bu çalışmada ortaya konulmuştur.

TOMAR Cengiz, Yemen (Tarih), **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 401-406.

Yemen maddesinin ikinci bölümüdür. Yemen'in İslam öncesi devirlerden Osmanlı idaresi altına girene kadar olan genel tarihçesini içermektedir.

TOMAR Cengiz, Yemen(Tarih/Son Dönem), **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 412-414.

Yemen maddesinin dördüncü bölümüdür. Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin sona erişinden başlayarak günümüze kadar olan gelişmelere bu bölümde yer verilmiştir.

TOMAR Cengiz, Yemen(Kültür ve Medeniyet), **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 414-416.

Yemen maddesinin beşinci bölümüdür. Bu kısımda Yemen'in mimari yapıları ve ilmi faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.

TURAN Şerafettin, "Süleyman Paşa (Hadım)", **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C: 11, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1979, s. 194-197.

Hadım Süleyman Paşa'nın şahsiyeti, bulunduğu görevler ve faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı'nın Yemen hâkimiyetinde payı olan bu şahsiyet ve faaliyetleri Yemen tarihi araştırmaları için önem arz etmektedir. Bu çalışmadan Paşa'nın diğer devlet adamlarıyla ilişkileri hususunda da bilgi sahibi olmaktadır.

TURAN Şerafettin, "Sinan Paşa (Koca)", **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C: 10, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1979, s. 670-675.

Yemen Fatihi olarak anılan Koca Sinan Paşa'nın hayatı, faaliyetleri, devlet adamlığı hakkında genel bilgiler içermektedir.

TÜRKMEN Zekeriya, "Mustafa Kemal Yemen'de: Seyyid İdrisi İsyasının Bastırılmasında Rolü ve Etkinliği", **Askerî Tarih Bülteni**, S: 40 (1996), s. 95-111.

Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu yıllarda Yemen askeri bakımdan hareketli bir bölge olmuştur. Bu özelliği sebebiyle çok sayıda subay bölgeye tayin olunmuştur. Bunlardan birisi de bu makalede bahsedilen yüzbaşı rütbesiyle Yemen'de görevlendirilmiş olan Mustafa Kemal isimli subaydır. Makalede, bu kişinin Mustafa Kemal Atatürk olduğu ileri sürülmektedir. Çalışmada dayanılan belgeye göre Yüzbaşı Mustafa Kemal 1 Temmuz 1909 tarihinde bölgeye tayini ile ilgili işlemlerin tamamlandığı, bölgeye hareket ettiği ve Yemen'de çeşitli görevlerde bulunduğu belirtilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün görev yaptığı yerler incelendiğinde Yemen'in bahsi geçmemekle birlikte "*Cumalı Ordugâhı*¹⁸⁹" adlı eserinde 29 Ağustos 1909-8 Eylül 1909 tarihleri arasında Makedonya bölgesinde tatbikatlara katıldığı ve

¹⁸⁹ Mustafa Kemal, **Cumalı Ordugâhı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

sonrasında da bölgede çeşitli görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Makalede ismi geçen kişinin Mustafa Kemal Atatürk olmadığı ve bunun bir isim benzerliğinden ibaret olduğu ağır basmaktadır.

TÜTÜNCÜ Mehmet, “Hollandalıların Yemen’de Ticari Üs Kurma Faaliyetleri Hakkında Hollanda Arşivinde Bulunan Belgeler (1614-1635)”, **I. Uluslararası Osmanlı’nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu** 12-15 Mart 2015, Uşak Üniversitesi, İzmir 2016.

Osmanlı-Hollanda diplomatik ilişkilerinin başlaması ve arkasından yaşanan ticari gelişmeler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Hollanda arşivlerinde bulunan belgelere başvurularak bu süreç incelenmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı’nın Kızıldeniz politikasına etkileri ve yaşanan değişim incelenmiştir. Başvurulan arşiv belgelerinin bazı örnekleri bu çalışmada yer verilmiştir.

UMAR Ömer Osman, “Yemen Hakkında Ferid Paşa’nın Lâyihası”, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C: 1, S: 2 (2003), s. 87-112.

Yemen’de yaşanan isyanlara son vermek ve istenilen idari ortama kavuşmak amacıyla 20. Yüzyılda birçok layiha kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakında kayıtlı olan Ferid Paşa tarafından kaleme alınan layiha incelenmektedir¹⁹⁰. Layihanın transkripsiyonu ve değerlendirmesi yapılmıştır. Layihada yer alan maddeler idari, adli, iktisadi ve eğitim ile ilgili hususlarla ilgilidir.

ÜZÜM İlyas, “Zeydiler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 44, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Yemen’de Zeydilerin yaşadığı tarihsel süreç, yapıları ve kurdukları devletler hakkında yakın döneme kadar gelen bilgiler verilmektedir.

¹⁹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Dosya No:8, Belge No:20.

YAVUZ Hulusi, “Kâbe ve Haremeyn’in Muhafazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşaların Yemen Seferi”, **Diyanet Dergisi**, S: XIX/4 (1983), s. 43-50.

Bu çalışmada Hadım Süleyman Paşa'nın 28 Haziran 1538 ve 13 Mart 1539 arasındaki Hint Seferi (Yemen) ile Koca Sinan Paşa'nın 5 Ocak 1569 ve 1 Mart 1571 tarihleri arasında gerçekleşen Yemen seferi incelenmektedir ve Osmanlı Devleti'nin Yemen'e hâkimiyet için neden ısrar ettiği ele alınmaktadır. Seferler için yapılan hazırlıklar ile nasıl gerçekleştiği, Portekizlilerin Kızıldeniz'deki faaliyetleri ve iki sefer arasındaki süreçte Yemen'de yaşanan gelişmeler ortaya konulmuştur.

YAVUZ Hulusi, “XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri”, **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S: XXXI (1985), s. 48-77.

XVI. yüzyılda Kuzey Afrika, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda ortaya çıkan Osmanlı-Portekiz mücadelesi bu çalışmada ele alınmıştır. Mücadelenin sebeplerinin neler olduğuna cevap aranmaktadır. Bu sebeplerin ekonomik ve dini temele dayanmakta olduğu belirtilmektedir. Yazar bu konu üzerine yapılan araştırmalarda Osmanlı'nın iktisadi çıkarlar nedeniyle bu mücadeleyi sürdürdüğünün ön planda tutulduğunu vurgulamıştır. Bu yüzyılda yaşanan gelişmeler anlatılarak Osmanlı'nın asıl amacının ne olduğu ortaya konulmuştur. İktisadi nedenler göz ardı edilmemekle birlikte dini sebeplerin mücadelenin oluşmasında asıl faktör olduğu ileri sürülmektedir.

YAVUZ Hulusi, “Hasan Paşa (Yemenli)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 16, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 341-342.

1580-1604 yıllarında Yemen Beylerbeyi olarak görev yapmış Hasan Paşa'nın bulunduğu görevler ve faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

YEŞİLYURT Yahya, “Ali Emiri'nin Yemen Islahına Dair Görüşleri”, **Turkish Studies**, S: 4/3 (2009), s. 2300-2321.

Ali Emirî Efendi, Yemen Hatıratı adlı eserinde Yemen'in ıslahı hususunda görüşlerini beyan etmiştir. Onun eserinde yer alan görüşleri bu makalede değerlendirilmiştir. Ali Emirî görüşünü belirtmeden önce Yemen için daha önceleri ortaya konulmuş ıslahat maddelerinin değerlendirmesini yapmıştır ve bunların neden ıslahı sağlamayacağını anlatmıştır. Arkasından da kendi görüşünü dile getirmiştir. Bu çalışmada hatıratta yer alan kısım değerlendirilmiş ve günümüz harflerine çevirisine yer verilmiştir.

YEŞİLYURT Yahya, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve ona yapılan suikast", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S: 34 (2015), s. 257-285.

Son dönem Osmanlı devlet adamlarından önemli bir şahsiyet olan Hüseyin Hilmi Paşa çeşitli kademelerde görev almış nazırlık ve iki kez de sadrazamlık makamında bulunmuştur. Bu çalışma Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği dönemini ele almaktadır. Mevcut çalışmalarda bu dönem hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır ve bu yüzden önem arz eden bir çalışmadır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın memuriyetleri, Yemen'e tayin oluşu, buradaki faaliyetleri ve yaşanan gelişmelere bu makalede yer verilmiştir.

YEŞİLYURT Yahya, "I. Dünya Savaşı'nda Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi ve Mark Sykes'ın Yemen'den Gönderdiği Rapor", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S: 61 (2017), s. 357-373.

Osmanlı Devleti uzun yıllar boyunca hâkim olduğu Yemen'de idaresini sağlamlaştırmak için yerel güçlerle sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur. Bölgenin ticari anlamda artan stratejik önem Avrupalı Devletlerinde Yemen'e ilgi duymasına sebep olmuştur. İngilizlerin burada işgal ettiği topraklar Osmanlı Devleti'ne komşu olmasına sağlamıştır ve bu topraklar Osmanlı-İngiliz mücadelesine sebep olmuştur. Bu çalışmada bu mücadele arşiv belgeleri ışığında incelenmekle birlikte İngiltere'nin Yemen'e gönderdiği diplomatlarından Mark Sykes'ın raporu da değerlendirilmiştir.

YEŞİLYURT Yahya, “Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler (1869-1914)”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi(Bilig)**, S: 85 (2018), s. 57-82.

Bu çalışmada 1869-1914 yılları arasında Yemen’in sınırları dâhilinde bulunan denizlerde vuku bulan korsanlık faaliyetleri incelenmiştir. Osmanlı Devleti’nin bir sorunu olarak ele alınan korsanlık faaliyetleri aynı zamanda uluslararası bir sorun olarak da değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu sorunla nasıl mücadele ettiği ve aldığı tedbirler ortaya konulmuştur. Bahsi geçen dönemlere ifade ettiği anlam ile günümüzdeki anlamı bakımından farklı olan korsanlık faaliyetlerinin Osmanlı’nın bu bölgede izlediği politikaları nasıl etkilediği ele alınmıştır

YEŞİLYURT Yahya ve ŞİĞVA Bülent, "Yemen'in Tarihi-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S: 51 (2010), s. 103-121.

Bu çalışmada Şeyh Said adlı kişiye ait Yemen’in ikinci kez fethinin konu alındığı beyitler incelenmektedir. Osmanlı arşivlerinde bulunan manzumenin müellifi hakkında detaylı bilgi mevcut değildir. Yemen hakkında genel bilgilerin sunulduğu makalede bahsi geçen manzum eser hakkında bilgi verilmiştir.

YEŞİLYURT Yahya ve KIZILKAYA Oktay, “Yemen Cephesi Komutanlarından Arif Bey’in Tihame Harekâtı Hakkında Askeri Raporu”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S: 25 (2015), s. 77-102.

I. Dünya Savaşı ile ilgili araştırmalarda hakkında yeterli düzeyde çalışma yapılmamış olan cephelerden birisi Yemen Cephesi’dir. Bu çalışmada Yemen’de görev yapmış subaylardan birisi olan Arif Bey’in hazırlamış olduğu rapordan faydalanılarak bu cephenin Tihame kısmında yaşanmış olan mücadele incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada Yemen cephesinin açılması ve burada bulunan ordunun durumu hakkında bilgilere yer verilmiştir.

YEŞİLYURT Yahya ve AYKUN İbrahim, “I. Dünya Savaşı'nda Efsane Kruvazör Emden Mürettebatı'nın Yemen'e Varışları ve Osmanlı Devleti'ne Sığınmaları”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, C: 5, S: 2 (2015), s. 93-122.

Almanya'nın I. Dünya Savaşı yıllarında faaliyet gösteren SMS Emden adlı Kruvazörü İngiltere, Fransa ve Rusya için büyük bir sorun teşkil etmiştir. Bu çalışmada Emden'in ve mürettebatının hikâyesi ve yollarının Yemen'de Osmanlı Devleti ile kesişmesi sonrasında yaşanan süreç incelenmektedir. Kruvazörün tarihçesi ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Osmanlı idaresindeki Yemen kıyılarına sığınmaları sonrasında bu duruma karşı Osmanlı Devleti'nin nasıl bir tavır sergilediği resmi belgeler ışığında ortaya konulmaktadır.

SONUÇ

16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in Memlûklere son vermesi sonrasında başlayan Osmanlı Devleti'nin Yemen macerası 1920'li yılların başına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti Yemen'de sürekli olarak sorunlarla karşılaşmıştır. 16. Yüzyılda Portekizlilere karşı olan mücadele 19. ve 20. yüzyıllarda İngiltere'ye karşı verilmiştir. Yemen topraklarında uğraşılan meseleler yalnızca yabancı devletlerin faaliyetleri değildir. Bunun yanı sıra bölgede bulunan yerel güçlerle de uğraşılmıştır. Öyle ki 1635 yılında birinci hâkimiyet dönemi olarak adlandırılan süreç bitmiş idare Zeydi imamlara terk edilmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Yemen'de idaresini hâkim kılmak için tekrar harekete geçtiğinde aslında sürekli olarak sorunlarla uğraşacağı bir dönemi başlatmıştır. Otoritesini tam manasıyla kuramamış ve sürekli olarak baş gösteren isyan hareketleri neticesinde büyük kayıplara uğramıştır.

Müslümanlar için kutsal olan mekânların güvenliği ve bölgenin iktisadi bakımdan arz ettiği önem sebebiyle Yemen Osmanlı Devleti'nin vazgeçemediği bir coğrafya olmuştur. Vazgeçilemeyen bu topraklar çok sayıda vatan evladına mezar olmuştur. Yemen'e gidip dönemeyenler için yazılan türküleri bugün bile dinlediğimizde yüreğimiz sızlamaktadır ve yaşanan acının büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Osmanlı Devleti uğradığı bu kayıplar ve yaşadığı bu acı neticesinde bile Yemen'den vazgeçmemiştir. Fakat sürekli olarak bu durumun düzelmesi için önlemler almaya çalışmıştır. Sorunların tespiti için bölgeye heyetler gönderilmiş, layihalar hazırlanmış, askeri harekâtlar düzenlenmiş ve devletin öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir Yemen sorunu.

Yemen yalnızca devletin kendisi değil aynı zamanda bölgeye tayin ettiği görevlilerinin de öncelikli meselesi haline gelmiştir. Bu sebepten ötürü çeşitli çözüm yolları aramışlardır. Bu doğrultuda çeşitli yazılı eserler vücuda getirmişlerdir. Doktorlar, askerler, adli memurlar ve idari görevliler gibi farklı mesleklerden birçok devlet adamı yazılı eserler bırakmışlardır. Müelliflerin meslek dallarının çeşitliliği

farklı konular hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Ayrıca olaylara farklı pencerelerden bakmamıza olanak tanımışlardır.

Çalışmamızda görüldüğü üzere Yemen tarihi hakkında yazılmış Türkçe eserler Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki son hâkimiyet yıllarına aittirler. Bu eserlerin büyük kısmını ise hatırat ve rapor niteliğindeki çalışmalar oluşturmaktadır. Yemen tarihi hakkında güncel çalışmalarını incelediğimizde ise araştırmaların yoğunlaştığı dönem yine 19. ve 20. yüzyıllardır. İlk döneme ait kaynakların yetersiz olması bu durumun ortaya çıkartan sebeplerden biri olması yüksek ihtimallidir.

Tez çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin Yemen'e hâkim oluşundan günümüze kadar geçen süreçte kaleme alınan eserler hakkında bilgi verilmiştir. Öncelikli olarak Osmanlı döneminde yazılan eserler değerlendirilmiştir. Yemen tarihi ile ilgili eserler, hatıratlar, seyahatnameler ve rapor mahiyetindeki yazılı kaynaklara çalışmamızın ilk bölümünde yer verilmiştir. Bu eserlerin tanıtımı yapılırken günümüzde bunlar üzerine yapılmış güncel çalışmalardan faydalanılmış ve bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı döneminde Yemen'de görev yapıp eserlerini Cumhuriyet'in ilanı sonrasında kaleme alan müelliflerin eserleri incelenmiştir. Tezimizin son bölümünde ise Yemen ile ilgili kitap, tez ve makaleler değerlendirilmiştir.

KAYNAKLAR

Ahmet İzzet Paşa.(2017). *Feryadım*,(2. Basım), (Yay. Haz. Yüksel Kanar). İstanbul: Timaş Yayınları.

Ahmed Muhtar Paşa.(1996). *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli*,(Yay. Haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ahmet Raşit Paşa.(2015).*Yemen ve San'a Tarihi*,(Yay. Haz. Güllü Yıldız- Filiz Dıġıroġlu). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Akalın, D.(2015). Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tefvik Paşa (1848-1851), *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, V/1, 17-42.

Allahverdi, R.Ş. (2015, Mart). *Yemen Tarihi Çalışmalarında Fetih ve Fatihe Bakış*. I. Uluslararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Uşak.

Arı, M. S.(2010). Tahiriler. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 405-407.

Ayışığı, M. (1999, Ekim). *Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen*. XII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Ankara.

Babinger F.(1992).*Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çev. Coşkun Üçok). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barlak, Y.(2013). *Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Bayrak, M.(1998).*Abdülaziz Dönemi Yemen İsyamları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Bostan, İ.(2013). Yemen. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 406-412.

Çağatay, N.(1957). *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

.....(1993). *İslam Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.

Çakaloğlu, C.(2011). *Mihrali Bey*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Duysak, C.(2005). , *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ehiloğlu, Z.(2011). *Yemen 'de Türkler*. (2. Basım). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Fayda, M.(1982).*İslamiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı*, Ankara: A.Ü. Basımevi.

Güneş, İ.(1997), *Türk Parlamento Tarihi-2*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Hasan Kadri.(1328). *Yemen ve Hayatı*, İstanbul: Kader Matbaası.

Hatipoğlu, T.(2004). , *Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hezarfen, A.(1985). Bir Çavuş'un Yemen Anıları-I, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 19, 52- 55.

İbrahim Abdüsselam(1324).*Yemen Seyahatnamesi ve Coğrafyayı Nebatisi*, İstanbul: Hilal Matbaası.

- İrtem, S.K.(1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Kara, A.(2011). *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasımiler Dönemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kırca, C.(1998). ÂD. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*,1. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 333-334.
- Kurt, H.(2013). Yemen(Fiziki ve Beşeri Coğrafya). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*,43. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 400-401.
- Mahmut Nedim Bey.(2001). *Arabistan'da Bir Ömür*, (Der. Ali Birinci), İstanbul: İsis Yayıncılık.
- Orhonlu, C.(1961). XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar. *Tarih Dergisi*, XII/16, 1-23.
- Ortakçı, H.(2017). Himyeriler (M.Ö.115-M.S.525). *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, 92-124.
- Öke M. K. & Karaman M. L.(2003). *Adı Yemen'dir*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Önalp, E.(2008). Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 Yılındaki Hindistan Seferi. *OTAM*, 23, 195-239.
- Özbaran, S.(1977). Osmanlı İmparatorluğunun Hindistan Yolu XVI. Asırda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabeti. *Tarih Dergisi*, XXXI, 65-146.
- Polat, Ü.G.(2017). Osmanlı'dan Cumhuriyete Yemen ile İlişkiler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33(96), 113-154.
- Rüştü Paşa.(2017). *Yemen Hatıratı*. (Yay.Haz. Kadir Danış). İstanbul: İz Yayıncılık.

- Selçuk, M.(2012). Hudeyde Mebusu Zühtü Efendi ve Yemen Layihası. *History Studies*, 4, 309-326.
- Sert, S.(2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri. *Akademik Bakış*, 9(18), 121- 139.
- Sırma, İ. S.(1981).Yemen Valisi Osman Nuri Paşa'nın Yolsuzluklarına Dair İmzasız Bir Layiha. *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, 395-412.
- .....(1982). Yemen'in Geo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 427-444.
- .....(2005). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sungur, Ç.(2012). *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeşilyurt, Y.(2010). *Siverekli M. Nurettin Bey Hayatı ve Yemen Layihası*, Ankara: Fenomen Yayınları.
- .....(2011). Yemen, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- .....(2011). Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yiğit, İsmail.(2009). Sebe. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 241-243.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Çağlar ÜNAL
Doğum Yeri ve Yılı : Amsterdam / 1987
Medeni Hali : Bekar
Yabancı Dili : İngilizce
E-posta : caglarunal60@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Reşadiye Lisesi
Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / 2011

